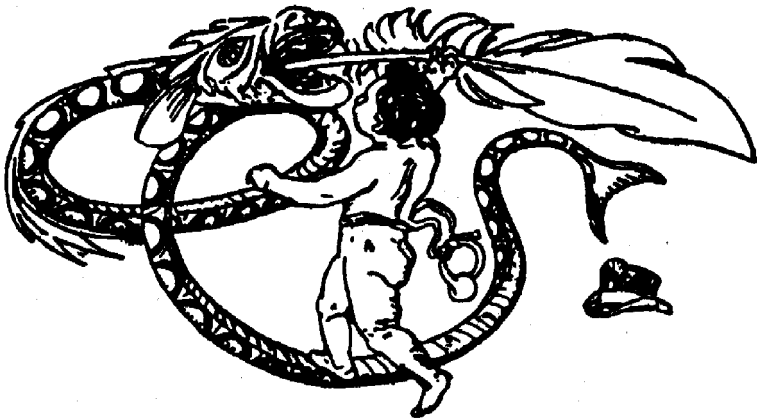

*Historisk
Tidskrift
för
Finland*

1 • 1997 årg. 82

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman

Redaktionssekreterare:

Fil.mag. Derek Fewster, fil.stud. Henrika Tandefelt

Ekonom: Fil.kand. Pertti Hakala

REDAKTIONSRÅD

Eljas Orrman (ordförande) • Max Engman • Nils Erik Forsgård
Tom Gullberg • Matti Klinge • Rainer Knapas • Henrik Knif
Henrik Meinander • Beatrice Moring • Alexandra Ramsay
Minna Sarantola-Weiss • John Strömberg • Anna-Maria Åström

CAFE
Kaffka

Svenska Teatern

tfn 171 380

049-797 593

Snabba bokleveranser
Förmånligt

Även från utlandet

Gott kaffe medan ni väntar

TILL VÅRA LÄSARE

Redaktionen för Historisk Tidskrift för Finland har bytt adress. Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till den nya adressen:

Historisk Tidskrift för Finland
Historiska institutionen

Pb 4

00014 Helsingfors universitet

Redaktionen har expediti-
onstid tisdagar 10-12

Tel. 09/191 22 836

Fax 09/191 23 217

Ersättare och ödesmål

Utskrivningar i Eura och Kumo under trettioåriga kriget

MIKKO HUHTAMIES

Under svensk stormaktstid måste bondebefolkningen leva under en tung skattebörda och återkommande utskrivningar. Fram till början av 1600-talet hade Sverige utvecklats till en maktstat, vars existens och fortgående expansion byggde på ett grundligt utnyttjande av den inhemska bondebefolkningens ekonomiska resurser. Speciellt utskrivningarna utövade en genomgripande inverkan på agrarsamfundets produktionsmöjligheter och sociala struktur, eftersom produktionen byggde på muskelkraft.¹ Kronan behövde knektar, men också jordbrukande bönder. Dessa motstridiga mål förenades i praktiken genom att bönderna lejde ersättare som drog ut i fält i stället för dem. Största delen av ersättarna kom ur den obesuttna befolkningen som var oförmögen att betala skatt och i stället erlade ett slags "människoskatt". Ersättarna utgjorde den största gruppen bland dem som inskrevs bland krigsfolket; i det område som jag har undersökt utgjorde de grovt taget omkring hälften av de utskrivna. Oftast var ersättaren en legokarl, för vilken bonden blev tvungen att betala en betydande summa.²

¹ Om utskrivningarna som resursuttag, se särskilt Jan Lindgren, *Utskrivning och ut-sugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*, Studia Historica Upsaliensia (Uppsala 1980) och Kaj Janzon, 'Bondenöd i krigets skugga? Knektutskrivningar och agrar ekonomi i Sjuhundra härad i Uppland 1627–1631', *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 20 (1990), s. 47–70.

² Hakon Svenne, *Svenska adelns privilegier 1612–1651 med särskild hänsyn till Älvsborgs län* (Göteborg 1933), särsk. s. 360–366. Arvo Viljanti, *Vakinaisen sotamiehenoton sovelluttaminen Suomessa 1600-luvulla*, Turun yliopiston julkaisuja B XX (Turku 1939). Arvi Korhonen, 'Sotaväenoton kehitys 30-vuotisen sodan aikana', *Suomalaisen tiedeakatemian esitelmat ja pöytäkirjat* (Helsinki 1962). Pentti Virrankoski, 'Suurvaltakauden pohjois-

Såsom Nils Erik Villstrand har konstaterat var det svenska infanteriet på allmänt europeiskt sätt en legoarmé – med den skillnaden att bönder stod för soldaternas avlöning, vilket inte var fallet i resten av Europa.³ Behovet av knektar var särskilt stort på 1620–1640-talen då utskrivningar förrätades nästan varje år. Den viktigaste orsaken till dessa ständiga kompletteringar var de sjukdomar som grasserade i garnisonerna och som ibland ryckte bort nästan hela truppförband. För ett kompani i fästningen Stettin antecknades 1639 att 94 (64%) av 148 knektar hade avlidit.⁴ Man försökte komplettera trupperna i hemlandet i så hög grad som möjligt också därför att utländska legosoldater var dyra och svåra att få tag på till följd av internationell konkurrens. Om det fördes krig på flera håll samtidigt var det svårt att värva legosoldater och lönerna steg. Sverige förmådde t.ex. inte på 1620-talet värva så många legosoldater som behövdes eftersom det rådde brist på grund av de talrika krigen mellan europeiska makter.⁵ Vid denna tid var utskrivningarna i Sverige också som tyngst.

Fotfolket rekryterades sedan 1544 i regel genom utskrivning varvid kronan vanligen tog ut en av tio man i en rote till knekt. För utskrivningen gjorde prästerna upp en s.k. mantalslängd över socknens manliga befolkning i ål-

pohjalaiset palkkasoturit,' *Studia historica* 1, Acta societatis historicae Ouluensis (1967), s. 107–129. Anneli Mäkelä, 'Viipurin läänin väenotor 1600-luvulla', *Hark* 67 (1975), s. 5–94. Armas Luukko, *Eteläpohjanmaan historia* III (Vaasa 1945). Jussi T. Lappalainen, *Elämä Suomen sotaväessä Kaarle X Kustaan aikana*, *Studia Historica Jyväskylän* 12 (Jyväskylä 1976) o. 'Valtiopäiviltä väenottopaikalle. Suomen jalkaväen rekrytointi 1638–1649', *Tiede ja ase* 45 (1987), s. 62–84. Jan Ole Björkbacka, 'När Jöns Brakar blev knekt. Knektutskrivning i Kronoby socken 1627–1640', *HTF* 1986. Heikki Ylikangas, *Mennyttä meissä. Suomalaisen kansavallan historiallinen analyysi* (Helsinki 1990). Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest. Lokalsambället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo 1992). Onni Korkiakangas, 'Sotilasrasitus Varsinais-Suomessa', *Varsinais-Suomen historia* (Turku 1996), s. 29–30.

³ Villstrand, s. 45–48, 287.

⁴ Rullor 1639:9, wa 134:10:47, KrA. P.g.a. epidemier var dödligheten bland soldaterna i fästningar hög också under senare decennier, särskilt på 1650-talet. I ett regemente i garnisonen i Riga dog 77% (662/858), Margus Laidre, *Förluster och sjukvård i svenska armén i Estland och Livland 1654–1699* (Tallinn 1990), s. 42. Enligt Janzon (s. 58–59) hade skatte- och kronobönderna bättre utsikter att klara sig, liksom även att leja ersättare, än frälsebönderna eftersom de förra i huvudsak skickades till garnisonstjänst och de senare ut på slagfältet.

⁵ M. S. Anderson, *War and Society in Europe of the Old Regime 1618–1789* (London 1988), s. 52. Om legosoldater och värvning, se även Geoffrey Parker, *The Military Revolution. Military innovation and the Rise of the West, 1500–1800* (Cambridge 1988).

dern 15–60 år; på basen av denna indelades bönderna i rotar om tio man. Mantalslängden låg till grund för utskrivningen, som gav upphov till en utskrivningslängd, där man antecknade dem som uttogs till knektar. Från 1642 bestod en rote av tio hemman; genom reformen försökte man förhindra att rekryter flydde och därtill kom att rotering enligt hemmanstal gjorde det lättare för kronan att förutse hur många man som skulle träda i tjänst. Man försökte undvika att skriva ut bönder som odlade sina hemman och skrev till att börja med ut den befolkning som betraktades som överflödig i ett eller annat avseende: först lösdrivare, därefter drängar, bondsöner och bondmågar. Ifall man blev tvungen att ta en husbonde, tog man vanligen den som betalade minst skatt.⁶

Efter utskrivningsförrättningen på vårvintern ordnades vanligen en mönstring på sommaren, då de som togs ut definitivt skrevs in i arméns rullor, d.v.s. i en mönsterrulla. Under tiden mellan utskrivningen och mönstringen kunde den som utskrivits till knekt emellertid träffa sitt eget val, som utöver inträdet i tjänst omfattade tre alternativ: rymning, befrielse eller skaffande av en ersättare. Grunder för befrielse var t.ex. lyten, hög ålder eller att ifrågavarande upptog ett ödehemman till odling. Arrangemangen kring utskrivningarna påverkades också av mutor och personrelationer inom lokalsamfundet.⁷ Rymningar var vanliga och det förefaller att ha varit relativt lätt att rymma, eftersom det fanns många inflytelserika grupper, som kunde dra nytta av rymningar som arbetskraft för egna behov. Rymningarna sökte sig ofta till städer, frälsegods, herrgårdar och bruk, men den vanligaste första tillflyktsorten torde ha varit skogen omkring hembyn. Under den aktuella perioden (1631–1648) tillät kronan lejande, myndigheterna rent av uppmuntrade bönderna att skaffa ersättare. På 1620-talet varierade bestämmelserna: t.ex. 1627 var lejande tillåtet, men det var förbjudet 1628 och 1630.⁸

Den viktigaste förändringen i utskrivningsdirektiven 1631–1648 var över-

⁶ Allmänt se, t.ex. G. B. C:son Barkman, *Gustaf II Adolfs regementsorganisation vid det inhemska infanteriet. En studie över organisationens tillkomst och huvuddragen av dess utveckling mot bakgrunden av kontinental organisation*, Meddelanden från generalstabens krigshistoriska avdelning I (Stockholm 1931). Viljanti, s. 22–23. Korhonen, s. 129. Virrankoski, s. 107–108. Mäkelä, s. 39–40. Lappalainen, 'Valtiopäiviltä väenottoaikalle', s. 62–64. Villstrand, s. 76–77. Korkiakangas, s. 11ff.

⁷ Se t.ex. Villstrand, s. 105–106, 179–186. Lindegren, s. 158.

⁸ T.ex. ordinarie ting i Loimijoki 28.11.1643, i Kumo 18.3.1644 o. i Eura 1.4.1644, mm 5:371v, 399v, 417-v, RA. Se t.ex. Villstrand, s. 226–227.

gången till rotering enligt hemmanstal 1642.⁹ Ersättersystemet var ett mel-lanskede på vägen till det ordinarie knekthållet på 1680-talet, som kan be-traktas som ett slags statligt ersättersystem, eftersom hela roten underhöll en ordinarie avlönad knekt.

Utskrivningarnas inverkan på ödeläggelsen av hemman har beaktats i tidi-gare forskning, men det är min avsikt att precisera vilken inverkan ersätters-systemet hade på om hemman blev eller undgick att bli öde. Jämförelsen gäl-ler två socknar i Nedre Satakunda, Eura och Kumo 1631–1648. I Eura an-vändes ersättare i större utsträckning och ödesmålen förefaller att ha varit färre än i Kumo. I den senare socknen grundades även adliga sätesgårdar.

Ersättarna kan indelas i tre grupper, utbyteskarlar (om vilka källorna an-vänder uttryck av typen: ”i stället för ...”) och legokarlar samt drängar.¹⁰ En utbyteskarl ersatte en tidigare utskrivnen, s.k. lagskriven knekt, vanligen vid mönstringen. Om utbyteskarlarna använder arméns rullor uttryck som inte utvisar huruvida den som inträdde i tjänst var avlönad eller ej; de talar bara allmänt om ersättare: t.ex. ”Mats Anderson i stället för Jöran Erikson” eller ”...för Mats Anderson skaffas en duglig karl”. I fråga om legokarlarna framgår åter tydligt, att det var fråga om en lejd ersättare: ”Mats Anderson lagt av Jö-ran Erikson”. Drängarna stod mycket nära legokarlar, ty båda hörde ofta till ett hemmans utomstående och avlönade arbetskraft, medan en legokarls enda uppgift var att rycka ut i fält för hemmanets räkning. Drängar och lego-knektar rekryterades ur likartade socialgrupper, t.ex. bland ett hemmans överflödiga män eller bland de obesuttnas söner. Drängar var alltid avlönade, men lönen torde ha motsvarat en normal dränglön ifall drängen drog ut som lagskriven knekt från det hemman där han tjänade. Om drängen åter lät städsla sig som legokarl för någon annan, kunde han i bästa fall få 13–14 års dränglön.¹¹ Legokarlar var likaså de unga pojkar, som bönder tog som foster-söner med tanke på att senare låta skriva ut dem för hemmanets räkning.¹²

⁹ La p p a l a i n e n, 'Valtiopäiviltä väenottoaikalle', s. 63–64.

¹⁰ Med ersättare avser jag karlar som efter utskrivningen ersatte en lagskriven knekt, anting-en mot lön eller utan, liksom även egentliga legokarlar och drängar som utskrivits redan vid utskrivningstillfället.

¹¹ Vi r r a n k o s k i, 'Suurvaltakauden pohjoispuolelaiset palkkasoturit', s. 109. To i v o Ny g å r d, *Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten lukumäärä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen*, Historiallisia tutkimuksia 131 (Helsinki 1989). J o r m a W i l m i, *Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella*, Studia Historica Jyväskylänensia (Jy-väskylä 1991), s. 180.

¹² Se tex. Y l i k a n g a s, s. 185. Ordinarie ting i Eura 11.4.1645, mm 6:81v, RA.

Det är svårt att säga om man betalade andra än legokarlar och drängar för att de blev ersättare. Det är sannolikt att åtminstone bondens egna söner till största delen ryckte ut i fält utan betalning, men det var inte ovanligt att också en son som blev knekt uppbar avlöning av fadern.¹³ Noga taget var endast legokarlarna och drängarna avlönade, men å andra sidan framgår det i domböckerna att man också ibland betalade en summa åt ersättare om vilka källorna använder uttrycket ”i stället för”. I fråga om t.ex. Olof Grelsson från Sonnila by, som utskrevs till knekt i Kumo 1631 uppger mönstringsrullan för 1634: ”när för honom uthskaffas en duglig karl då blifwe han frij, elliest gånge sielf”.¹⁴ Olof Grelsson lyckades skaffa fram en ersättare, men inte gratis, vilket framgår i domboken: ”... och han för nogre åhr tillförenne hade legt för sig een till knechte tiensten”.¹⁵ Fallet visar att det också bakom en obestämd ”uthskaffning” kunde dölja sig en lejning. Som utbyteskarl kunde en bonde använda t.ex. en dräng, som ersatte en lagskriven knekt, men då blev bonden tvungen att ersätta drängens tidigare husbonde för den arbetskraft denne förlorade.¹⁶ För att kunna klarlägga fall av detta slag är forskaren dock beroende av slumpmässiga omnämmanden i domböcker.

Hur många ersättare?

Under åren 1631–1648 utskrevs sammanlagt 116 skatte- och kronobönder i Eura socken.¹⁷ Av de lagskrivna i Eura var 67 (58%) ersättare; av dessa var åter 13% utbyteskarlar (9/67), 57% legokarlar (38/67) och 15% drängar (10/67) – för 10 (15%) ersättare saknas uppgifter som skulle göra det möjligt att hänföra dem till någon av dessa grupper. I Kumo utskrevs 106 knektar, av vilka sammanlagt 46 (43%) var ersättare. Av ersättarna var 22% utbyteskarlar (10/46), 37% legokarlar (17/46) och 26% drängar (12/46) – för 7 (10%) saknas uppgifter om vilken grupp de tillhör. De lagskrivna drängarnas andel

¹³ Eino Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta', *Hämeen historia* 2:1 (Hämeenlinna 1957), s. 236.

¹⁴ Rullor 1634, wa 107:10:40, KrA.

¹⁵ Hötting i Kumo 22.11.1633, mm 3:228, RA.

¹⁶ T.ex. ordinarie ting i Kumo 31.8.–1.9.1640, i Eura 1641, wa 1640:5:56, 142v–143, RA.

¹⁷ I hela Nedre Satakunda härad verkställdes 1631–1648 sammanlagt tolv utskrivningar, för vilka längder har bevarats. Ur skatte- och kronoböndernas rotar utskrevs under perioden sammanlagt 899 knektar, av vilka 502 ersättare av samtliga ovan nämnda kategorier (56%); utan drängar hade ersättarnas andel varit 43%.

sjönk till nästan ingenting börjande från 1641 års utskrivning då legokarlarna åter blev den största gruppen bland ersättarna. Mängder av drängar hade redan sänts ut i krig och det rädde säkert brist på drängar, men sannolikt är det – såsom Nils Erik Villstrand har konstaterat – fråga om en förändrad skrivarpraxis;¹⁸ drängarna betecknas som legokarlar i arméns mönsterrullor. Källmaterialet rörande avlöningen blir också mera upplysande och de oklara fallen minskar i antal, vilket även påverkades av att ersättningspraxis blev officiell. Före 1641 angavs ersättare i huvudsak med uttrycket ”i stället för” eller motsvarande eller genom att kalla ersättaren dräng, men källorna ger också klara uppgifter om avlöningen. De första fall då rullorna använder benämningen legokarl har jag påträffat i utskrivningslängden från 1638.¹⁹ Ökningen av antalet legokarlar på 1640-talet kan också ha påverkats av att krigsteatern under det danska kriget 1643–1645 låg närmare hemlandet och att det var lättare att skaffa ersättare under tjänstgöringstiden då trupperna var förlagda relativt nära i Kalmar.

Andelen ersättare i Nedre Satakunda är av samma storleksklass som de procentsatser som redovisats i forskningen rörande andra delar av landet. Armas Luukko har beräknat andelen utskrivna drängar och legokarlar i södra Österbotten 1676 till 68,2%, vilket är klart högre än i Eura, för att inte tala om Kumo. Pentti Virrankoski har beräknat ersättarnas andel i norra Österbotten och för 1640 kommit till 48% (inkluderar drängar, inhysingar och män vilkas bakgrund är okänd). Bland knektarna från Stor-Pyhäjoki var 47,1% avlönade ersättare och drängar på 1660-talet.²⁰ Villstrand har beräknat andelen ersättare i Säminge och Kerimäki i Savolax 1629-1648 och kommit till att den uppgick till 42% – av dessa var 18% legokarlar. Hans motsvarande siffror för Kalajoki i Österbotten är kanske något överraskande: utan drängar utgjorde ersättarna endast 6%, med drängar 37%.²¹ Ersättarnas andel av de utskrivna har alltså i Savolax och Österbotten rört sig kring 40%, d.v.s. legat på samma nivå som i Kumo, men klart lägre än i Eura och i Nedre Satakunda som helhet.

¹⁸ Villstrand, s. 205.

¹⁹ Ting i Kumo 1634 3:302 (avlöningen skedde 1625). Roterings- och utskrivningslängder 1638, Vittis, rote nr 14 och Loimijoki, rote nr 19, rullor, KrA. Dessa två ”legokarlar” accepterades dock inte 1638. Jfr Villstrand, s. 203–204.

²⁰ Luukko, s. 421 (85,5% 1692 och 79,4% 1700). Eero Martinolli (toim.), *Suur-Pyhäjoen historia* (Kokkola 1969), s. 552.

²¹ Villstrand, s. 204–206.

Om man granskar antalet ersättare utgående från truppenheternas rullor får man överraskande likartade resultat. Andelen legokarlar i ett kompani i Narva 1666 var enligt Virrankoski 56%, d.v.s. samma som jag beräknat för Nedre Satakunda under hela perioden 1631–1648.²² Vid en likaså i Narva hållen mönstring 1633 fanns det 56% (58/103) avlönade ersättare bland männen från Stor-Jäskis.²³ Motsvarande siffror för två kompanier från Nedre Satakunda i Narva 1648 och 1649 var 57% (40/70) och 49% (41/83).²⁴

Bönder i fält

I Eura utskrevs alltså under perioden 15% fler ersättare av alla kategorier än i Kumo. Den största skillnaden gällde legokarlarna. Det exceptionella i Kumo var den stora andelen utskrivna husbönder (tab. 1). Antingen fanns det inga ersättare att tillgå i socknen eller också hade man inte råd att avlöna sådana – med den påföljd att ett stort antal bönder skrevs ut som knektar. Det är möjligt att kumoborna inte hade råd att leja ersättare, ty de husbönder som skrevs ut var fattiga. De åtta bondknektar som skrevs ut 1635–1639 uppvisade t.ex. under fem år ett sammanlagt utsädesmedeltal om 1,8 tunnor, medan socknens genomsnitt var 5,2 tunnor.²⁵ Det är också möjligt att ägarna av stora hemman i Kumo var ointresserade av ett samarbete för att skaffa fram en ersättare, eftersom de kunde utvidga sina hemman på bekostnad av närliggande ödehemman eller hemman som var nära att bli öde. För utskrivningarna kunde man i Kumo alltid finna en lämplig fattig bonde som kunde skickas ut i krigstjänst. Stora hemman och adelsgårdar skapade en klyfta i socknen som försvårade samarbete.

I Eura fanns knappast någon frälsejord eller några säterier – Kjulo kappell utgjorde ett undantag – och där hade man inte denna svårighet. I Kumo utgjorde de personer ur bondebefolkningen som själva fick rycka ut sammanlagt 62%. I Eura var motsvarande andel betydligt lägre (tab. 1) – där var antalet husbönder färre och i kongruens härmed har många bondsöner skrivits ut som knektar. Det var dock inte fråga om att den senare kategorin skulle ha varit större i Eura, enligt mantalslängderna fanns det ungefär lika många sö-

²² Virrankoski, 'Suurvaltakauden pohjoispohjalaiset palkkasoturit', s. 109–110 o. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia* (Oulu 1973), s. 621–623.

²³ Aulikki Ylönen, *Jääskens kihlakunnan historia* I (Imatra 1957), s. 799–800.

²⁴ Rullor FR 816:11:56 (mönstring i Åbo inför avfärden till Narva) o. 816:7:84 (inkluderar endast skatte- och kronobönder), KrA.

²⁵ Generalregistret över bosättningen i Finland, Kumo 1634–1653.

Tabell 1. Utskrivna i Kumo och Eura 1631–1648, %

	Kumo	Eura
Husbonde	37	23
Husbondens son	18	32
Andra släktingar	7	5
Drängar	17	20
Övriga	10	2
Uppgift saknas	11	18
N =	71	56

Källa: Bygger på en databas, där uppgifterna insamlats i en mängd utskrivningslängder, rullor och domböcker, se redogörelse för källorna och databasen i *H u h t a m i e s* 1996.

ner till skatte- och kronobönder i båda socknarna (6–7% av den mantalskrivna befolkningen i bondehushållen).²⁶ Eftersom man i alla fall skrev in betydligt flera bondsöner i arméns rullor än deras andel i mantalslängderna skulle förutsätta, har största delen sannolikt utelämnats med flit eller på grund av sin ålder (under 12 år). Andelen släktingar till husbönder (bröder, mågar) är ungefär lika stor i båda socknarna, liksom även andelen drängar. Bondebefolkningens totala andel är ungefär lika stor i Eura som i grannsocknen (60%).²⁷

Tillgången på ersättare

Ett tecken på hur lätt eller svårt det var att skaffa ersättare är om denne kom från den egna byn, från en annan by i den egna socknen eller från en annan socken – ju färre ersättare det fanns i hemtrakterna desto längre måste man bege sig för att finna en (tab. 2). Som utsocknes har här också räknats ersättare från ett annat kapell inom samma socken. Ersättarnas hemorter har jämförts med den lagskrivne knektens hemort. I Eura kunde man skaffa ersättare inom den egna socknen, men från en annan by än den lagskrivnes hemby. Endast sällan blev bönderna tvungna att söka sig långt bort. Den mest långväga ersättaren kom från Ruovesi, men ersättare kom även från Raumo, Björneborg, Tyrvis, Vesilax, Rimito och Pöytis. I båda socknarna var det ovanligt att man behövde söka en ersättare på längre avstånd än hundra kilo-

²⁶ Mantalslängd för Nedre Satakunda 1634, RA 1918:274, 278.

²⁷ Om antalet utskrivna husbönder, jfr *L i n d e g r e n*, s. 82 o. *B j ö r k b a c k a*, s. 83.

Tabell 2. Ersättarnas hembyar

	Eura	%	Kumo	%
Samma by	13	31	5	16
Annan by	16	38	17	53
Utsocknes	13	31	10	31
Sammanlagt	42	100	32	100

Källa: Se tab. 1.

meter. Ingendera socknen hade ett klart avgränsat rekryteringsområde. I Eura kunde man skaffa en ersättare i den egna byn ungefär dubbelt så ofta som i Kumo.

I Eura var det lättare att skaffa ersättare därför att byarna hade flera hemman och där fanns mera tjänstefolk per hemman än i Kumo. Även om det fanns färre hemman i byarna i Kumo än i Eura, var socknen folkrrik, men befolkningen var mera ojämnt fördelad.²⁸ Enligt 1634 års mantalslängd omfattade skatte- och kronoböndernas hushåll i Eura (utan Kjulo) 725, i Kumo 717 personer – med frälseböndernas hushåll 1164 personer.²⁹ Vid utskrivningarna togs var gång ungefär lika många män, men trots det kunde man inte i den folkrikare socknen Kumo lika ofta avlöna en ersättare. Där måste man också söka en ersättare i grannbyn, vilket vittnar åtminstone om att det inte fanns manfolk att tillgå på det egna hemmanet eller i den egna byn.

Det är svårt att säga om den högre andelen ersättare (särskilt legokarlar) i Eura berodde på att man hade råd att leja, eller på att tillgången på ersättare var större, t.ex. på grund av ett förödande missväxtår, som ökade antalet ödegårdar och samtidigt antalet potentiella ersättare. Det är tänkbart att tillgången var den viktigare faktorn, ty en potentiell ersättare som råkat i trångmål (missväxt, brist på föda och förestående vinter) måste genast vidta åtgärder, medan lejaren inte behövde ha tillgång till hela avlöningen på en gång, eftersom endast städselpenningen krävdes omedelbart och resten av lönen erlades under flera års tid. Utbetalningen kunde också avbrytas om och när ersätta-

²⁸ Jorma Wilmi, 'Isäntävät ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella', *Scripta Historica Jyväskylänensia* 43 (1991), s. 132–133, 350. Ulla Heino, *Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa*, Historiallisia tutkimuksia 127 (Helsinki 1985), s. 88. I Eura fanns det (1695) i medeltal 2–5 hemman per by, i Kumo 2–3.

²⁹ Mantalslängd för Nedre Satakunda 1634, RA 1918:274, 278.

ren dog.³⁰ I ett samhälle som i stor utsträckning levde inom en naturhushållning var de personliga relationerna och kontakterna mellan människorna viktigare än lagen om tillgång och efterfrågan: bonden sålde sina produkter till en bestämd borgare och denne sålde dem vidare till en storborgare. Handeln med ersättarsoldater i Kumo och Eura och de pengar som rörde sig i handeln anslöt sig via mellanhänder till världsekonomens nätverk vars slutpunkter var storborgarnas handelshus i Amsterdam eller London.³¹

Man försökte likaså hindra människors fria rörlighet; de som drev omkring utan fast arbetsplats utskrevs t.ex. först. Det innebar att den som lät städsla sig som ersättare inte helt fritt kunde bestämma åt vem han sålde sig och för vilket pris. Man var tvungen att sälja sig till någon man kände och i allmänhet inom ett relativt begränsat geografiskt område. I annat fall hade väl största delen av legokarlarna begett sig till Österbotten där legorna var klart högre än den genomsnittliga nivån i Finland.³² Det viktigaste för legokarlen var att skaffa sig och de sina bärning, inte att förhandla sig till en så hög penninglön som möjligt.

I Kumo var det svårare att skaffa ersättare också därför att det fanns mycket få (mantalsskrivna) drängar i socknen, 1634 utgjorde de endast 2% (13/717) av den mantalsskrivna befolkningen i skatte- och kronoböndernas hushåll. I Eura utgjorde de däremot 6% (40/725). Det fanns också något fler män bland befolkningen i Eura 1634 (36%) än i Kumo (32%).³³

Det förefaller som om städlandet av legokarl var ett alternativ som endast kom i fråga för förmögna hemman. Medeltalen för mantal och öretal för de hemman som städslade var 1,1 och 4,7 ören i Kumo respektive 0,7 och 3,8 i Eura. Den främsta skillnaden i fråga om bosättningen var att Kumo hade

³⁰ Ordinarie ting i Ulfsby 20.8.1629, mm 3:22v (fastställs att 7 1/4 daler skulle betalas i rater årligen), i Vittis 30.9.1623, mm 1:233v (löneutbetalning kan avbrytas vid ersättarens död), i Loimijoki 15.3.1630, mm 3:34v (löneutbetalningen fastslås till två rater under ungefär ett och ett halvt år, men det är oklart när mannen städslats), RA. Se även Mikko Huhtamies, *Sijaisotamiehen palkkaus Ala-Satakunnassa 1600-luvulla. Erityistarkastelussa vuodet 1631-48*, licentiatavhandling i Finlands och Skandinavien historia, historiska institutionen, Helsingfors universitet 1996, s. 120-121.

³¹ Se Jan Lindgren, 'Den svenska militärstaten 1560-1720', *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og de sociale konsekvenser*. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres Odense 1984 I (Odense 1984), s. 106. Villstrand, s. 228.

³² Om lönerna i Österbotten, se Virrankoski, *Pohjoispohjanmaan ja Lapin historia*, s. 623, som dock hävdar att arbetskraften rörde sig rätt fritt.

³³ Mantalslängd för Nedre Satakunda 1634, RA 1918:274, 278.

mest stora hemman (över 6 ören) i hela häradet, medan Eura låg först på fjärde plats. Det innebar, att arbetskraften, de potentiella ersättarna, sökte sig till dessa stora hemman.³⁴

Antalet ersättare påverkades även av andelen frälsejord i socknen och den jordägande adelns inflytande på utskrivningarna. Mantalslängden 1634 upp-tar 61 frälsebönder (36%) i Kumo, inga i Eura moderförsamling och Säkylä, men 32 (22%) i Kjulo.³⁵ Även om endast 12% av säterierna i Finland låg i Satakunda, var de koncentrerade till Kumo och Ulfby socknar vid Kumo älv. Av de säterier som grundades 1600–1686 låg endast ett i Eura och ett i sock-nens kapell Kjulo, medan ett tiotal uppstod i Kumo och ungefär lika många i Ulfby. De flesta nya säterierna i Satakunda grundades under 1640- och 1650-talens första hälften.³⁶ Den bofasta adeln påverkade sannolikt tillgången på ersättare, eftersom man i Kumo och Ulfby 1631–1648 städslade minst ersättare i hela häradet, vilket berodde på att tjänstefolket och den lösa be-folkningen sökte sig till frälsegodsen.³⁷

Skattebönderna förlorade kampen om den manliga arbetskraften till frälse-bönderna och adeln, därför att de sistnämnda kunde erbjuda en betydande ”naturaförmån”: risken att bli utskriven var mindre än på skattejord. Å andra sidan växte adelsmannens makt över sina underlydande och landbönder just därför, att han kunde göra sig av med en på ett eller annat sätt ”besvärlig” karl genom att låta skriva ut honom som knekt. Adelsmännen konstaterade själva att utskrivningarna hade betydelse som ett medel att disciplinera underly-dande. Adeln var ekonomiskt beroende av sina landbönder och ville hålla fast

³⁴ Mauno Jokipii, *Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan* (Jyväskylä 1974), sätsk. s. 73 o. 680. Se Janzon, s. 59.

³⁵ Mantalslängd för Nedre Satakunda 1634, RA 1918:274, 278. År 1622 fördelades sock-narnas skatte- och landbönder på följande sätt: Kumo 223 + 47, Eura 133 + 5, Kjulo 99 + 28. Erkki Lehtinen, 'Autioitumisesta Ala-satakunnassa 16. ja 17. vuosisadan vaihteessa', *Sa-takunta XVII* (1961), s. 136.

³⁶ Heino, s. 93, 95–96. Eljas Orrman, 'Säteribildningen i Finland under 1600-talet', N. E. Villstrand (red.), *Kustbygd och centralmakt*, SSLF 546 (Helsingfors 1987), s. 287, bilaga 2. Eljas Orrman & Eino Jutikkala, 'Adlig godsdrift in Finland under 1600-talet', *Nordiska historikermötet i Uppsala 1974, Föredrag och mötesförhandlingar* (Uppsala 1976), s. 94.

³⁷ Om adelsgårdarna i Ulfby, se K. Virkkala & al., *Suur-Ulvila historia I* (Pori 1967), s. 92ff. Se t.ex. Virrankoski, *Pohjoispohjanmaan ja Lapin historia*, s. 623. Lars-Olof Larsson, *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500–1640* (Lund 1972), s. 166.

vid sin arbetskraft. Å andra sidan var det också fråga om en konkurrens mellan kronan och frälset om bondesamfundets resurser.³⁸

Kronans oro för minskade skatteintäkter kom till synes då man uppmanade bönderna, åtminstone vid tingen i Loimijoki, Eura och Kumo, att skaffa ersättare om hemmanets enda karl skrevs ut. I Kumo och Ulfby skaffades färre ersättare än i häradets andra socknar, men fluktuationerna i antalet ersättare per utskrivning var också större än i de andra socknarna. Åren 1641-1644 ryckte bara två lagskrivna drängar ut i fält som ersättare i Ulfby, och bland de utskrivna fanns ingen utbytes- eller legokarl.³⁹ I alla andra socknar i häradet lyckades man skaffa ersättare vid varje utskrivning. Det är också värt att notera, att det just i Ulfby förekom tredska i större utsträckning under undersökningsperioden; år 1640 vägrade t.ex. en hel rote att infinna sig vid utskrivningen.⁴⁰

Ersättarsystemet och ödeläggelsen

I det följande undersöks endast legokarlarna närmare, medan ödeläggelsen granskas med hjälp av anteckningarna om hemman som "öde" respektive "oförmögen" i Generalregistret över bosättningen i Finland. Hemmanstalet sjönk kraftigt i Kumo under 1630-talets första hälft. Under 1600-talets första decennier berodde en nedgång i hemmanstalet vanligen på att de hemman som blivit öde anslöts till ett angränsande bondehemman. Hemmanstalet har granskats utgående från mantalslängderna och inkluderar utöver skatte- och kronobönder även frälsets bönder, eftersom de senare inte alltid klart kan skiljas från de förra. Ödeläggelse och storgodsbildning förekom dock både på skatte- och frälsejord, på skattejord i relativt stor utskräckning uttryckligen i Satakunda. Bilden förvrids alltså inte genom att frälset ingår i hemmanstalen, trots att skatte- och kronobönderna utgör det egentliga undersökningsobjektet.⁴¹ För att förenkla tillvägagångssättet har varje personer som antecknats som "bonde" räknats som ett hemman.

³⁸ Ylikangas, s. 190-191. Janzon, s. 65-66. Lindegren, 'Den svenska militärstaten', s. 117.

³⁹ Huhtamies, bilaga 15. Under hela perioden 1631-1648 fanns det bara 44% ersättare (exklusive drängar) bland de utskrivna från Ulfby.

⁴⁰ R & U 1640:726, rote nr 11, Ulfby, KrA. Se även Virkkala & al., s. 274.

⁴¹ Einonjuutikkala, 'Suurten sotien ja asutuseksansion kaudet', *Suomen taloushistoria I* (Helsinki 1980), s. 163 o. *Bonden i Finland genom tiderna* (Helsingfors 1963) samt 'Vero-maalla vuoden 1600 vaiheilla tapahtunut suurtilojen muodostuminen', *HArk* XLV (1939),

Tabell 3. Lejande av legokarl och ödeläggelse

	Inga anteckningar om ödeläggelse		Öde		Klarlagda fall totalt	
		%		%		% klarlagda
Eura						
Legokarl	17	68	8	32	25	66
Ej legokarl	10	33	20	67	30	65
Kumo						
Legokarl	9	75	3	25	12	71
Ej legokarl	9	20	35	80	44	73

Källa: Generalregistret över bosättningen i Finland (anteckningar om ödeläggelse), RA.

Tabell 3 visar ödeläggelsen efter utskrivningen för hemman som avlönat en ersättare och för sådana som inte förmått göra det i alla de fall där utvecklingen kunnat följas. Man bör dock göra den reservationen, att en del hemman redan före utskrivningen hade tillfälliga eller årligen återkommande anteckningar om "öde". I Eura förekom dylika anteckningar för en lejare och för åtta som själva drog ut, i Kumo för en respektive femton. Förhållandet att bonden lejde eller lät bli att leja en ersättare har alltså inte varit den direkta orsaken, men fördjupade eller förstärkte en potentiell utveckling mot ödehemman.

Det faktum att man blev tvungen att skicka egen arbetskraft ut i fält kunde besegla åtminstone ett mindre hemmans öde. För förmögnare hemman, som hade råd att leja, innebar ersättarsystemet och tillgången på ersättare på motsvarande sätt ett beaktansvärt, om också dyrt, sätt att överleva. Små hemman kunde kanske ha bevarat sin skattebetalningsförmåga om de inte hade drabbats av en utskrivning. Graden av ödeläggelse varierade kraftigt mellan hemmanen. För några var det endast fråga om ett års oförmåga att betala skatt, medan andra förefaller att ha blivit permanent öde. Som en allmän iakttagelse kan man konstatera, att de hemman där bonden själv blev tvungen att gå i fält, ödelades allvarligast; på många sådana hemman betalade man t.ex. inte mantalspengar efter utskrivningen. Det är sedan en annan sak om man trots allt fortfarande bodde på hemmanet, men denna fråga lämnas här därhän. De hemman som skickade en legokarl var däremot på sin höjd öde endast på

basen av jordeboksanteckningarna, medan åborna fortfarande betalade mantalspengar; hemmanen var alltså bebodda enligt detta kriterium. Det är också möjligt, att legokarlens lön – kanske först flera år senare – medförde tillfälliga anteckningar om ”öde” eller ”oförmögen”. Dylika anteckningar vittnar emellertid endast om att betalningsförmågan sviktade, inte om att hemmanet var totalt oförmöget att betala skatt.

Tabell 3 skiljer mellan två huvudkategorier: hemman utan anteckningar om ödeläggelse och hemman med dylika. Gränsåret är utskrivningsåret och tabellen upptar endast legokarlar eftersom de entydigt var avlönade. I Kumo ledde en utskrivning av husbonden oftare till ödeläggelse än i Eura. I den senare socknen uppgick de hemman för vilka anteckningar om öde helt saknas sedan bonden dragit ut till 32% och i Kumo till 20%. I Kumo hade endast några hemman skattebetalningssvårigheter sedan de lejt en ersättare.

I Kumo framträder de konträra konsekvenserna av lejande respektive utskrivning av husbonden klarare, men man måste också beakta hemmanens varierande utgångsnivå, ty särskilt i Kumo var de hemman som tillgrepp lejande klart förmögnare än de hemman där man inte förmådde avlöna en legokarl. I Kumo förmådde alltså endast de förmögna hemmanen leja en ersättare, vilket till en del berodde på att det fanns få villiga ersättare, eftersom de stora hemmanen och frälsegodsen dragit till sig den lösa befolkningen och därmed potentiella ersättare. Konkurrensen höjde sannolikt legorna.

Skilde legorna sig i Eura och Kumo? År 1655 ingicks ett avtal i Eura enligt vilket lönen var 80 daler. Följande år tvistade man i Kumo om en soldats lön varit 120 eller 150 daler. Rätten beslöt sig för den förra summan.⁴² År 1659 nämndes en lönesumma om 140 daler på tinget i Kumo. Åtminstone i dessa fall från 1650-talet var legan högre i Kumo än i Eura. Den påverkades också av en hurudan ersättare det var fråga om.

I Kumo sjönk hemmanstalet speciellt starkt 1631–1634, medan antalet hemman i Eura växte (tab. 4). Det höga hemmanstalet 1634 beror sannolikt på en noggrannare registrering, varför nedgången under slutet av 1630-talet inte är så stor som den ser ut. Även om en del av fluktuationerna kan bero på räknefel eller varierande exakthet i källorna, visar tab. 4 i alla fall en minskning av antalet hemman i Kumo i början av 1630-talet.⁴³ I Kumo utskrevs

⁴² Höstting i Eura 5.11.1655, i Kumo 23.10.1656, mm 9:92v, 283, RA.

⁴³ På 1640- och 1650-talen steg hemmanstalet och ödesmålen minskade – de senares andel var högst i slutet och början av seklet, se Olavi Koivisto, *Euran, Honkilahden ja Kiukaisten historia I* (Vammala 1966), s. 172–173.

Tabell 4. Hemmanstal i Eura och Kumo 1565–1695

	1565	1631	1634	1639	1643	1647	1695
Eura	266	141	165	145	148	163	221
Kumo	249	243	176	158	160	142	205

Källa: 1565 o. 1631: Heino, s. 86, 1634: RA 1918:274, 278, 1639: RA 7195:234, 1643: RA 7216:122v, 1647: RA 7233:436.

Anm: Heino uppger för 1634: Eura 174, Kumo 169.

Tabell 5. Utsädet i Eura och Kumo 1634–1638, tunnor

	Eura	Kumo
1634	383	818
1635	360	422
1636	370	445
1637	391	460
1638	370	490

Källa: Boskaps- och utsädeslängder för Nedre Satakunda, RA 7138:449, 7164:214, 7172–79:434, 7183:519, 7195:261.

Anm: Utsädet för Eura upptar inte Kjulo.

flera husbönder, vilket också avspeglar sig i en tilltagande ödeläggelse, medan man i Eura kunde gripa till en reserv av ersättare, med vilka man förmådde fylla utskrivningsbehovet.

Eura framstår som solidare också i ljuset av boskaps- och utsädeslängderna, ty socknens totala utsäde låg på nästan samma nivå 1634–1638, medan utsädet i Kumo sjönk katastrofalt i mitten av 1630-talet: från 818 tunnor 1634 till 422 följande år (tab. 5). Kumo har alltså i motsats till Eura drabbats av ekonomiska svårigheter och den viktigaste orsaken var de särskilt svåra missväxterna 1633–1635. Frostskador drabbade 1634 Ulfby och Kumo värst, men Eura betydligt lindrigare. I Ulfby förlorade 13 hemman hela skörden, i Kumo sex, medan sju hemman i Eura förlorade halva skörden.⁴⁴ I Kumo avspeglar siffrorna verkliga variationer i fråga om skörd och utsäde, eftersom betalarnas antal låg på samma nivå och någon sänkning av hemmanstalet åtminstone inte framträder i boskaps- och utsädeslängderna.⁴⁵ Även ödeläng-

⁴⁴ Jokipii, s. 117.

⁴⁵ I Kumo erlades utsädesskatten 1635 av 196, 1639 av 197 betalare, RA 7138:449, 7195:261. Siffrorna upptar endast dem för vilka uppges att de sädde något.

Tabell 6. Antal ödehemman i Eura och Kumo 1635–1639

	1635		1636		1639	
		%		%		%
Eura	41	25	39	24	45	27
Kumo	69	39	60	34	55	31

Källa: 1635–1636: Rannsakningslängd för Nedre Satakunda, RA 7131:71 o. 7160:46, 1639: d:o, ödeslängd för Nedre Satakunda, RA 7192:164.

Anm: Ödesmålen har relaterats till hemmanstalen i 1634 års mantalslängd.

derna ger antydningar i den riktningen att ödeläggelsen skulle ha varit mera omfattande i Kumo än i Eura (tab. 6).

Sammanfattning

Granskningen av utskrivningarnas och ersättsystemets inverkan på ödeläggelsen har visat att hemmanstalet i Eura, där man förmådde skaffa flera ersättare än i grannsocknen Kumo, höll sig på samma nivå; där skedde heller ingen storgods- eller säteribildning. I fråga om de tre kategorierna av ersättare skilde sig andelen legokarlar mest; i Eura städslades 20% fler än i Kumo. Det var lättare att skaffa ersättare i Eura, eftersom andelen stora hemman, frälsejord och säterier var lägre och bosättningsstrukturen enhetligare än i Kumo. I Eura var det gott om tjänstefolk, i motsats till förhållandena i Kumo, där storgodsen ”sugit upp” den lösa befolkningen. Genom att avlöna en ersättare förmådde man förhindra att hemmanet blev öde; största delen av de hemman som städslade en legokarl hade inga som helst skattebetalningsstörningar efteråt. Å andra sidan finns det talrika anteckningar om ödeläggelse för hemman där bonden själv blev tvungen att rycka ut i fält. En del hemman hade anteckningar om öde för jordskattens del redan före utskrivningen, men det är i alla fall uppenbart, att de kamerala och fr.a. demografiska ödesmålen ökade efter ett utskrivningsår.

Arbetsgivarstrategi i Finland 1909–1940 i nordiskt perspektiv.

CARL-AXEL NILSSON

I hela Norden etablerades under tidigt 1900-tal kollektivavtalet som det viktigaste instrumentet för att reglera motsättningarna mellan arbetsgivare och arbetare i fråga om löner och andra anställningsvillkor. Det är välkänt att Finland var undantaget från denna allmänna regel, trots att arbetsmarknaden där organiserades ungefär samtidigt och efter samma principer som i det övriga Norden.

Att undersöka den finska modellen i ett nordiskt perspektiv ger en särskild fördel genom att analysen därmed lättare bör kunna innebära slutsatser om vad som är specifikt finska förklaringsfaktorer. Den följande komparationen har dock inskränkts till Danmark och Sverige, dels för att bli hanterlig, dels för att därmed kunna etablera en tydlig typologi. I Danmark skapades genom Septemberförlovet av år 1899 en idealtyp för relationerna på arbetsmarknaden i Norden. Genom att mönstret i både Finland och Sverige hade så tydliga avvikelser från idealtypen, i Finland under hela perioden, kan en systematisk, komparativ analys lättare genomföras än om också Norge hade ingått.¹

Förändringar på arbetsmarknaden och i politiken skapade efterhand nya förutsättningar och den gällande idealtypen miste mer och mer sin relevans. Under andra hälften av 1930-talet etablerades sedan en ny idealtyp genom Saltsjöbadsavtalet i Sverige, som fick genomslag efter 1945 och sedan tjänade som förebild ungefär lika länge som det tidigare Septemberförlovet gjorde. Den ifrågasattes på allvar först med 1980-talets marknadsliberala strömningar.

Ur finsk synvinkel är det rimligt att låta 1909 utgöra analysens startår, eftersom den viktiga metallstriden då avslutades med arbetsgivarnas princip-

¹ Artikeln har f.ö. tillkommit inom ramen för ett nordiskt projekt, Nordisk industrialisering 1870–1940, där just Danmark, Finland och Sverige behandlas utifrån skilda aspekter.

deklaration att inte ingå kollektivavtal varken centralt eller lokalt. 1940 är ett naturligt slutår. Då utfärdade de centrala arbetsgivar- och arbetarorganisationerna en gemensam kommuniké, där man deklarerade en vilja till förhandlingar, för att lösa förekommande frågor i samförstånd, den s.k. januari-förlovningen.

Materialet till analysen är hämtat från två olika källor. Den ena är förhandlingarna vid de nordiska arbetsgivarföreningarnas möten, som började hållas 1907 i Köpenhamn och som i ungefär samma former hölls till och med 1937, regelbundet växlande mellan huvudstäderna. De finska arbetsgivarna deltog i ett par möten redan före 1914 och i samtliga möten efter kriget.² Den andra källan är korrespondens, huvudsakligen mellan Axel Palmgren, VD i AFC och hans son Erik samt i någon mån mellan Axel Palmgren och Antti Hackzell, Palmgrens efterträdare.³

Analysen genomföres på ett konkret plan och har bara några få förutsättningar som generella utgångspunkter. Sålunda förutsattes som givet att arbetsgivarna inte primärt hade någon önskan att organisera sig i avsikt att förhandla om löner och arbetsvillkor med sina arbetare. Arbetsgivarorganisationer tillkom normalt – i marknadsekonomier – senare än fackföreningar och hade i starten ett defensivt syfte.⁴

Vidare var arbetsgivarna naturligen samhällsbevarande och organiserade inte något eget politiskt parti. Det betyder naturligtvis inte, att arbetsgivarna inte handlade politiskt. Antingen byggde man upp en parallell organisation av typ Industriförbund i Sverige och Industriråd i Danmark, som har ansvaret för den allmänna opinionsbildningen, eller kunde man ha sin VD i parlamentet eller som minister – såsom i Finland – vilket gav möjlighet till direkt inside lobbying. Men det motsvarar knappast arbetarrörelsens två grenar, vil-

² Sammanlagt hölls 15 möten under perioden 1907–1937, med samtliga förhandlingar tryckta och utgiva under titlarna *Det nordiske Arbejdsgivermøde i Kjøbenhavn 1907* (Kbh 1907)*Det femtonde nordiska arbetsgivarmötet i Helsingfors 1937* (Hfs 1938). – Redan 1900 hade de nordiska arbetsgivarföreningarna dock sammanträtt i Köpenhamn, i samband med det Industrimøde, som hölls där detta år.

³ Axel Palmgrens Samling samt Antti Hackzells Samling, båda i RA, Helsingfors. – Även Åbo Universitetsbibliotek har en Axel Palmgren-samling.

⁴ Vid det nordiska arbetsgivarmötet år 1907 höll ingenjör Voss föredrag om principer för kollektiva avtal. Han framhöll, att det för arbetsgivarna först och främst gällde att göra motstånd. Med starka fackföreningar kunde en arbetsgivare inte klara sig på egen hand. Arbetsgivarorganisationer var nödvändiga.

ka på ett överordnat plan samordnades i syfte att förändra samhället i en bestämd ideologisk riktning.

Det är t.ex. påfallande, hur svårt arbetsgivarna i de nordiska länderna hade att hantera motpartens strategi att samordna det fackliga och politiska handlandet under 1920- och 1930-talen, när motparten växte sig verkligt stark i båda avseendena. I bestämda situationer måste man emellertid räkna med att arbetsgivarna reagerade kraftfullt. Hot mot äganderätten – faktiska eller inbillade – kunde utlösa mycket starka politiskt-ideologiska engagemang.

Det är särskilt viktigt att framföra synpunkter som dessa, när analysen gäller finska förhållanden. Ett huvudelement i den följande analysen är nämligen ståndpunkten, att politiskt-ideologiska element spelade en avsevärt större roll för hur relationerna mellan arbetsgivare och arbetare kom att utformas i Finland än vad fallet var i Danmark och Sverige.

Det faktum, att de finska arbetsgivarna så länge gjorde motstånd mot kollektivavtalet tolkas däremot inte som att arbetsgivarna i Danmark och Sverige i sina grundläggande strategier hade en annorlunda syn på fackföreningar som förhandlingsmotpart i fråga om löner och arbetsvillkor än de finska kollegorna. För samtliga arbetsgivare gällde det att hålla facket tillbaka och att så långt det var möjligt försvara rätten att själv få avgöra regler och villkor på de egna arbetsplatserna mot ingrepp från fack och stat. Inte heller synen på tillåtliga kampmetoder skilde sig principiellt.

Arbetsmarknaderna organiseras 1898–1907

Under mindre än ett decennium, med början år 1898, formades i alla tre länderna den institutionella ram, som i princip fortfarande existerar och inom vilken arbetsgivare och arbetare ännu i dag förhandlar om löner och arbetsvillkor. Centrala arbetsgivarorganisationer bildades i Danmark 1898, i Sverige 1902 och i Finland 1907, fackliga centralorganisationer i Danmark 1898, i Sverige 1899 och i Finland 1907.⁵

Det kan förefalla som om Finland ensamt hade ett något senare förlopp.

⁵ I det följande används förkortningarna DAF = Dansk Arbejdsgiverforening (i starten Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening); AFA (t.o.m. 1917) = Allmänna Finska Arbetsgivarförbundet, AFC (fr.o.m. 1918) = Arbetsgivarnas i Finland Centralförbund; SAF = Svenska Arbetsgivarföreningen. De centrala fackliga organisationerna är i Danmark De samvirkende Fagforeninger = DsF; i Finland Landsorganisationen = LO t.o.m. 1930, därefter Finlands Fackförenings Centralförbund = FFC och i Sverige Landsorganisationen (LO). – I texten används ibland förkortningen LO för alla ländernas organisationer.

Men i realiteten var även Sverige senare än Danmark, där den nya tidens fackföreningar bildades redan på 1870-talet. Och 1885 utbröt en storkonflikt i Köpenhamn, som avslutades med att ett kollektivavtal av modern typ slöts mellan parterna. I det perspektivet var utvecklingen snarast 10 å 15 år efter i Sverige och ytterligare lika mycket efter i Finland.

Anslutningen till fackföreningarna var också till en början betydligt större i Danmark än i Sverige – i slutet av 1890-talet 61 000 mot 28 000 medlemmar. Men därefter tycks den svenska rörelsen ha utvecklats snabbare och hade år 1908 160 000 medlemmar mot cirka 100 000 för den danska, d.v.s. ungefär i proportion till ländernas storlek. Med denna kvantitativa infallsvinkel var utvecklingen långt efter i Finland, där bara 27 000 arbetare var anslutna till fackföreningar år 1907.

Ytterligare ett bevis på att Danmark ledde utvecklingen utgör det faktum, att den stora konflikten 1898–1899 med 3 miljoner förlorade arbetsdagar löstes genom förhandlingar mellan huvudorganisationerna med det s.k. Septemberförslaget som resultat. Detta var det första huvudavtalet i Norden och det skapade en helt modern förhandlingsordning med regler för uppsägning av avtal och varsel om stridsåtgärder. Genom en skiljedomstol, som tillkom något senare, fick man en opartisk instans för lösning av tolkningsvister. Prejudikat skapades angående rätten att företa sympatiaktioner, om vad som skulle förstås med olaglig stridsåtgärd etc.

Systemet byggde på arbetsgivarens ovillkorliga rätt att leda arbetet och att fritt anställa och avskeda arbetare. Det innehöll dock också bestämmelser om att arbetsgivare inte ovillkorligt skulle kunna ändra arbetsbetingelserna vid ackord till men för arbetarna. Till sist gällde regeln om att förmän inte skulle tillhöra fackförening. Septemberförslaget betydde en klar definition av ett partsförhållande.

Att Septemberförslaget var unikt i Norden, men också länge sågs som en idealtyp av arbetsgivarna i de andra länderna framgår av diskussionerna vid de nordiska mötena. Bl.a. inleddes hela mötesserien 1907 med ett inlägg av den danske arbetsgivarordföranden med en redogörelse för Septemberförslaget, varvid han närmast framställde det som en seger för arbetsgivarna.⁶ Det

⁶ I sin redogörelse för den svenska storstrejken vid 1910 års möte angav SAF-direktören Septemberförslaget som en förebild för det huvudavtal, som SAF krävde men inte fick i förhandlingarna. Och när den norske direktören 1935 redogjorde för det första norska huvudavtalet påpekade han, att det i mycket påminde om Septemberförslaget. Den danske ordföranden menade 1929, när han inledde en principdiskussion om kollektiva avtal, att Septemberförslaget fortfarande gav en rimlig ram för ett kollektivavtalssystem.

skall påpekas, att de finländska deltagarna var noga med att framhålla, att förhållandena i Finland skilde sig starkt från det övriga Norden. Ett huvudavtal av den danska typen var något som hörde framtiden till.

Statistiken över konflikter visar också en bild av förlopp med allmänna likheter i de tre länderna, samtidigt som grundläggande olikheter lätt urskiljes. Sålunda ökade konfliktfrekvensen markant i alla tre länderna under 1900-talets första årtionde till en ungefär likartad nivå under åren närmast efter 1905. De skilda kronologierna i fråga om fackföreningsutvecklingen ses också här. I Finland var antalet konflikter i början av seklet bara ett par tiotal om året, i Sverige drygt 100, i Danmark – efter 1899 års storkonflikt – ett 70-tal om året.⁷ Åren 1905–1908 steg frekvensen till i genomsnitt följande antal och omfattning:

Antal konflikter/år			Antal deltagare/år			Deltagare/konflikt			Förlorade arbetsdagar/konflikt		
Fi	Sv	DK	Fi	Sv	DK	Fi	Sv	DK	Fi	Sv	DK
143	273	98	22000	29000	6500	142	106	66	304	1093	392.

Arbetsmarknaden var uppenbart minst orolig i Danmark med färre och något mindre omfattande konflikter – en effekt av Septemberförslaget kan man förmoda. I både Finland och Sverige var däremot konflikaktiviteten stor.

Ytterligare en likhet mellan Finland och Sverige var den roll, som metallbranchen spelade. I Sverige ledde en metallkonflikt 1905 till ett förbundsavtal med ett innehåll, som principiellt var i överensstämmelse med Septemberförslaget. I Finland ledde metallkonflikten 1906 också till ett avtal av samma slag, låt vara att dess giltighet var begränsad till Helsingfors. Och generellt tycks kollektivavtalet ha varit på väg att slå igenom i båda länderna, mera generellt i Sverige, men också i Finland inom centrala brancher som trä och papper.⁸

⁷ De statistiska upplysningarna om konflikter här och senare i artikeln har hämtats från *Arbetsstatistisk Tidskrift* –1917 och *Social Tidskrift* 1918– för Finland samt från Fleming Mikkelsen, *Arbejdsmarkedskonflikter i Skandinavien* 1848–1980 (1992) för Danmark (s.433) och Sverige (s.443f). För Finland gäller uppgifterna om deltagare och förlorade arbetsdagar i denna tabell endast åren 1907 och 1908.

⁸ Sverige var i ett avscende ett föregångsland genom att först i Norden få en statlig förlikningsinstitution. Det föranledde kritiska kommentarer från danskarna vid de nordiska mötena. De menade, att det bästa hade varit regler i ett huvudavtal.

Men de följande händelserna visar, att varken Sverige eller Finland ännu var mogna för ett system av den danska typen med ett generellt huvudavtal och med ömsesidig respekt för dess spelregler. Konfliktfrekvensen under perioden 1908–1914 var visserligen på ungefär samma nivå i alla tre länderna: 50 á 60 per år i Danmark och Finland, drygt 100 i Sverige. Men medan konflikterna i Danmark nu kunde lösas genom ömsesidiga eftergifter inom ramen för ett etablerat regelsystem, blev dramatiken så mycket större och konsekvenserna så mycket mera drastiska i Finland och Sverige.

I Sverige förlorade arbetarna 1909 års storstrejk, den mest omfattande konflikten i något av länderna under perioden. Fackföreningsrörelsen försvagades för lång tid och tappade både medlemmar och prestige. Samtidigt betydde nederlaget, att arbetarna inte kunde acceptera arbetsgivarnas krav på ett huvudavtal av den danska typen. Motsättningarna fortsatte att vara öppet antagonistiska mellan parterna.

I Finland sade metallarbetsgivarna 1908 upp det ovan nämnda Helsingforsavtalet och förklarade snabbt lockout för att tvinga arbetarna att anta ett nytt förslag till avtal. Men redan i början av 1909 ändrade arbetsgivarna taktik, avblåste lockouten och förklarade sig inte villiga att ingå nytt avtal. Den därpå följande strejken upphörde utan att de strejkande nådde något resultat i form av kollektivavtal.

Därmed hade de organiserade finländska arbetsgivarna slagit in på en ny linje och med undantag för de grafiska branscherna nekade man att ingå kollektivavtal. En forskare har påpekat, att den nya strategien diskuterades inom AFA under år 1908, men att majoriteten ännu på hösten detta år var för kollektivavtal. Det förefaller alltså, som om arbetsgivarna mycket plötsligt ändrade strategi. Av forskningen att döma tycks det vara svårt att skapa klarhet om, vilka överväganden, som låg bakom den ändrade strategien.⁹

Statistiken över antalet ingångna kollektivavtal är illustrativ. Både i Danmark och Sverige hade fram till 1914 ingåtts ett stort antal kollektivavtal, över 1100 omfattande 121 000 arbetare i Danmark, över 1400 omfattande 227 000 arbetare i Sverige. I skarp kontrast härtill står Finland, där LO-anslutna förbund vid samma tidpunkt redovisade 176 avtal omfattande 13 000 arbetare. En karakteristisk skillnad kan emellertid iakttas mellan Danmark och Sverige. Nästan halva antalet arbetare med avtal omfattades av rikstäckande

⁹ Se Markku Mansner, *I kamp och förhandling. Arbetsgivarnas i Finland Centralförbund 1907–1982* (1991), s. 31f.

avtal och ytterligare 34% av regionala avtal i Danmark, medan avtalen på företagsnivå gällde för 21%. I Sverige gällde riksavtalen bara för 30% av arbetarna, de regionala avtalen för 28 % och de rent lokala avtalen 42%.¹⁰

Det är uppenbart, att skillnaderna mellan de tre länderna var betydande. Likartade institutioner skapades på arbetsmarknaden nästan samtidigt, institutioner typiska för den industrialiseringsprocess, som alla länderna genomgick. Drivkraften var industriarbetarnas ökade medvetenhet och önskan om att genom kollektiv samverkan lättare kunna förbättra sina villkor. Det är fråga om Finland/Sverige contra Danmark men också om det mycket särpräglade förloppet i Finland. Varför intog arbetsgivarerna i Finland en så negativ hållning till kollektivavtalet?

Och speciellt, varför ändrade arbetsgivarerna så plötsligt sin inställning omkring 1908/09, just när ett genombrott annars hade kunnat förväntas för ett förhandlingssystem av den danska typen. Skillnader i industrialiseringsgrad och inkomstnivåer är naturligtvis en generell förklaring, som kan tillämpas på både Finland och Sverige. Båda var senare industrialiserade och hade lägre per capita-inkomst än Danmark ännu i början av seklet. Finland var minst industrialiserat och hade den lägsta inkomsten per capita.

Det är heller inte svårt att konstatera skillnader i ekonomisk struktur av betydelse för hur arbetsmarknadens organisationer utvecklades och agerade. Skillnader av denna art går tydligt igen i de organisatoriska konstruktioner, som valdes. DAF var sålunda den enda arbetsgivarorganisation av någon betydelse i Danmark, bortsett från jordbruket, och rymde inom sig alla branscher och företag, stora som små. Föreningen var också hårt centraliserad.

I Sverige fanns under några år en organisation, som uttalat konkurrerade med SAF om platsen som centralorganisation. Det var Allmänna Arbetsgivarföreningen, bildad 1902 efter mönster av DAF och bestående av företag i Syd- och Västsverige. Den fick dock rätt snart ge upp ambitionerna och anslöt sig till SAF men levde kvar i form av skånska ortförbund inom SAF ända till 1932.¹¹ Dessutom fanns länge vid sidan av SAF det rikstäckande Centrala Arbetsgivarförbundet, som huvudsakligen bestod av företag i byggnads- och anläggnings-branchen.¹² Även Verkstadsföreningen stod under flera år utanför SAF.

¹⁰ *Statistiske Meddelelser*, 4.81.1 (Danmark), *Arbetsstatistisk Tidskrift* och *Social Tidskrift* (Finland), SOS, Kollektivavtal och SOS, Arbetsinställelser och kollektivavtal (Sverige).

¹¹ Oscar Bjurling, *Allmänna arbetsgivarföreningen* (1932).

¹² *Centrala Arbetsgivarförbundet 1903-1918. En minnesskrift* (1919).

Det finska AFA (senare AFC) skilde sig från både DAF och SAF genom att praktiskt taget helt bestå av storföretag inom skogsnäringarna och inom textilindustrin som dominerande. Avsikten var enligt stadgarna att få med också den mindre företagsamheten men det visade sig inte möjligt. AFA var den minst centraliserade av de tre här behandlade organisationerna. Ett senare försök att centralisera fick snart uppges. Att Textilindustrins Arbetsgivarförbund under en lång period stod utanför centralorganisationen tycks mest ha varit en protest mot vad man uppfattade som försök till centralisering av makten till AFC. Någon schism i fråga om den allmänna strategien mot fackföreningarna var det knappast fråga om.¹³

Men allt detta förklarar naturligtvis bara ordningsföljden i de tre förloppen och skillnader i den institutionella uppbyggnaden. Det förklarar inte fullt ut de kvalitativa skillnaderna, som att LO i Sverige led ett så stort nederlag 1909 medan LO i Danmark 1899 visade sig vara jämnstark med DAF. Det förklarar förvisso heller inte varför det stora flertalet av de organiserade arbetsgivarerna i Finland under åren omkring 1910 bestämde sig för att vägra fackföreningsrörelsen kollektivavtal.

Det finns ingen anledning att anta annat än att de finska arbetsgivarna därmed kom att stå för en strategi, som de flesta arbetsgivare gärna skulle ha sett tillämpad överallt, nämligen att motsättningar i fråga om löner och arbetsförhållanden skulle avgöras på den lokala arbetsplatsen, eventuellt efter förhandlingar med representanter för den lokala arbetarstammen. I den mån man tvingades göra avsteg från idealet var det framtingat genom motpartens ambitioner och styrka.

Den centrala förklaringsfaktorn till avsteg från arbetsgivaridealet måste rimligen sökas på arbetarsidan. Denna arbetsgivarernas motpart uppträdde under industrialiseringen allt mer offensivt. Den byggde på en socialistisk ideologi om samhällliga systemförändringar och den träffade de strategiska avgörandena inom ett centraliserat, kollektivt organisationssystem.

Men det var inte bara en fråga om hur väl organiserad arbetarparten var. Det var också en fråga om hur starka de ideologiska kraven var och om de

¹³ Mansner. Se även Matti Luoma, *Textilindustrins i Finland Arbetsgivarförbund* (1958). Vid sina redogörelser för utvecklingen i Finland vid de nordiska arbetsgivar mötena nämnde den finske direktören åtskilliga gånger, att AFA (AFC) förutom kontakterna till textilförbundet också hade kontakter med de fyra särskilda lokala arbetsgivar kontor, som fanns i Björneborg, Kotka, Trångsund och Uleåborg. Det framgår inte vilken roll dessa spelade. De kan vara ytterligare ett uttryck för motståndet mot centralisering i Finland.

tillåt, att den fackliga grenen av en samlad arbetarrörelse koncentrerade sig på att uppnå resultat först och främst i fråga om konkreta förhållanden på arbetsplatserna. I vilken omfattning var den samlade strategien revolutionär eller reformistisk?

Den danska fackföreningsrörelsen var inte bara stark och kunde tidigt utkämpa en storkonflikt utan att förlora, den var också redan i slutet av 1800-talet klart reformistisk i sin politiska/sociala strategi. Frågan är kanske snarare om den någonsin varit revolutionär.¹⁴

Motsvarande kan förvisso inte sägas om Sverige. Det skulle dröja till efter 1917 innan socialdemokratin och LO blev en revisionistisk arbetarrörelse med en klar separering av politiska och fackliga uppgifter.¹⁵ Under storstrejken 1909 hade revolutionära element utan tvivel stort inflytande och förhindrade en uppgörelse i kompromissens tecken. Den svenska fackföreningsrörelsen var stark och organiserade en stor andel av arbetarna, men den var ännu inte mogen att spela en roll inom ramen för det liberal-kapitalistiska samhället.

Den finska fackföreningsrörelsen var kvantitativt svag, men dess ideologiska engagemang var starkt. Det framkom tydligt i den politiska storstrejken 1905. Under denna uppstod strukturer som avgörande kom att skilja Finland från de andra nordiska länderna. Redan här splittrades de ursprungliga nationalgarderna snart i dels socialistiska röda garden, dels borgerliga skyddskårer, båda beväpnade och med svårigheter att uppträda gemensamt. I ett andra skede 1906 drabbade de båda grupperingarna till och med samman i det centrala Helsingfors.¹⁶

Det specifika för Finland går längre än så. Vit och röd stod inte bara för borgerlighet mot arbetarrörelse. Motsättningen skar tvärs igenom arbetarleden ute på arbetsplatserna. Metallarbetsgivarerna kunde sålunda 1906 besluta, att det skulle vara en hederssak för arbetsgivarerna att "ingen hederlig arbetare behövde arbeta samman med personer som tillhört Röda gardet". Och vid

¹⁴ Se t.ex. Claus Bryld, *Den demokratiska socialismens genombrott* (1992).

¹⁵ Om revolutionära inflytanden under storstrejken 1909 se Berndt Schiller, *Storstrejken 1909* (1967). – I ett utförligt inlägg om den syndikalistiska arbetarrörelsen på det nordiska arbetsgivarmötet 1911 ansåg dock den svenske föredragshållaren, att sådana revolutionära rörelser knappast kunde förväntas få betydelse. – Se också Herbert Tingsten, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling* (1941).

¹⁶ C-E Knoellinger, *Fackföreningar och arbetsmarknad i Finland* (1959), s. 78ff.

fabrikerna i Helsingfors skulle endast sådana som kunde bevisa att de inte tillhört Röda gardet överhuvud taget få vara anställda.¹⁷

Ytterst måste en förklaring till den specifika finska situationen med en tvådelad industriell arbetarklass förmodligen sökas i den traditionella patriarkalism, som fanns grundlagd inom det gamla samhällets agrara ramar. Den betydde, att stora delar av den industriella arbetskraften ställde sig solidarisk med arbetsgivarna, i varje fall i form av ett gemensamt avståndstagande från de socialistiska lärorerna.¹⁸

Revolutionshot

Under en kort tid, i samband med att den nationella självständigheten var nära, kunde det se ut som om relationerna mellan arbetsmarknadens parter i Finland var på väg att normaliseras i nordisk mening, liksom fallet hade varit tio år tidigare. Medlemsantalet i fackföreningsrörelsen steg kraftigt och nådde över 150 000 1917. Arbetsgivarna ombildade sin organisation med det nya namnet AFC, och ansåg sig i stadgarna behöva ta hänsyn till möjligheten av tätare förhandlingskontakter med en stark motpart.

Också konfliktstatistiken för 1917 visar likheten med förhållandena tio år tidigare:

	Antal konflikter			Antal deltagare			Deltagare/konflikt		
	Fi	Sv	DK	Fi	Sv	DK	Fi	Sv	DK
1917	478	475	215	140000	47000	10000	293	99	47
1918-1920	64	544	322	10000	93000	12000	156	171	37
	Förlorade Arbetsdagar/Konflikt								
	Fi	Sv	DK						
1917	3117	2335	995						
1918-1920	3215	7765	25000						

¹⁷ Ilmari Killinen, *Finska Metallindustrins Arbetsgivarförbund 1903-1928* (1928), s.57.

¹⁸ Professor Hannu Soikkanen har i muntliga samtal starkt betonat vikten av att framhäva det patriarkaliska inslaget i de finländska sociala relationerna. Det gällde naturligtvis i synnerhet på landsbygden. Till stor del skedde också finländsk industrialisering på landsbygden, men sedvänjor av detta slag kunde mycket väl följa med individer vid flyttningar till arbeten i städerna. Se också Hannu Soikkanen, 'Revisionism, Reformism and the Finnish Labour Movement before the First World War', *Scandinavian Journal of History*, 1978:3.

Under 1917 präglades arbetsmarknaderna i alla tre länderna av många, omfattande och långvariga konflikter, flest, störst och längst i Finland. Dramatiken var ännu mycket större än tio år tidigare. Traditionen med politisk strejk fullföljdes. De upplösta röda och vita gardena uppstod på nytt. Motsättningarna nådde sin kulmen i inbördeskriget, där arbetsgivarna självklart engagerade sig djupt på den vita sidan som försvarade det hotade liberala marknadssamhället. Det akuta kommunistiska hotet avvärijdes.

Den vita segern innebar ett abrupt slut för nästan alla kontakter med arbetarna. Den önskan en del arbetsgivare hade att helt förbjuda förhandlingar blev dock inte genomförd. Men med undantag för den grafiska branchen fasthölls i stort sett strävan att inte ingå kollektivavtal. På den punkten hade också motparten nu radikaliserats. Kommunistiska fackföreningsledare ville inte binda handlingsfriheten i kampen mot kapitalismen genom att ingå kollektivavtal.¹⁹

Efter det att de finländska motsättningarna hade kulminerat i krig och fackföreningarna nära nog hade uttraderats föll rimligt nog frekvensen fredliga konflikter drastiskt. I Sverige och Danmark skedde omvänt en klar ökning under åren 1918–1920. Också i dessa länder märktes det revolutionära hotet. För Sveriges del förde det till en fredlig förändring, men den kom under intryck av mycket omfattande demonstrationer med revolutionära ansatser. Relationerna mellan arbetsmarknadens parter gick nu definitivt i dansk riktning, sedan en historisk kompromiss ingåtts på det politiska planet via kontakter mellan industrihögern och socialdemokratin.²⁰

Även om det yttre händelseförloppet var mera dramatiskt både i Finland och i Sverige än i Danmark var de danska arbetsgivarna inte mindre ängsliga för det kommunistiska hotet. Revolutioner och försök till revolutioner runt omkring i Europa, inte minst i Finland, gjorde stort intryck och man deltog aktivt i upprättandet 1920 av Samfundshjælpen som en dansk motsvarighet till den tyska Technische Nothilfe med syfte att förhindra situationer som t.ex. den i Finland 1918.²¹

¹⁹ Mansner, s. 63ff.

²⁰ Sven Anders Söderpalm har i *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet* (1969) skildrat Brantings och socialdemokraternas samarbete med storfinansen för att säkra en fredlig utveckling i Sverige.

²¹ Anders Ture Lindstrøm, 'Samfundshjælpen. Træk af en kontrarevolutionær organisations historie'. *Erhvervshistorisk Årbog 1978*, s.7ff (1979). Se också DAF-berättelsen vid det nordiska mötet i Kbhn 1920 ang. hamnarbetarstrejken 1920 (s.17ff) samt ett föredrag samma år av generalkonsul Haxthausen, organiserat av DAF och placerat utanför dagordningen vid

Varken DAF eller andra organisationer var medlemmar i organisationen, endast privatpersoner. Men banden till både DAF och enskilda företag liksom lantbruket var täta. Samfundshjälpen var tänkt att rekrytera arbetsvilliga bland studerande och kontorspersonal vid särskilt samhällsfarliga konflikter. Den kunde bara ingripa om man fick framställa härom från statsmakten. I Danmark skedde ett ingripande under det både politiskt och socialt oroliga året 1920, när Samfundshjälpen mycket aktivt bidrog till att stoppa en hamnarbetarstrejk. Likaså ingrep man mycket aktivt i en omfattande lokal strejk 1922.

Arbetsgivarsidans reaktioner i Finland, Sverige och Danmark på de kommunistiska hoten under 1918 och tiden närmast därefter var förvisso mycket olika. Men olikheterna förklaras inte av att man gjorde olika bedömningar av kommunismen som en allvarlig samhällsfara. De finländska arbetsgivarna hade knappast en annorlunda hållning än sina nordiska kollegor. Däremot skilde sig de konkreta situationerna i varje land åt och det föranledde olika reaktioner och konkreta ingripanden.

1920- och 30-talens motsättningar och konfrontationer

Statistiken över de de öppna arbetskonflikterna ger intrycket av tydliga skillnader mellan de tre länderna:

	Antal kon- flikter/år			Antal deltagare/år			Deltagare/konflikt		
	Fi	Sv	DK	Fi	Sv	DK	Fi	Sv	DK
1921–25	50	302	64	7200	96000	42000	144	319	855
1926–30	52	207	22	11700	33000	2100	225	159	87
1931–35	15	143	22	1760	31000	4500	117	217	221
1936–39	32	64	19	4800	16000	25600	150	250	2081

	Förlorade arbetsdagar/konflikt		
	Fi	Sv	DK
1921–25	2296	12671	34700
1926–30	7155	8418	2891
1931–35	1587	25500	4950
1936–39	4646	38800	62700

samma möte om Samfundshjälpens Internationalisering (s. 54ff). – Även i Sverige organiserades en Samhällshjälp, beskriven av Axel Norinder i ett par broschyrer, *Om Samhällshjälpen* (1921) och *Föreningen Samhällshjälp* (1930). Något ingripande av samma omfattning som i Danmark företogs dock aldrig.

Situationen i Finland karakteriserades av få och kortvariga konflikter, som heller inte omfattade särskilt många arbetare. Det enda undantaget var de stora metall- och hamnkonflikterna 1928–29.

Sverige upplevde däremot under hela perioden ett mycket stort antal konflikter, låt vara med en trendmässig nedgång under perioden som helhet. De omfattade oftast inte så många arbetare men hade betydligt längre varaktighet än de finländska. Och varaktigheten blev längre efter hand som konflikterna blev färre, eller snarare var det de många korta konflikterna som avtog i frekvens, de färre men mera omfattande som i högre grad blev kvar.

För Danmark gällde ett helt speciellt mönster med få men oftast mycket stora konflikter. I själva verket var det fråga om tre stora konfliktår: 1922, 1925 och 1936. De två sistnämnda åren omfattades omkring 100 000 arbetare, d.v.s. efter skandinaviska förhållanden mycket stora konflikter. Under mellanliggande år rådde vanligtvis fredligare förhållanden än i både Sverige och Finland.

Även i Sverige omfattade två konflikter över 100 000 arbetare, den största 145 000. Tolv gånger under de arton åren gick över en miljon arbetsdagar förlorade, som mest 7 miljoner år 1923. I Danmark hände motsvarande fyra gånger, i Finland bara en gång. Inte bara antalet konflikter var särklassigt störst i Sverige, också antalet arbetare uttagna i konflikt var störst.

Statistiken över antalet existerande kollektivavtal är lika illustrativ: I Finland var 1928 drygt 400 avtal i kraft, vilka omfattade 29 000 arbetare, i Sverige drygt 3300 avtal resp. 513 000 arbetare och i Danmark drygt 1100 resp. 224 000. I Danmark ingick man alltså även relativt sett betydligt färre avtal än i Sverige. I gengäld omfattade varje avtal i genomsnitt betydligt fler arbetare. Det avseglar det förhållandet att en större andel av de svenska avtalen är lokala, ingångna med enstaka arbetsgivare: 37% mot bara 16% i Danmark. Omvänt var en större andel av avtalen riksavtal i Danmark – 47% mot 37. Finland karakteriserades genom sina få avtal, nästan alla omfattande ett mycket litet antal arbetare, d.v.s. de var nästan undantagslöst lokala avtal.

De tre olika mönster som ses i konflikt- och avtalsstatistiken återspeglade olika arbetsgivarstrategier och alltså olika mönster i partsrelationerna. Närmast skall några utvalda typfall presenteras, typiska för de olika mönstren.²²

I Finland var idealet att få individuell lönesättning på den enskilda arbets-

²² Exempelen har hämtats från de verksamhetsberättelser, som de deltagande ländernas arbetsgivarföreningar presenterade vid varje nordiskt möte och som bildar stommen i de tryckta protokollen.

platsen. Att ingå kollektivavtal var på det hela taget otänkbart. På flera nordiska möten uttryckte de finländska arbetsgivarna sina bekymmer över tendenser till kommunistisk dominans i fackföreningsrörelsen och socialdemokraternas motsvarande svårigheter att hävda sina positioner inom fackföreningarna.

Lagen om kollektivavtal, antagen av riksdagen 1922, utgjorde ett ytterligare problem och förstärkte motviljan mot kollektivavtal. Arbetsgivarna var framför allt kritiska mot bestämmelsen, att det avtal arbetsgivaren ingick med en fackförening också automatiskt skulle gälla för de oorganiserade och att fackföreningen skulle företräda även deras intressen. För arbetsgivarna var detta oacceptabelt med tanke på att de organiserade utgjorde en minoritet på flertalet arbetsplatser. Fackföreningarna skulle ges starka argument för att rekrytera bland "vita", mot arbetsgivarna hittills lojala arbetare.

På det hela taget hölls som framgick av avtalsstatistiken arbetsgivarfronten obruten. I riktigt stor skala återfanns det typiskt finländska i hamnarbetarstrejken, som gällde praktiskt taget alla hamnar och varade från juni 1928 till april 1929. Här förekom både förhandlingar och medling. Det organiserades utländskt stöd till strejkande. Men resultatet var övervägande negativt för arbetarna. Lönerna höjdes inte mer än vad arbetsgivarna från början hade höjt dem. Hamnarbetet uppehölls i full utsträckning, i huvudsak med arbetskraft, som arbetsgivarna rekryterat via sin egen organisation "Exportfred", vars uppgift just var att skaffa strejkbrytare. Rätten att få sitt arbete tillbaka i den mån det fanns plats var inte särskilt mycket värd.

Det är inte överraskande att resultatet inte blev kollektivavtal. Men det förtjänar nämnas att arbetsgivarna inte ens menade sig kunna skriva under ett medlingsförslag tillsammans med motparten. Det skulle kunna uppfattas som ett erkännande och en legitimering av fackföreningen. I stället sände man ensidigt ett skriftligt svar till medlaren.

En konflikt inom metallområdet 1927 visade ett liknande mönster som hamnkonflikten året efter. Även här genomförde arbetsgivarna ensidigt lönehöjningar helt på individuella kriterier men arbetarna vid fabriker i Åbo utlöste strejker med krav om största lönehöjningar för de lägst avlönade. Det blev inledningen till en mera omfattande konflikt där arbetsgivarna mycket energiskt med en landsomfattande lockout kämpade för principen om ett individuellt lönesystem, där snarast de utbildade arbetarna skulle få mera än de outbildade.

Medlarna fann det tydligen utsiktlöst att föreslå något annat och vad arbe-

tarna uppnådde, när konflikten avblästes i slutet av året var en något högre lönenivå än den arbetsgivarna hade tänkt sig. Men något kollektivavtal ingicks ej, produktionen hölls på det hela taget uppe under konflikttiden och de nyanställda skulle inte avskedas till förmån för de strejkande.

Trä- och massaarbetarnas strejk samma år illustrerar den mycket hårda arbetsgivarattityden på dessa områden. Arbetarnas taktik var att konsekvent framställa sina krav lokalt men med tydlig central samordning. När sedan det centrala fackförbundet började agera och varslade strejk kom en motreaktion från arbetsgivarnas förbund. Arbetsgivarna kunde tänka sig att förhandla lokalt med sina arbetare angående arbetsförhållandena. Men de vägrade att delta i de centrala förhandlingar som den av regeringen utsedde medlaren inbjöd till. Arbetarna nådde inte särskilt långt och fick även protester från oorganiserade arbetare, vilka enligt arbetsgivarna var i klar majoritet. Efter några veckor drogs strejkvarslet helt enkelt tillbaka.

DAF:s förhoppning att konflikter skulle bli mera undantag än regel genom Septemberförslaget visade sig inte hålla. Inte minst visade sig den starka ökningen av arbetargrupperna på mellannivå, de s.k. "tillærte" ge nya förhandlingsproblem. Det blev särskilt uttalat när dessa grupper genom Dansk Arbejdsmandsforbund (Damf) med den efter danska förhållanden ovanligt radikale M.C. Lyngsie som stark ledare blev en faktor att räkna med, ibland också ett problem för LO.

Ett led i den danska arbetsgivarstrategin var att söka undgå politiska beslut i frågor som med fördel kunde regleras i kollektivavtal. DAF hade redan tidigare lyckats få 8-timmarsdagen reglerad genom kollektivavtal och inte genom lag som i Finland och Sverige. I uppgörelsen efter 1922 års storkonflikt ingick förbättringar – ur arbetsgivarsynvinkel – av normerna för övertids- och skiftarbete. Och en partssammansatt kommission skulle ytterligare utreda frågor omkring en flexibel tillämpning av reglerna om 8 timmars arbetsdag.

Valet av konfliktstrategi bestämdes i hög grad av arbetsmarknadens struktur. Industrin och jordbruket konkurrerade om arbetskraften mera än i de andra länderna. Någon pool av potentiella strejkbrytare fanns knappast. I de situationer, när Samfundshjælpen ingrep utnyttjades studerande och kontorsanställda, tänkta endast som tillfällig arbetskraft.

När DAF-ordföranden, boktryckare Hans Langkjær, i ett inlägg vid det nordiska mötet 1929 underströk vikten av att fortfarande, liksom 1899, hävda arbetsgivarens rätt att själv bestämma, vilken arbetskraft han ville använ-

da, gav han uttryck för en viss uppgivenhet. Han påpekade sålunda, att denna rätt efter hand blev allt mindre värd: allt fler arbetare organiserade sig och de oorganiserade blev så "få og trykkede af Forholdene, at de følger /de organiserede/ ud i Strejken af Frygt for at blive behæftet med Skruebrækkernavnet".

Konfliktförloppet under första halvåret 1925 hade många typiska drag. Förhandlingarna fördes formellt i underorganisationerna, men DAF samordnade och beslöt om stridsåtgärder. I realiteten rörde det sig om centrala förhandlingar om lönerna, lokala om de allmänna anställningsvillkoren. DAF hade ett övertag i arbetsgivarnas inbördes solidaritet i motsats till LO, som hade motsättningar mellan yrkesutbildade och grovarbetare.

Genom lockouter utvidgades kontinuerligt konfliktområdet. Det skedde dels efter det att arbetsarsidan hade varslat om en mer begränsad strejk, dels efter det att ett medlingsförslag förkastats av arbetsarsidan. När konflikten avslutades – båda parter godtog medlingsförslaget i början av juni – omfattade den i det närmaste 100 000 arbetare.

Slutresultatet innebar generellt, att arbetarna fick ge efter på sina krav mer än arbetsgivarna. Men i vissa avseenden fick den danska arbetsgivarstrategien den verkan, att man måste ge efter på punkter, t.ex. i fråga om låglönesatsningar, där de finländska arbetsgivarna stod starkare. Å andra sidan förekom det att DAF med framgång kunde spela på motsättningarna inom LO och utnyttja ett konfliktmissnöje hos de utbildade arbetarna.

Solidaritet inom arbetsgivar Kollektivet var en förutsättning för den danska strategin, i vilken den centrala organisationen hade ett fast grepp om förloppet. Men de danska arbetsgivarna spelade ett högt spel i den meningen att de utmanade opinionen och breda kretsar i det politiska etablissemanget. Hotet, att staten kunde ingripa med lagstiftning var högst reellt och det skedde t.ex. 1933, då en lockout stoppades och avtalen förlängdes.

Sverige hade 1917 valt väg och tagit ett stort steg mot den danska modellen för relationer på arbetsmarknaden. På stora avtalsområden fungerade systemet som om man hade haft ett Septemberförlik. Men det fanns svenska särdrag. Det var knappast möjligt att uppbåda den totala solidaritet mellan arbetsgivarna i Sverige, som skulle ha gjort storkonflikter av dansk typ möjliga. Intresseskillnaderna var stora mellan utlandskonkurrerande och hemmamarknadsskyddade företag.

Övergången till en reformistisk arbetarrörelse var heller inte fullt genomförd. Vänstersocialistiska och syndikalistiska fackföreningar hade betydligt

större utbredning än i Danmark. De var kanske i och för sig oftast små och lokalt verksamma men de var ytterst kampvilliga. Det innebar en rad lokala avtal, vilket gav spelrum för fackföreningarna, men gav stora problem för arbetsgivarna.

Det skall också påpekas att möjligheterna att rekrytera strejkbrytare var större i Sverige än i Danmark, om än inte så stora som i Finland. I de skogrika delarna av Sverige fanns på många håll ett stort antal småbrukare, vilket gjorde situationen mera lik den i Finland, framför allt inom skogsnäringarna och de norrländska hamnarna.²³

På 1925 års nordiska möte sammanfattar den svenske föredraganden resultatet av föregående års avtalsrörelser. De hade förlöpt tillfredsställande för exportindustrin, där i stort sett status quo kunnat upprätthållas beträffande lönerna. Men för hemmamarknadsindustrierna gick det sämre. De påverkades mycket av byggnadsbranchen, där arbetsgivarna centralt förgäves försökte bromsa löneökningstakten men utan framgång. I de skyddade branscherna fanns inte samma motståndskraft och motståndsvilja hos arbetsgivarna som i exportsektorn. Man prefererade arbetsfred och lönehöjningar ansågs inte vara av "så ödesdiger verkan för arbetsgivarna ..., enär den oftast till större eller mindre grad kan föras över på kunderna".

Det vanligaste var att lockoutvapnet tillgreps inom en exportbransch, följt av sympatiaktioner från andra exportbranscher. Det gällde oftast skogsbranscherna. Medan de flesta andra branscher förhandlade var för sig utan någon riktig samordning.

Det skall inte tolkas som att SAF var en svag centralorganisation. Inte minst under den kraftfulle direktören Hjalmar von Sydow utvecklades SAF till en mycket slagkraftig organisation, väl på nivå med DAF, förmodligen starkare, och klart starkare än AFC i Finland. Med toptjänstemän utan egen klar anknytning till företagen kunde förmodligen intressesplittringen mellan förbunden snarast utnyttjas till att främja inflytandet för en central byråkrati.

Det var ingen tillfällighet att SAF tog nya initiativ och blev ledande för den nya trend för parternas relationer på arbetsmarknaden, som började mot slutet av 1930-talet. SAF kunde t.ex. redan 1928 delta i en trepartskonferens, organiserad av den svenska regeringen om de "moderna samförståndssträvan-

²³ Ingvar Flink, *Strejkbryteriet och arbetets frihet* (1978) ger en förteckning över en rad föreningar, som kan gå in under rubriken strejkbrytarorganisationer och som hade anknytningar till arbetsgivarsidan. Någon svensk motsvarighet till det AFC-ägda Aktiebolaget Exportfred rycks dock inte ha funnits.

dena" på arbetsmarknaden i anslutning till den då aktuella mondismen. Det kunde knappast varken AFC eller DAF göra.

Både i Finland och Danmark låg makten egentligen hos förbunden, med den skillnaden att exportföretagen i skogsbranscherna totalt dominerade i Finland och inte gav utrymme för en direktör som Axel Palmgren att utöva egen makt. I Danmark var det i stället typiskt att intressegemenskapen mellan förbunden var stor. En ordförande som boktryckare Hans Langkjær kunde uppträda som en myndig företrädare för arbetsgivarna centralt och låta direktören spela en mera underordnad roll. De nya initiativen från SAF stred mot den danska strävan att inte blanda in utanförstående i partsrelationen och att begränsa dessa till direkt arbetsplatsrelaterade frågor.

Var de finländska arbetsgivarna unika i Norden?

Den finländske forskaren Pauli Kettunen har gjort ett ambitiöst försök att förklara den finska varianten av relationer mellan arbetsgivare och fackföreningar under 1920-talet.²⁴ Kettunen avvisar med rätta gängse förklaringar med deras allmänna hänvisningar till den sena industrialiseringen och arvet från inbördeskriget. Inte heller skulle, menar han, de organisatoriska förhållandena ha behövt förhindra att Finland fick ett mera "normalnordiskt" förlopp tidigare än som blev fallet.

Det enligt Kettunen karakteristiska för Finland under 1920- och 1930-talen var den hegemonistiska konstellation, som bildades av arbetsgivarna, den borgerliga offentligheten och statens politiska makt. I Finland uppträdde även den social-liberala borgerligheten kraftlöst mot arbetsgivarna. Kettunen vill söka den samhällseliga legitimiteten för arbetsgivarstrategin på "ett djupare plan, i det allmänna borgerliga godkännandet av uppfattningen att 'arbetets frihet' och 'arbetsviljan' utgjorde grunden för såväl samhällsordningen som den nationella existensen".

Denna analys har utan tvivel stort intresse. Det är dock inte helt lätt att jämföra Kettunens mycket abstrakta analys med den mer konkreta analysen här med dess ambition att via en nordisk komparation förklara nationella särdrag. Det kan i varje fall tyckas som att Kettunen har uppfattningen att arbetsgivarna inte bara handlade annorlunda i konkreta situationer i Finland än i det övriga Norden. De skulle också ha haft en annorlunda syn på vad

²⁴ Pauli Kettunen, 'Hur legitimerades arbetsgivarnas politik i "första republikens" Finland?', Daniel Fleming (red.), *Industriell demokrati i Norden* (1990), fr.a. s.131 och 153.

som var en önskvärd samhällsutveckling. Det skall i det följande tvärtom hävdas, att de finska arbetsgivarna inte på något sätt var unika i sitt sätt att tänka och reagera. De hade grundläggande värderingar gemensamma med övriga nordiska arbetsgivare.

Under hela den period, som här avhandlas, hölls flera av de mer principiella föredragen vid de nordiska mötena om relationerna till fackföreningarna av de danska arbetsgivarna, detta i kraft av att de stod bakom Septemberforliget. Men danskarna var fullt på det klara med att Septemberforliget inte i alla avseenden var något arbetsgivarideal. Det var ett resultat av en kamp mellan två starka parter, alltså något som arbetsgivarna nödgats gå med på mot bakgrund av den starka danska fackföreningsrörelsen.

Samtidigt menade man att forliget i hög grad möjliggjorde för arbetsgivarna att inte göra avkall på sina grundläggande intressen. Kollektivavtal innebär en del fördelar: de gav arbetsro, de gav en mera stabil arbetskraft, de gav säkerhet i de ekonomiska kalkylerna – allt under förutsättning att motparten var stark nog att garantera att avtalen hölls. Systemet med kollektiva avtal inom en ram som Septemberforliget borde kunna innebära, att stora uppslitande konflikter inte längre var sannolika.

Nackdelen låg uppenbart i att lönerörligheten kunde hämmas. Det var lika viktigt för de danska som det var för de finska arbetsgivarna att löner så långt som möjligt fastställdes ute i företagen och att de var individuella. Det var därför utomordentligt viktigt att i kollektivavtal endast avtala minimilöner och därmed garantera både individuell, branschmässig och geografisk lönespridning och konjunkturrell lönerörlighet. Likaså var det viktigt att inte få avtal om garantilöner vid ackordsarbete.

Septemberforliget garanterade också arbetsgivarens rätt att leda arbetet och – förmodligen allra viktigast – hans rätt att fritt anställa och avskeda arbetare, även lärlingar, som inte var medlemmar i fackförening. Också i detta avseende rådde rimligen total enighet mellan arbetsgivarna i Danmark och Finland om vad som var arbetsgivaridealet.

Det typiskt finländska konfliktförlopp, som beskrevs ovan, var ingalunda okänt i de andra länderna. Framför allt gällde detta Sverige, där stora delar av landet hade samma slags småbrukarbefolkningar som Finland, vilket betydde en större pool av arbetsvilliga vid konflikter än i Danmark.

Den situation, som ledde till Ådalentredagen 1931 var ingalunda unik. Det förekom inte sällan, att lokala strejker i Sverige bröts genom att strejkbrytare anlätades och att arbetsgivarna vägrade att återanställa. Sådana strej-

ker var till skillnad från i Finland visserligen mera undantag än regel, men de visar, att arbetsgivarna i Sverige principiellt inte hade någon annan syn på konfliktlösningar än arbetsgivarna i Finland.²⁵

I hamnarna hade SAF förberett sig för konflikter av samma slag som den stora konflikten i Finland 1927. I den svenska berättelsen till det nordiska mötet 1931 redogjordes sålunda för det avtal som SAF sedan 1911 hade med Redarföreningen och som skulle säkra arbetet i hamnarna vid konflikter. Avtalet innebar att en fond upprättades, som skulle finansiera uppläggningsen av fartyg i strategiska hamnar, som ständigt skulle vara utrustade för att kunna hårbärgera strejkbrytare vid strejker. Därmed skulle sammanstötningar mellan strejkande och arbetsvilliga lättare kunna undvikas.

Att varken danska eller svenska arbetsgivare i grunden hade en annorlunda hållning till kollektivavtal än de finska visar reaktionerna när butiks- och kontorsanställda och liknande grupper började organisera sig. Man försökte så länge som möjligt, ofta med drastiska medel, förhindra en spridning av kollektivavtalet utanför de egentliga LO-grupperna.

År 1930 krävde det svenska Handelsarbetareförbundet t.ex. att få kollektivavtal inte bara för arbetarna vid en ledande färgfirma, Becker, utan även för butiks- och kontorspersonal. När arbetsgivaren vägrade kom det till en öppen konflikt med strejk, sympatistrejker och en landsomfattande blockad av företagets produkter. Företaget försökte upprätthålla verksamheten med hjälp av arbetsledande personal och nyanställda.

Efter cirka ett halvår godtog parterna ett medlingsförslag, som arbetsgivarna uppfattade som en stor seger. Kollektivavtal tecknades inte. De anställda skulle ha personliga kontrakt, i och för sig med likalydande bestämmelser om löner och andra arbetsvillkor. Men dessa villkor skulle med ett par mindre justeringar vara i överensstämmelse med de generella regler företaget hade utfärdat redan före konflikten. De under konflikten nyanställda skulle få behålla sina arbeten och de strejkande återfå sina endast i den mån lediga platser fanns.²⁶

²⁵ Se även Flinck. – När v. Sydow redogjorde för Ådalen-konflikten inför sina nordiska kollegor försvarade han sitt eget uppträdande just med att han inte handlat annat än i överensstämmelse med gällande lag och praxis. Att det blev en tragedi, berodde uteslutande på att politiker och myndigheter uppträdde felaktigt. Langkjær tackade för den fasta hållning SAF intagit i konflikten.

²⁶ Lokalt kunde föreningsrättsliga strider förekomma även för arbetargrupper så sent som under 1930-talet. Se t.ex. Åke Sundell, *Sista striden det var* (1988), som behandlar en upp-slitande konflikt om föreningsrätten inom trädgårdsnäringen i Malmö.

Även i Danmark uppstod vid denna tid konflikter med samma bakgrund: de växande grupperna av kontorsanställda på lägre nivåer hade börjat organisera sig och krävde respekt för sina fackliga rättigheter. Vid ett försäkringsbolag, som inte var medlem i DAF, strejkade Handels- och Kontormedhjælperforbundet (HK) 1932 för kollektivavtal. Men företaget avskedade samtliga medlemmar av HK och anställde ny arbetskraft.

Samma år begärde HK kollektivavtal hos Vølund, ett verkstadsföretag anslutet till DAF. Via DAF svarade företaget att detta inte lät sig göras. HK återkom året efter och förklarade strejk, åtföljd av arbetarnas sympatistrejck. DAF:s motivering till den fortfarande avböjande hållningen var, att företaget hade enskilda avtal med varje medarbetare.

Därmed menade DAF att Septemberforliget inte kunde vara tillämpligt. Aktionerna måste anses som olagliga och DAF inledde en rätts sak vid det allmänna rättsväsendet. Till en början hade DAF vissa framgångar, men till sist förde motparten saken till Højesteret, där DAF förlorade. Rätten förklarade, att Septemberforliget visst var tillämpligt och att en avtalstvist som den aktuella därför skulle behandlas vid Den faste voldgiftsret, alltså inom ramen för det arbetsrättsliga systemet.

I och för sig kunde den pågående konflikten avvecklas utan att kollektivavtal ingicks. DAF uttryckte sin stridsvilja men fann snart för gott att uppge kampen och ingick 1935 ett huvudavtal med HK, som anpassade Septemberforliget till ett nytt slags avtalsområde. Det som skedde i Danmark visar, att fackföreningsrörelsen fortfarande var starkare i Danmark än i Sverige och Finland. De danska arbetsgivarerna tänkte däremot inte annorlunda än sina nordiska bröder.

Det unika för Finland var således inte arbetsgivarernas attityd och samhällsideal. När förutsättningarna var likartade handlade danska och svenska kolleget precis på samma sätt som de finska arbetsgivarerna. Det unika var den konkreta samhällssituationen i Finland. Och det förefaller utan tvekan rimligast att först och främst peka på de starka motsättningarna, som rådde på många finska arbetsplatser och som grundlades med de väpnade kårerna och gardena 1905

Det var bara Finland som fick en särskild lag om arbetsplatsterror. Arbetsgivarerna fick därvid acceptera, att lagstiftaren gjorde den tväsidig och sålunda utgick från att terrorn kunde utövas av båda parter. Men inför sina nordiska bröder fasthöll man inte överraskande, att det först och främst var fråga om röd terror.

Kampen mot de röda var så central för arbetsgivarna, att man t.o.m. fann det förenligt med sina intressen att etablera en organiserad kontakt med den närmast fascistiska Lapporörelsen. Att enskilda arbetsgivare var medlemmar i Lapporörelsen är knappast anmärkningsvärt. Möjligen var sympatier för högerextremistiska organisationer vanligare i Finland än i övriga nordiska länder. Men naturligtvis fanns de också där.

Det var heller inte så att AFC som organisation tog kontakter med Lappo. Det skedde i stället genom VD Axel Palmgren i hans egenskap av riksdagsman – i ganska långa perioder också handelsminister – och medlem av Svenska Folkpartiet. Detta parti splittrades i det interna partiarbetet i två fraktioner, en mera liberal och en för borgerlig samverkan. Det var denna fraktion, som i slutet av 1920-talet hade Palmgren som ordförande och som sammanträdde med Lappo-delegationen.²⁷

Axel Palmgren var personligen knappast Lappoman och tycks i början ha haft en ganska naiv uppfattning om vad Lappo faktiskt var. När han fick höra talas om händelser utförda i Lappos namn som han själv ogillade, skrev han att det gällde initiativ som "Lappo varken kan eller vill stå för".

Men Palmgren blev snart än mer tveksam. Planerna på ett bondetåg 1930 oroade honom mycket. Och hans irritation var stor över att Martti Pikkala – chefen för AFC:s strejkbrytarbolag – exponerade sig så starkt utåt och inte minst över att han upplät kontor för Lapposammanskomster i AFC:s eget kontorshus.

För Palmgren var det önskvärt med mera diskreta kontakter till ett Lappo, som dessutom helst skulle uppträda i civiliserade former! Han skrev vid något tillfälle om sin egen strävan att "begagna sig av" Lapporörelsen. "För oss måste våra organisationer och deras intressen tagna på lång sikt vara huvudsaken", skrev han till Antti Hackzell.

Domstolsbeslutet 1930 att upplösa den då praktiskt taget helt kommunistiska Landsorganisationen upplevde naturligtvis Palmgren som mycket positivt, även om han ville avvakta med omdömen om den nya socialdemokratiska centralorganisation som snart efter bildades. Han såg det som resultat av

²⁷ Framställningen om kontakterna till Lappo och Palmgrens reaktioner bygger på material ur Palmgrens samling på RA, dels kopior av brev till sonen Erik Palmgren, som vistades i England, dels korrespondens med Antti Hackzell, vice VD i AFC och senare Palmgrens efterträdare samt ytterligare några personer. Hackzell och Palmgren var turvis delegater vid ILO:s sammanträden i Genève och hade i sådana perioder täta brevkontakter.

Lappo-opinionen. Året efter skrev han till sin kollega i SAF, Hjalmar v. Sydow, att det var "uppenbart, att Lapporörelsen icke vidare behöves vid sidan av den härskande statsmakten".

Den definitiva vändpunkten i AP:s förhållande till Lappo kom med Mäntsäläupproret. Han använde uttryck som "komprometterande" för att karaktärisera en del handlingar, utförda av enheter ur skyddskårerna. Han blev besviken på åtskilliga ledande industrimän och nämnde särskilt general Martti Wallenius, som han menade hade fört Lapporörelsen in i banor som "anständiga människor borde ha tagit avstånd från". Han sade bestämt nej, när Lappomän försökte förmå honom att avgå som minister i protest mot det sätt regeringen handlat på i samband med Mäntsälä. Han blev motståndare till fraktionsbildningar inom SFP etc.

Det förefaller sannolikt att händelserna i samband med att AP faktiskt avstattes som VD 1933 hade ett sammanhang med hans avståndstagande från Lapporörelsen efter 1931. Inte så att det direkt föranledde en hämnd, men det gjorde det utan tvivel lättare för hans motståndare i Träförbundet att konspirera mot honom och framprovocera hans avgång.²⁸

1930-talets nytänkande

Palmgrens samarbete med Lappo är givetvis svårt att försvara ur demokratisk synvinkel. Här har det framhävts för att förstärka tesen att motsättningen vit-röd hade en särskild dimension i Finland och medförde ett inslag av desperation i handlandet. Först efter det att en helt ny facklig organisation hade bildats, som kunde bedömas vara stabilt socialdemokratisk, förelåg förutsättningar för en ny arbetsgivarstrategi. Ännu 1937-1938 var dock storföretagarfronten obruten och AFC snarast intensifierade sin propaganda mot kollektivavtal.

Den nationella samlingen inför och under vinterkriget 1939-1940 tycks ha skapat nya attityder och i januari 1940 offentliggjordes en gemensam kommuniké från AFC och FFC, den s.k. januariförlovningen. Ordet kollek-

²⁸ Enligt AP själv var den utlösande faktorn en önskan i en bestämd personkrets att få en bestämd person, överste Zilliacus i skyddskårerna, som VD i Trä. Lösningen blev att få den sittande Träförbundsdirektören Hackzell befordrad till VD i AFC, vilket kunde ske, om AP avgick. Det gjorde han - formellt frivilligt. För AP var det tydligt, att personer som länge hade motarbetat honom låg bakom konspirationen. För sent uppfattade han att han hade ett starkt stöd från annat håll, bl.a. från Ahlström. Det framgår tydligt, att det är ett starkt personsammanfall mellan kretsen som konspirerade mot AP och kretsar som stod Lappo nära.

tivavtal nämndes förvisso inte men det hette, att de båda organisationerna skulle "förtroendefullt förhandla om alla på deras verksamhetsområde förekommande frågor i syfte att såvitt möjligt lösa dem i samförstånd".²⁹

Det kom dock att dröja till efter krigsperioderna innan samförståndet fick reellt genomslag i en modell för partsrelationerna på arbetsmarknaden mera i överensstämmelse med de övriga nordiska ländernas. Man kan ställa frågan, varför det trots allt dröjde så länge, innan arbetsgivarna skiftade till en annan strategi. Både i Danmark och Sverige upplevde arbetsgivarna nya problem i sina relationer till fackföreningar och samhälle och tvingades till omtänkande redan under 1930-talet.³⁰

Generellt blev det ett problem för arbetsgivarna, att lagstiftning i sociala frågor kunde innebära ingrepp i vad som arbetsgivarna uppfattade som arbetsplatsproblem och som direkt påverkade produktionskostnaderna, t.ex. den lagstadgade semestern. Men också annan sociallagstiftning hade betydelse från kostnadssynpunkt, t.ex. regler för avgiftsuttag. Men det var inget nytt för 1930-talet, allra minst för de finländska arbetsgivarna. Den sociala lagstiftningen i Finland omedelbart efter inbördeskriget, både vad gäller arbetstider och semester, var unik i Norden.

Arbetsgivarna i Danmark och Sverige hade sina särskilda problem. Ett var, att man såg möjligheten av en socialdemokratisk hegemonisk position inom politiken. Och även en socialdemokrati i minoritet hade goda möjligheter att bli tongivande genom allianser med delar av borgerligheten. Att allianser ingicks med en grupp arbetsgivare, bönderna, gjorde knappast saken bättre sett från industrins och handelns arbetsgivarsynpunkt.

Men också när det gällde själva förhandlingssystemet menade sig arbetsgivarna komma i underläge. I Danmark skulle det visserligen dröja ända till 1920 innan Septemberförliget av 1899 ersattes med ett nytt huvudavtal, men redan i mitten av 1930-talet inleddes en process med successiva förändringar av Septemberförliget.

De danska arbetsgivarna hade två akuta problem, som båda hotade att göra den tidigare strategin obsolet med dess starka centralisering av förhandlingar kombinerat med beredskap att använda lockoutvapnet på bred front. Dels visade staten en tydlig tendens att vilja ingripa i förhandlingarnas slutskede

²⁹ Mansner, s.105ff.

³⁰ Liksom tidigare i artikeln bygger framställningen av arbetsgivarreaktionerna på en genomgång av de skriftliga protokollen från de nordiska arbetsgivarbörda.

med pågående stora lockouter genom att upphöja medlingsförslag till lag. Det fanns en trötthet hos tredje man inför omfattande strider på arbetsmarknaden, till stor del orsakade av arbetsgivarna. Socialdemokratin och den borgerliga vänstern blev benägna att utnyttja denna situation till lagstiftning.

Dels visade det sig gång på gång, att arbetarparten kunde utnyttja medlemsomröstningar på ett, menade arbetsgivarna, allt för smart sätt. En typisk situation var att förhandlingar ledde till ett avtalsförslag, ofta efter medling. När arbetsgivarna så med stor tvekan accepterade kompromissen liksom fackföreningsledningen, sändes förslagen ut på medlemsomröstning.

Ofta deltog en mycket liten andel av fackföreningarnas medlemmar i omröstningarna men likväl tilläts små majoriteter att förkasta förslagen. Inte minst var det lätt att få ett nej som resultat när många fackföreningar var inblandade. Nya förhandlingar inleddes och arbetsgivarna tvingades till nya eftergifter med små möjligheter att ta strid och risk för statens ingripande.

I några avseenden fick arbetsgivarna förändringar till stånd. En ny Forligsmandslov antogs 1936 som reglerade proceduren vid förhandlingar och som föreskrev, att riksavtal skulle eftersträvas och att avtal skulle ha gemensamma utlöpstider. Även själva förhandlingsförfarandet från lokal till central nivå reglerades och avsikten var bl.a. att komma i lägen där så få frågor som möjligt var kvar att avgöra vid eventuella medlingsingrepp.

Redan tidigare hade avtal träffats om regler för medlemsomröstningar. En ny regel var att om mindre än 25% av medlemmarna deltog krävdes en majoritet på 75% bland de röstande. Och om omröstningar företogs i flera förbund skulle resultaten sammanjämkas.

Det kan förundra att etablerade regler relativt lätt kunde ändras, liksom att resultatet i så hög grad gick arbetsgivarnas väg liksom fallet en gång var med Septemberforliget. Men för fackföreningarna kan det ha varit viktigt att åtskilliga krav nu skulle avgöras på lokala nivåer. Likaså skall påpekas, att arbetsgivarna fortfarande upplevde hotet om lagstiftning som akut. De menade något uppgivet, att de nu var mer eller mindre avväpnade, genom att lockouten inte längre var effektiv, samtidigt som det ingalunda var säkert att detta också gällde för strejken.

Det nya i Sverige var att parterna för första gången ingick ett Huvudavtal, det s.k. Saltsjöbadsavtalet. Bakgrunden var i hög grad given av den politiska press som förelåg också i Sverige till ingrepp i parternas fria förhandlingar. Dels togs lagstiftningsinitiativ, som innebar mycket större hänsyn till tredje mans rättigheter och som generellt gick på att främja arbetsfred. Dels före-

slog en kommitté 1935 om folkförsörjning och arbetsfred ett förbud mot samhällsfarliga konflikter och stridsåtgärder som bojkotter och blockader.

Det var i det förra fallet mera borgerliga initiativ, i det senare fallet mera socialdemokratiska. Tillsammans var de lika obehagliga ur både arbetsgivar- och ur arbetarsynvinkel. Parterna inledde förhandlingar 1936 och var 1938 redo att underskriva avtalet.³¹

I mångt och mycket var det fråga om en motsvarighet till Septemberförliget. Men det fanns också nyheter, inte minst genom att de gamla aldrig förhandlingsbara reglerna om arbetsgivarernas rätt att leda arbetet och att fritt anställa och avskeda naggades i kanten. I en Arbetsmarknadsnämnd skulle frågor om konflikters samhällsfarlighet avgöras, i en Arbetsmarknadskommitté skulle parterna dryfta frågor av allmänt intresse och deras förhållande till statsmakten. Vidare skapades regler för förfarandet vid uppsägningar. Det viktiga var den nya anda av samarbete mera än konfrontation, som karakteriserade Saltsjöbadsavtalet. Men liksom i Danmark kom de praktiska resultaten främst till synes under perioden efter 1945.

Arbetsgivarerna i Finland upplevde visserligen inte samma hotbild av en eventuell socialdemokratisk politisk hegemoni. Men i gengäld hade man en mera uttalat arbetsgivarfientlig opinion inom betydade bondekretsar. Ur denna opinion kunde lätt komma förslag om lagstiftning på det sociala området som gick arbetsgivarerna emot. Och i slutet av 1930-talet etablerades dessutom politiskt samarbete mellan denna gruppering och socialdemokraterna.

Och även i Finland upplevde arbetsgivarerna nya varianter av statlig inblandning eller i alla fall förslag härom i för arbetsgivarerna viktiga företagsledningsfrågor. Beredskapslagstiftning av samma typ som föreslogs i Sverige 1935 genomfördes. Liksom den gamla lagen om kollektivavtal gjorde den nya lagen knappast arbetsgivarerna mera positiva till kollektivavtalet.

Mera direkt skulle arbetsgivarerna ha berörts om de förslag om minimilöner och arbetstidsförkortning, som framfördes av Fosterländska Folkrörelsen (på finska förkortad IKL), hade fått majoritet. IKL var ett politiskt parti, som kan ses som en inomparlamentarisk uppföljning av Laporörelsen. Axel Palmgren omtalade detta IKL i brev 1935 till sonen Erik som ett "rent nazist-

³¹ Tryckta berättelser för de nordiska mötena finns t.o.m. 1937 års möte, 1939 års blev inställt. Saltsjöbadsavtalet diskuterades därför inte på något nordiskt möte. Se i stället *Sven Anders Söderpalm, Arbetsgivarerna och Saltsjöbadspolitiken*, s.27ff (1980).

yttre ram inom vilken – med betydande variationer – de nationella förloppen utspelades. Även om varken Sverige eller ännu mindre Finland levde upp till idealtypen, rymdes de som varianter inom samma yttre ram. Ytterst var det i konfrontationen mellan de organiserade parterna som villkoren på arbetsplatserna bestämdes.

Men det kan också konstateras, att idéer och ideologier hade en mycket snabb spridning mellan länderna, oavsett ekonomisk utvecklingsnivå eller andra skillnader. Likaså bildades med små tidsförskjutningar likartade institutioner. Men det tog mycket längre tid att uppnå konformitet med hänsyn till ideologiernas tillämpning och institutionernas relationer. Produktionsystemen var trögörliga.

Det skulle hypotetiskt kunna göras gällande, att det ur en strikt ekonomisk tillväxtskyvinkel var en fördel för Finland att ha sina maktfullkomliga arbetsgivare under 1900-talets förra del. Det bör ha betytt relativt stora löneskillnader och stor löneflexibilitet vid konjunkturvariationer. Samtidigt tycks det ha givit större reallöneökningar än i Sverige och Danmark. Alltsammans kan ses som gynnsamma faktorer i det inledande skedet av industrialisering.

Det är också uppenbart, att det vi känner som 1950- och 1960-talens nordiska modell för relationer mellan parterna på arbetsmarknaden, uppenbart var karakteristisk bara för en avgränsad historisk period. Den hade sin bakgrund i nya problem under 1930-talet och skilde sig tydligt från den tidigare danska modellen. Det var inte fråga om ett kontinuerligt förlopp sedan 1800-talets slut.

Även denna nordiska modell med samverkan mera än konfrontation som nyckelord i en karakteristik blev i sin tur en modell med begränsad livstid. Om det var arbetarsidans växande styrka under 1930-talet, som var drivkraften bakom den nya nordiska modellen, var det på 1980-talet arbetsgivarna, som med en ny styrka krävde och genomdrev förändringar mot en ny modell. Sett med finska ögon kan det vara intressant att konstatera att de nyaste tendenserna uppvisar många karakteristika som ligger nära den finländska varianten från tiden före 1940. Man kan framför allt peka på arbetsgivarnas strävan att föra ner förhandlingarna till så låg nivå som möjligt och hellre arbeta med individuella avtal än med kollektiva. Det som har visats ovan är en generell strävan hos arbetsgivarna, som får större eller mindre genomslag i olika miljöer och i olika tider.

Tillbaka till den nordiska gemenskapen

De finska socialdemokraterna och Norden
1944–1948

MIKKO MAJANDER

Andra världskriget var en tung prövning för det nordiska samarbetet. Danmark och Norge var ockuperade av Tyskland, Finland kämpade mot Sovjetunionen på samma sida som Hitlers styrkor, medan Sverige med sin flexibla neutralitet balanserade mellan de krigförande makterna.¹ Ur ett ideologiskt perspektiv var läget särskilt problematiskt för arbetarrörelsen. Ända sedan 1930-talet hade nazism och fascism utgjort de ideologiska motpolerna och internationella hotbilderna också för de nordiska socialisterna. Under krigsåren var danskarnas och norrmännens dilemma hur de skulle anpassa sin politik till kollaborationen med ockupanterna, medan svenskar och finnar övervägde i vilken mån de kunde ge efter för Tysklands påtryckningar.

Trots ideologiska motsättningar gav arbetarrörelsen i Finland praktiskt taget sitt fulla stöd åt landets krigsansträngningar. Under vinterkriget kämpade även vänsterradikaler och kommunister med gevär i hand mot Sovjetunionen, det enda socialistiska landet, som många såg som ett fosterland för proletariatet i hela världen. Fastän opinionen under fortsättningskriget inte längre var lika enig, kunde stats- och krigsledningen lita på ett brett samförstånd

Uppsatsen bygger på ett föredrag vid IX. Nordiske konferanse for arbeiderbevegelsens historikere 'Krigen og dens følger for arbeiderbevegelsen' 14.–17. august 1995, Sørmarka, Norge. Jag tackar Kimmo Rentola för hans kommentarer till manuskriptet.

¹ För översikter om Norden i det andra världskriget, se Henrik S. Nissen (ed.), *Scandinavia during the Second World War* (Oslo–Bergen–Tromsø/Minneapolis 1983); *Pohjola 2. maailmansodan aikana* (Mänträ 1987)/*Norden under 2. Verdenskrig* (Oslo 1979).

på hemmafronten. Kommunisterna lyckades endast organisera några enstaka och obetydliga sabotagedåd, och man kan inte tala om en egentlig motståndsrörelse i Finland.²

Även om de finska socialdemokraterna – både parti- och fackföreningsledarna – träffade sina svenska kolleger flera gånger under krigsåren, blev det med tiden allt svårare att vinna förståelse för Finlands politik. I Stockholm började den finska socialdemokratin ha ett sorgligt rykte som det enda arbetarparti i världen som stödde Hitlers krig mot Sovjetunionen.³ Sverige var för egen del redo att utveckla sina relationer till Ryssland, som efter kriget kunde förväntas spela en ledande roll i europeisk politik. Detta kunde, enligt statsminister Per Albin Hansson, i fortsättningen förorsaka svårigheter för strävandena att upprätthålla ett nära samarbete med Finland. Sverige hade egna nationella intressen att bevaka och ville inte binda sig vid grannens öde. Finnarna fick vänliga råd att sluta fred; när detta skedde kunde Sverige bistå t.ex. med livsmedel under en övergångsperiod.⁴

Finlands beslut i slutet av juni 1944 att fortsätta kriget med tysk hjälp, den s.k. Ryti–Ribbentrop-pakten, blev den sista droppen som vände det politiska klimatet i Sverige mot Finland. Den socialdemokratiska pressen gick i spetsen för den skarpa kritiken. Enligt huvudorganet *Morgon-Tidningen* satt den finska regeringen nu på tyska bajonetter. LO:s *Aftontidningen* förde fram tolkningen att finnarna inte längre kämpade enbart för Finlands eller Nordens frihet, utan lika mycket för den tyska nazismen och dess övermakt. Endast ett folkuppror, ansåg den syndikalistiska *Arbetaren*, kunde rädda den finländska demokratin och fördriva diktaturherrarna.⁵

Trots den häftiga kritiken inom partiet drog de finska socialdemokraterna inte sina representanter från regeringen. Relationerna till de nordiska bröderna nådde därmed en bottennotering. *Morgon-Tidningen* hann förklara att

² Om den finska arbetarrörelsens olika grenar och andra världskriget, se Hannu Soikkanen, *Kohti Kansanvaltaa 2. 1937–1944* (Joensuu 1987). Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945* (Juva 1994) o. 'De finske kommunistene og vinterkrigen', *Arbeiderhistorie* 1995. Marjaana Valkonen, *Yhdessä elämä turvallisiksi II. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930–1947* (Helsinki 1987).

³ Kaj Björk, *Kallt krig. Människor och idéer* (Stockholm 1990), s. 64.

⁴ Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa 2*, s. 430–440.

⁵ Rein Marandi, *Naapurin silmin. Suomen jatkosota 1941–44 Ruotsin sanomalehtikeskustelussa* (Helsinki 1964), s. 227–235, 299 not 26. Jfr SDPs partistyreelse (ps) 17.7 1944 bil. 18: Eino Kilpis memorandum 15.7 1944 om sinnesstämningarna inom den svenska arbetarrörelsen, Työväen Arkisto (TA), Helsingfors.

Sveriges socialdemokratiska arbetarparti SAP hade brutit sina förbindelser till grannlandets SDP som inte heller skulle accepteras som medlem i den nya socialistiska internationalen efter kriget. Den svenska partiledningen dementerade omedelbart nyheten, men episoden speglade opinionsströmningarna i Sverige. Den visade också en del av den finska arbetarrörelsen hur allvarliga konsekvenser en fortsatt krigspolitik kunde få.⁶ SDP sände representanter till Stockholm för att förklara den finska ståndpunkten. Också de danska partivännerna fick en detaljerad rapport om hur de finska socialdemokraterna hade agerat under den politiska krisen i juni-juli 1944.⁷

De svenska socialdemokraterna hade också inrikespolitiska skäl att skärpa kritiken mot meningsfränderna i Finland. De hade ett riksdagsval framför sig och det var pinsamt att samarbeta med ett parti som stödde krigsansträngningar på Tysklands sida.⁸ Statsminister Hansson måste offentligt tillbakavisa några extrema svenska tolkningar enligt vilka Finland hade sålt sig till Tyskland och inte i framtiden kunde tillhöra Norden.⁹ Känslostormarna lade sig småningom när Finland slutligen i september 1944 slöt fred med Sovjetunionen. En total brytning mellan de finska och skandinaviska socialdemokraterna blev aldrig mera ett aktuellt hot. Efter ett besök i Helsingfors försäkrade svenska LO:s ordförande August Lindberg i början av november, att Finlands arbetare kunde räkna med ekonomiskt och moraliskt stöd från den svenska arbetarrörelsen: ”Jag tror att den finska arbetarrörelsen i fortsättningen liksom hittills skall vara nordiskt orienterad.”¹⁰

⁶ SDPs ps 1.7 1944 (Kilpi), 17.7 1944 (Johan Keto, Oskari Reinikainen) o. Kilpis memorandum 15.7 1944, TA. Jaakko Paavola inen, *Väinö Tanner 4 – patriootti. Elämäkerta vuosilta 1937–1966* (Helsinki 1989), s. 293. Jfr de frostiga relationerna mellan Norge och Sverige i april 1945, då de två länderna hade olika åsikter om hur Norge bäst skulle komma ur kriget. Se Kersti Blidberg, *Splittrrad gemenskap. Konakter och samarbete inom nordisk socialdemokratisk arbetarrörelse 1931–1945* (Stockholm 1984), s. 184–185.

⁷ Väinö Tanner, *Suomen tie rauhaan 1943–44* (Helsinki 1952), s. 316–317. Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa 2*, s. 388. Rapport angående den politiska krisen i Finland juni 1944, Socialdemokratiets (SD) Arkiv mapp 459, Arbejderbevaegelsens Bibliotek og Arkiv (ABOA), Köpenhamn.

⁸ SDPs ps 1.7 o. 17.7 1944, också Kilpis memorandum 15.7 1944, TA. Väinö Voionmaa, *Kuriripostia 1941–1946* (Helsinki 1971), s. 368–369 (19.7 1944)

⁹ Marandi, *Naapurin silmin*, s. 230, 298 not 15.

¹⁰ *Morgon-Tidningen (MT)* o. *Suomen Sosialidemokraatti (SSd)* 9.11 1944.

Sverige som partioppositionens språkrör

Hösten 1944 var utgångspunkterna för ett förnyat samarbete mellan de finländska och skandinaviska socialdemokraterna ambivalenta. Alla erkände visserligen att arbetarnordismen hade varit viktig och haft en stor betydelse på 1920- och 1930-talen. Många finska socialdemokrater kände också uppriktig och ödmjuk tacksamhet för all hjälp som Sverige hade givit Finland under de svåra krigsåren.¹¹ Optimistiskt kunde man blicka framåt mot täta och goda förbindelser över Bottniska viken. Å andra sidan hade krigsåren också väckt en bitterhet som inte kunde utplånas på ett ögonblick. Enligt den finländska socialdemokratins mångåriga ledare Väinö Tanner visade andra världskriget hur Finlands särskilda problem och nationella intressen missförstods i Skandinavien.¹²

Som utrikesminister under vinterkriget hade Tanner blivit besviken på den svenska politiken. Genom att värna sin neutralitet och sina nationella intressen förhindrade Sverige västmakternas hjälpaktion och lämnade därmed Finland praktiskt taget ensamt. År 1940 var de svenska socialdemokraterna inte heller särskilt villiga att främja idén om en svensk-finsk försvarsallians, även om Hansson i någon mån fängslades av tanken på ett statsförbund mellan grannländerna. Tanner själv uttalade sig för den förra, men tog avstånd från den senare planen.¹³ Finnarna blev tvungna att ensamma stå emot Sovjetunionen, och Tanner ansåg att den nordiska kritiken mot fortsättningskriget endast var ett uttryck för missriktad efterklokhet.

Misstänksamheten mellan broderpartierna fördjupades genom den svåra partisplittring som drabbade SDP i krigets slutskede. Sedan 1943 hade den s.k. fredsoppositionen, en lös diskussionsgrupp av främst socialdemokrater och svenskspråkiga liberaler, granskat Finlands officiella politik allt mera kritiskt; efter freden ville den rensa ut krigspolitikerna ur landets politiska elit och från SDP:s ledning. Enligt oppositionsmännen behövde landet nya ansikten och en ny politik, som skulle byggas på goda och förtroendefulla rela-

¹¹ Se t.ex. *SSd* 27.10 1944 ledare.

¹² SDP:s ps 17.7 1944, TA.

¹³ Ohto Manninen, *Toteutumaton valtioliitto. Suomi ja Ruotsi talvisodan jälkeen* (Rauma 1977), s. 88–91. Paavolainen, *Väinö Tanner* 4, s. 121–124, 127, 159–163. För en grundlig diskussion av försvarsförbundsidén, se Den nordiska arbetarrörelsens samarbetskommitté, 30–31.3 1940 Stockholm, Krister Wahlbäck & Kersti Bliedberg (red.), *Samråd i kris-tid. Protokoll från den Nordiska arbetarrörelsens samarbetskommitté 1932–1946* (Stockholm 1986), s. 199–217.

tioner till Sovjetunionen. I vänsterkretsarna såg man också ett tillfälle till en viss radikalisering. Läget i landet var moget för att arbetarklassen med förenade krafter kunde ta ledningen i samhällspolitiken; m.a.o. borde socialdemokrater och kommunister idka nära samarbete i regeringen för ett socialistiskt samhälle.¹⁴

Det var helt tydligt att de skandinaviska socialdemokraterna sympatiserade med oppositionskretsarna inom SDP, där de flesta av partiets gamla nordister befann sig efter kriget. Tanner själv var visserligen fortfarande en aktad gestalt,¹⁵ men hans tid ansågs vara oåterkalleligt förbi. *Morgon-Tidningens* huvudredaktör Rickard Lindström, en gammal Finlandsvän med goda förbindelser till ledande socialdemokrater, skrev i en ledare att det var "alldes odisputabelt" att Tanner var ett hinder för sammanhållningen inom SDP. Man erkände nog att han sedan ungdomen hade vuxit samman med socialdemokratin och gjort den större tjänster än någon annan: "I dagens situation är det dock så, att Tanner kan göra rörelsen den största tjänsten genom att träda tillbaka." SAP:s ledning delade denna åsikt, såsom bl.a. P.A. Hansson, Gustav Möller och Torsten Nilsson bekräftade för K.-A. Fagerholm när denne besökte Stockholm i slutet av oktober 1944.¹⁶

I Finland användes denna svenska opinion flitigt i bitande attacker mot Tanner. Oppositionens skribenter citerade den svenska pressens kritiska kommentarer om partiledningen och presenterade dem som opartiska åsikter, som trots allt hade en stor betydelse för Finlands framtid.¹⁷ Vid SDP:s partikongress i november 1944, som slog fast partiets kommande linje, proklamerade en av oppositionens främsta ledare, Mauno Pekkala, att Tanner i

¹⁴ Om fredsoppositionen, se Hermann Beyer-Thoma, *Kommunisten und Sozialdemokraten in Finnland 1944-1948* (Wiesbaden 1990), s. 33-37; en förkortad upplaga på finska *Vasemmisto ja vaaran vuodet* (Jyväskylä 1990). Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa* 2, s. 340-377. Heikki Mikko Viitala, *Rauhanoppositio. Tutkimus poliittisesta oppositiosta Suomessa vuosina 1940-1944* (Pori 1969).

¹⁵ Under SDP:s partikongress i juni 1946 besökte SAP:s partisekreterare Sven Andersson tillsammans med den norske representanten Hjalmar Dyrendahl Tanner som satt i fängelse som en av de "krigsansvariga". Andersson medförde hällsningar från P. A. Hansson och Kooperativa Förbundets Albin Johansson. Sven Andersson, *På Per Albins tid* (Stockholm 1980), s. 255-256.

¹⁶ MT 13.10 1944, Lindström. K.-A. Fagerholm, *Puhemiehen ääni* (Helsinki 1977), s. 195 (anteckningen 3.11 1944).

¹⁷ *Vapaa Pohjola* (VP) 9.11. "Sasu Punanen" (=Yrjö Räisänen) o. "Valonheittäjä", 23.11 Puolueetonta arvostelua o. 7.12 1944 "Sasulle Punanen".

Sverige var ”sodan jatkamisen ja rauhan vastustajan sekä Venäjän vihaajan symboli, tunnuskuva, jota teistä kukaan parhaalla tahdollaankaan ei voi pestä puhtaaksi”.¹⁸

Under krigets första skede hade de skandinaviska partivännerna stött SDP:s linje, som var skoningslös mot vänsterradikalism, kommunister och sovjetiska medlöpare. Den lilla oppositionskretsen kring de sex socialdemokratiska riksdagsmän som i slutet av 1940 uteslöts ur partiet och följande år dömdes till fängelsestraff på klart politiska grunder, fick t.ex. föga förståelse i Sverige. Det var först efter Stalingrad och vändningen i världskriget som den finska regeringen började höra allt pinsammare kritik mot sina odemokratiska metoder, som inte riktigt var förenliga med rättsstatens principer.¹⁹ Efter att Finland hade slutit fred med Sovjetunionen besökte några av de s.k. sexlingarna Stockholm, och blev mottagna nästan som hjältar i Medborgarhusets stora festsal.²⁰ Den socialdemokratiska oppositionens andliga samförstånd med Skandinavien betonades också genom namnet på riktningens tidning *Vapaa Pohjola* (Det Fria Norden).

Sexlingarna stannade utanför SDP och blev aldrig en maktfaktor i efterkrigstidens politik i Finland. I Sverige litade man främst på partioppositionens ledande män, LO:s ordförande Eero A. Wuori och den mångårige socialministern K.-A. Fagerholm. Både Wuori och Fagerholm var sedan 1930-talet välkända i Skandinavien och de hade flitigt skött sina förbindelser i denna riktning även under krigsåren.²¹ Hösten 1944 betraktades Wuori i Stockholmspressen som ”den finländska arbetarrörelsens starkaste man” eller ”de oppositionella socialdemokraternas främste man”. En ny regering utan Wuori och Fagerholm skulle i vida kretsar i Skandinavien ha uppfattats som ytterligare ett misstag:

Ärlig vänskap med Sovjetunionen, ärlig vänskap västerut – det ha vi uppfattat såsom Vuoris och Fagerholms ledande paroller. Skiljas de nu ut skulle tron på Finlands vilja att kom-

¹⁸ *Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XIX puoluekokouksesta 25.–29.11.1944* (Helsinki 1946), s. 109. Övers: ”en symbol för fortsatt krigande och motstånd mot freden samt hat mot Ryssland, en bild som ingen av er med bästa vilja kan rentvå”

¹⁹ Erkki Tuomioja, *K. H. Wiik 2. Puoluesihtööri ja oppositiososialisti. Elämäkerta 1918–1946* (Helsinki 1982), s. 340–341.

²⁰ Se *MT* 31.10 o. 7.11 1944.

²¹ Se Torsten Nilsson, *Människor och händelser i Norden* (Stockholm 1977), s. 367–371, 394–399. Jukka Nevakivi, *Linnasta linnaan. Eero A. Wuoren (1900–1966) poliittinen elämäkerta* (Keuruu 1992), s. 174.

ma tillrätta med de nya förhållandena allvarligt rubbas. Här i landet åtminstone se vi i Vuori och Fagerholm garantier för en förnuftig och bärkraftig finländsk politik.²²

På grund av Tanners maktpolitiska uträkningar och styrka blev Fagerholm inte minister i Paasikivis nya regering, fastän statsministern själv gärna skulle ha gett honom en taburett. *Morgon-Tidningen* beklagade beslutet och varnade att det inte gagnade Finland att negligera opinionerna i Skandinavien. Tidningens korrespondent i Helsingfors skrev "att de finsktalande socialdemokraterna, männen i ledet, knappast har någon kunskap om hur man i denna stund i utlandet, främst då inom den svenska arbetarrörelsen, bedömer den finländska socialdemokratin och dess ledning."²³

Fagerholm själv intog ett slags medlarroll i partischismen och försökte jämna den finska socialdemokratin väg tillbaka till Norden. Finland var inte förlorat för det nordiska samarbetet, betonade han i december 1944 på självständighetsdagsfesten i Göteborg. Samma kretsar som hade gått i spetsen för freden, arbetade också för nordisk samhörighet. Fagerholm hade bevittnat regeringsarbetet under krigets svåra omständigheter också inifrån som socialminister (1937–1943) och accepterade inte den enkla och svartmålande domen över Tanner. Som parti hade SDP inte handlat fel. Den finska socialdemokratin hade hållit fast vid den nordiska idén och andan och gjort allt för att förbindelserna med Norden inte skulle brytas.²⁴

Tanner och hans anhängare var rasande över att partioppositionen fick sin röst hörd och ett direkt politiskt stöd i tidningarna i Stockholm. I den rådande kritiska situationen gav uppmärksamheten utomlands på sätt och vis extra betydelse åt oppositionens åsikter. Svenska kommentarer kunde betraktas som påtryckning, t.o.m. som försök att blanda sig i SDP:s inre angelägenheter.²⁵ Tanneristerna tolkade själva oppositionens krav som en björntjänst mot Finlands nationella enighet. Efter fem års hård kamp på slagfälten var det närmast ett förräderi att ge efter för Sovjetunionen och kommunisterna i fredstid. De borgerliga partierna var inte att räkna med på grund av deras fatalistiska pessimism. Det gällde för socialdemokraterna att hålla huvudet

²² MT 22.9, 10.11 o. 18.11 1944 Lindström, ledare.

²³ MT 18.11 Lindström, ledare o. 21.11 1944 Helsingforskorrr.

²⁴ MT 7.12 o. SSd 8.12 1944, SSd 13.1 1945 Fagerholm.

²⁵ *Pöytäkirja SDP:n XIX puoluekokouksesta 25.–29.11.1944*, s. 91 (Kustaa Lehtonen), 121–122 (Tanner).

högt och försvara Finlands oberoende och självbestämmanderätt mot "främmande gudar", som Tanner uttryckte saken.²⁶

De finländska socialdemokraternas svenskspråkiga tidning *Arbetsbladet* intog en särställning när det gällde att påverka opinionen i Norden. Tidningen hade varit den kanske öppnaste förespråkaren för fredsoptionen och fortsatte på samma linje med oppositionsman Atos Wirtanen som huvudredaktör. Även Tanner-falangen erkände att *Arbetsbladet* var en pigg och väl redigerad tidning, men som oppositionens språkrör ytterst ensidig och ansvarslös i sin hets mot Tanner. Man beskyllde *Morgon-Tidningen* och speciellt *Aftontidningen* för att okritiskt svälja allt som *Arbetsbladet* skrev och allt som sades av oppositionsmännen och sexlingarna.²⁷ Ännu betänkligare var att några socialdemokrater framförde sina åsikter för den svenska borgerliga pressen och sedan framställde de artiklar detta resulterade i som uttryck för den svenska opinionen.²⁸

Tanneristernas skandinaviska paradox

SDP:s partikongresser i november 1944 och i juni 1946 gav Tanner-falangen en säker majoritet. Nya unga män, de s.k. vapenbrödrasocialisterna – med partisekreterare Unto Varjonen (f. 1916) samt hans adjutant och efterträdare Väinö Leskinen (f. 1917) i spetsen – övertog den politiska ledningen i partiet och dominerade dess internationella relationer nästan helt. De ägde inga djupare insikter om mellankrigstidens traditionella arbetarnordism, men hade desto mera erfarenhet från krigsåren av att bekämpa ryssar och kommunism.²⁹

Den begåvade Varjonen, som hade akademisk slutexamen och behärskade flera främmande språk, var en av de få i SDP:s ledning som verkligen följde med och analyserade världspolitikens strömningar. Enligt Leskinen var han ett geni, som intuitivt och grundligt kunde få grepp om den internationella

²⁶ *Pöytäkirja SDP:n XIX puoluekokouksesta 25.–29.11.1944*, s. 232–233. Det här är den bärande tolkningen t.ex. i Unto Varjonen, "Toisen maailmansodan jälkikausi", *Suomen sosialidemokratinen työväenliike 1899–1949* (Helsinki 1949).

²⁷ *MT* o. *SSd* 23.11 1944 Mikko W. Erich.

²⁸ *SSd* 23.1 o. 25.1 "Muste-Maalari" (= Ano Airisto), 3.2 1945 (ledare).

²⁹ För en träffande – om också romantisk, t.o.m. mytisk – beskrivning om vapenbrödrasocialisternas bakgrund och livssyn, se Väinö Leskinen, *Asevelisiosialismista kansanrintamaan. Poliittikkaa kolmella kymmenluvulla* (Helsinki 1967), s. 27–42.

politikens svängningar.³⁰ Å andra sidan var Varjonens intelligens, i jämförelse med andras medelmåttighet, också hans svaghet. Det var typiskt för honom att uttrycka sin cynism på ett direkt sätt. Leskinen hade inte samma analytiska förmåga, men var snabb i vändningarna och hade goda sociala färdigheter. Med sin flytande svenska och som en glad och livful gosse fick han många vänner i utlandet. Särskilt efter att det kalla kriget hade brutit ut på allvar, var det många som charmades av hans rättframma stil i kampen mot kommunismen. Det fanns emellertid också många som hade djupa reservationer i fråga om Leskinen och det kloka i hans oberäknliga politik.³¹

Vid SDP:s partikongress i november 1944 rådde SAP:s partisekreterare Torsten Nilsson sin nya finska kollega att verka som ett slags buffert mellan partiets falanger. Varjonen förlorade emellertid ingen tid när det gällde att öppet välja sida. I januari 1945 svartmålade han för Nilsson partioppositionens ledande män i nedsättande ordalag. Efter vapenstilleståndet knöt fackföreningsledaren och ministern Eero A. Wuori nära förbindelser med den ryska kontrollkommissionen. Han firade många långa kvällar med sin kontaktman, legationsrådet Jelisejev, som i verkligheten var den sovjetiska underrättelse-tjänstens chef i Helsingfors.³² Fraterniserandet med ryssar väckte tannerister-nas misstro. Varjonen skrev till svenskarna att Wuori spelade ett ganska farligt spel, men han kunde inte avhjälpa saken, ”ty jag är inte någon nervspecialist.” Om Johan Keto skrev han, att ”ålderdomens ljus brinner upp för att snart slockna bort”. Varjonen presenterade också SDP:s kommande aktionslinje:

Der finns inte någon pessimism trots allt hos oss, jag menar hos oss socialdemokrater, som vilja stå på våra egna ben och tänka hålla oss raka, vad än komma skall. Naturligvis det är lättare att slicka Den Mäktiges stövlar, men något sådant tänker vi, som har varit med i två krig och inte blivit desertörer, inte att göra. Vi tänker kämpa som fan under den rena socialdemokratiska flaggan.³³

Varjonens polemiska och programmatiska brev vittnade om dåligt politiskt

³⁰ Leskinen, *Asevelisocialismista kansanrintamaan*, s. 33.

³¹ Se Björk, *Kallt krig*, s. 65.

³² Nevakivi, *Linnasta linnaan*, s. 226–230. Jelisei T. Sinitsyn (=Jelisejev), *Vaiettu totuus. Salaisen agentin todistajalausunto* (Keuruu 1995). I sina rapporter refererade Jelisejev till Wuori med täcknamnet ”Mooses”, se Kimmo Rentola, ’Residenttien kertomaa’, *Ulkopoliittika* 4/1995, s. 51.

³³ SAPs partistyrelsens (ps) verkställande utskott (vu) 7.2 1945 bil. 6: Varjonen till Nilsson 7.1 1945, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB), Stockholm.

omdöme. För svenska socialdemokrater måste en sådan demagogisk storordighet ha förefallit tveivelaktig och till och med farlig – sådant var kanske tappert, men politiskt dumt. SAP hade dock andra och mera bekanta informanter om förhållandena i Finland och inom SDP. Vid samma partiledningsmöte som fick Varjonens hälsningar, behandlade man också ett brev från Fagerholm som var ganska pessimistisk. SDP kämpade med stora svårigheter. Partimajoriteten visade ingen vilja till kompromisser, samarbetet var dåligt och ”tecken till ljusning syns inte. Det är för jäkligt”, klagade Fagerholm.³⁴

Under vintern 1945 var världskriget ännu i full gång och den stora koalition mellan Sovjetunionen och västmakterna föreföll fast och harmonisk. I SAP tänkte man sig, liksom även en ledare i *Morgon-Tidningen*, att ”Norden kan endast ha nytta av goda förbindelser mellan Finland och Sovjetunionen”. Enligt den svenska opinionen borde finnarna ha lärt sig att föra en flexiblere politik och visa flexiblere attityder mot öst. Den nya linjen måste bygga på ärlighet. Det var inte möjligt att komma till rätta med de politiska realiteterna genom tomma ord såsom tanneristerna föreföll att tro: ”utan ryskt förtroende och en helt förändrad inställning till Sovjetunionen, utan en grundläggande utrikespolitisk förändring, blir det också ganska överflödigt att diskutera och lösa några inrikespolitiska problem.”³⁵

Situationen var paradoxal. Tanneristerna såg sig själva som de främsta förepråkarna för det traditionella nordiska folkstyret och västerländska värderingar. Denna oböjliga position var ett resultat av omständigheternas tvång; man fick inte låta Sovjetunionen blanda sig i Finlands inre förhållanden, utan ryssarna måste tvingas att sköta sina förbindelser med landet genom kretsar som representerade landet på parlamentarismens grund: ”Om det går riktigt illa, så har vi i varje fall inte fallit på magen utan strid”, skrevlade Varjonen: ”nu är det fråga om att hålla Finland finskt och nordiskt — ifall det beror på oss själva.”³⁶ Tanner-falangen ville binda sig vid Norden. Krigsårens hårda prövningar hade gjort det allt klarare att ”arbetarrörelsen i dessa länder bör gå hand i hand, och stöda och hjälpa varandra.”³⁷

³⁴ SAP:s ps vu 7.2 1945 bil. 7: Fagerholm till SAP 4.1 1945, ARAB.

³⁵ *MT* 24.10 ledare o. 18.11 1944 Lindström, ledare, 27.3 1945 Eric Lindqvist.

³⁶ *Pöytäkirja SDP:n XIX puoluekokouksesta 25–29.11 1944*, s. 233 (Tanner). SDPs ps 21.1 1945 (Varjonen), TA. Varjonen till Arvo Tuominen 7.1 1945, cite. i R a i m o S e p p ä l ä, *Pelon vuodet. Arvo "Poika" Tuomisen salaista kirjeenvaihtoa Tukholmasta 1944–1956* (Helsinki 1983), s. 20.

³⁷ *Pöytäkirja SDP:n XIX puoluekokouksesta 25–29.11 1944*, s. 24–25 (Väinö Salovaara).

I SDP förstod man väl att frontkamratskapet med de tyska trupperna hade kastat en skammens skugga över Finland. Enligt en bedömning av partiets huvudorgan *Suomen Sosialidemokraatti* var det en speciell plikt för arbetarrörelsen i Finland att för de skandinaviska bröderna visa att man befann sig på samma idémässiga linje. Det skandinaviska samarbetet borde omorganiseras på bredare basis för att skapa en levande arbetarnordism; först och främst måste finnarna lära sig svenska.³⁸ Inom partioppositionen krävde man radikalar och konkretare åtgärder. I november 1944 fanns det i Sverige planer på hjälpaktioner för att befria Norge från den tyska ockupationen. Detta erbjöd en möjlighet för finnarna att bevisa att också de var beredda att offra sig i kampen mot nazismen och för demokratin. Även SDP:s partistyrelse tog enhälligt principiellt ställning för en eventuell värvning av frivilliga för militära operationer och återbyggnadsarbete i norra Norge.³⁹ Planerna förverkligades dock aldrig.

Tanneristerna hade allt skäl att utåt visa en beredskap för försonlighet och nordisk solidaritet. Det var ingen tillfällighet att de lät just oppositionsmännen Fagerholm och Wuori presentera de finländska synpunkterna på den nordiska arbetarrörelsens samarbetskommittés första möte efter kriget i juli 1945, då svenska, norska, danska och finska socialdemokrater stod till svars inför varandra för sina krigstida synder. Fagerholm försökte t.ex. ifråga om den långsamma utrensningen av "fascistiska element" i landet förklara att eftersom Finland inte hade varit ockuperat, kunde man inte döma kollaboratörer på samma sätt som i Danmark och Norge.⁴⁰

Vid mötet framhöll SDP Nordens roll som brobyggare mellan öst och väst, ett begrepp som var populärt också i de andra nordiska länderna, speciellt i Norge. Tryggandet av världsfreden och avgörandet av tvister på fredlig väg betydde i det efterkrigstida Europa "att neutralitetsparollen utbytes mot det uppbyggande samarbetets paroll":

Redan på grund av sitt geografiska läge tillkommer det Norden att bilda en bro mellan Rådsunionen och stormakterna i väster. Genom att upptaga och utveckla en intim kontakt åt vardera hållen kan Norden på ett fruktbringande sätt medverka till uppkomsten av en harmonisk värld.⁴¹

³⁸ *SSd* 12.10 1944 ledare.

³⁹ Bli d b e r g, *Splittrad gemenskap*, s. 180–181. *VP* 30.11 1944 Wälläri. SDP:s ps 14.12 1944, TA.

⁴⁰ Samarbetskommittén, 13–14.7 1945 Stockholm, *Samråd i kristid*, s. 251–274.

⁴¹ SDP:s memorandum om kommuniké i samband med samarbetskommitténs konferens

SDP:s deklARATIONER om att partiet bytt linje blev dock inte trovärdiga över en natt. Läget i Finland förblev länge instabilt och kaotiskt, speciellt i utländska observatörers ögon. T.ex. de danska fackföreningskvinnor, som gjorde ett studiebesök i Finland i augusti 1945, spårade i sina förvirrade iakttagelser "en vis Kommunistiskräk och en vis – efter vor Mening ofte unödig – Hensyntagen til Russerne og deres Mening." Finnarna själva uttalade att de hade det mycket bättre, då tyskarna var i landet: "Alt i alt var det sommetider noget vanskeligt at blive klog paa, hvor Finnerne egentlig staar."⁴²

Ännu under sommaren 1946, då tecknen på en stormaktskonflikt var tydliga också i Norden, gav P.A. Hansson sitt stöd åt SDP:s oppositions mjukare linje mot Sovjetunionen och kommunisterna. Enligt partisekretärare Sven Andersson intresserade den svenska statsministern sig "alldeles speciellt" för meningsskiljaktigheterna mellan Fagerholm och Leskinen. Sedan partikonferensen i Finland misslyckats med att finna en enhetlig linje, konstaterade Hansson lakoniskt: "Jag litar mer på Fagerholm än på de andra. Finland har inte något val."⁴³ Fagerholm behöll sin ställning som den finska socialdemokratins främste representant i SAP-ledningens ögon. Hanssons efterträdare Tage Erlander var personlig vän till Fagerholm, som han i sina memoarer kallade "en av Europas stora statsmän" i fortsättningskrigets slutskede.⁴⁴

Nordismens breda bas

Om det fanns en viss spänning kring hur SDP och partiets nya ledning utformade sin politiska linje i nordiska sammanhang, var situationen lättare, om också inte alldeles problemfri, för fackföreningsrörelsen. Under åren 1944–1947 mångdubblade Finlands Fackföreningars Centralförbund (FFC) sitt medlemsantal och blev en verklig maktfaktor i samhället. Genom sin försiktiga linje gick Wuori i spetsen för att lotsa in fackföreningsfolket bakom landets officiella politik. Samtidigt som nya kontakter knöts till den sovjetiska

13–14.7 1945, SD Arkiv 322:2, ABOA; på finska, SAMAK 329.5 (48) mapp 5, TA. Se också *Samråd i kristid*, s. 275 (P. A. Hansson). Om brobyggnadspolitiken, se t.ex. Erik Noreen, *Brobygge eller Blockbildning? De Norska och svenska utrikesledningarnas säkerhetspolitiska föreställningar 1945–1948* (Stockholm 1994).

⁴² Irma Lundbergs o. Vera Sörensens rapport om fackföreningskvinnornas nordiska studieveckor i Helsingfors 11–18.8 1945, LO Arkiv 1329, ABOA.

⁴³ Andersson, *På Per Albins tid*, s. 270–271.

⁴⁴ Tage Erlander, *1940–1949* (Stockholm 1973), s. 219.

fackföreningsrörelsen, förstärktes också de gamla relationerna till Norden.⁴⁵ Den profinske August Lindberg i LO:s ledning var en personlig vän till Wuori och förstod det organiserade fackföreningsarbetets betydelse i brytningskedet mellan krig och fred. Från november 1944 till juni 1945 fick FFC månatligen 150 000 mark från Sverige för att utveckla sitt ombudsmannanät och upplysningsarbete.⁴⁶

Efter vapenstilleståndsavtalet mellan Finland och Sovjetunionen fick de finska kommunisterna vind i seglen och började kraftigt öka sitt inflytande inom fackföreningarna. I enlighet med Wuoris samarbetspolitik gjorde man frivilligt rum för några kommunister i FFC:s ledning.⁴⁷ Denna utveckling aktualiserade frågan om hur Finlands fackföreningsrörelse skulle vara representerad i nordiska sammanhang. I Skandinavien var man inte alls förtjust i tanken att kommunister skulle vara på plats vid samarbetskommitténs möten. Hela idén bakom sammanträdena var att meningsfränder kunde resonera om aktuella frågor, både internationella och inrikespolitiska, i en fri och förtrolig atmosfär, och om möjligt utforma gemensamma ståndpunkter.⁴⁸

I samarbetskommitténs möten deltog ledande socialdemokrater, som också innehade centrala ministerposter. Det var otänkbart att de skulle ha uttryckt sig öppet i kommunisters närvaro. Kommunisterna betraktades inte som samarbetspartner, utan som politiska motståndare, en femte kolonn som även kunde läcka information till främmande makt. SAP:s ledning gjorde klart för finnarna att de inte kunde skicka andra än socialdemokrater

⁴⁵ Om FFC:s internationella relationer efter andra världskriget, se Mikko Majander, 'Kommunistisk frontorganisation eller värnare av det västerländska samhällssystemet? Den finska fackföreningsrörelsen i det kalla kriget 1947-51', *Arbetshistoria* Nr. 60 4/1991. Valkonen, *Yhdessä elämä turvallisesti* II, s. 458-468.

⁴⁶ Blidberg, *Splittrad gemenskap*, s. 165-166, 172-173.

⁴⁷ Valkonen, *Yhdessä elämä turvallisesti* II, 443-449.

⁴⁸ Om samarbetskommittén, se Blidberg, *Splittrad gemenskap* samt hennes artikel 'Ideologi och pragmatism - samarbetet inom nordisk socialdemokratisk arbetarrörelse 1930-1955', *De Nordiske Fellesskaber. Myte og realitet i det nordiske samarbejde*, Den jyske Historiker Nr. 69-70. Klaus Misgeld, *Sozialdemokratie und Aussenpolitik in Schweden. Sozialistische Internationale, Europapolitik und die Deutschlandfrage 1945-1955* (Frankfurt-am-Main/New York 1984) o. hans artikel 'As the Iron Curtain Descended: the Co-ordinating Committee of the Nordic Labour Movement and the Socialist International between Potsdam and Geneva (1945-55)', *Scandinavian Journal of History* 13 (1988), s. 49-63. Se också Misgelds recension av Blidbergs avhandling i *Historiskt Tidskrift* (Sverige) 4/1984, speciellt s. 477-478.

till samarbetskommitténs sammanträden.⁴⁹ Vid särskilda nordiska fackföreningsmöten kunde kommunister nog delta vid sidan av socialdemokrater, såsom Erkki Salomaa gjorde i december 1945.⁵⁰ Som organisation stannade FFC utanför den nordiska samarbetskommittén, men i praktiken var FFC nästan alltid representerad genom några ledande socialdemokratiska fackföreningsmän.

I SDP följde man med oro vänsterorienteringens framgångar inom fackföreningsrörelsen. Om socialdemokraterna förblev passiva och inte vidtog kraftiga åtgärder, löpte de risken att förlora sin majoritet till kommunisterna i de flesta fackförbunden och slutligen också i FFC:s ledning. Som motaktion började SDP sommaren 1945 bygga upp en ny landsomfattande organisation för att säkra och stärka socialdemokratins inflytande inom fackföreningsrörelsen. Verksamheten krävde stora pengar. Liksom tidigare vände sig de finska socialdemokraterna i nödens stund till de nordiska systerorganisationerna som hade resurser som finnarna själva inte kunde drömma om. Nu var det dags att infria tidigare löften om materiellt stöd. Svenskarna hjälpte med en miljon mark (35 000 svenska kronor) som täckte ungefär en tredjedel av det första årets kostnader.⁵¹

I arkiven har man inte påträffat dokument som i exakta siffror skulle klargöra i vilken utsträckning de finska socialdemokraterna fick finansiell hjälp från utlandet. Å andra sidan har vi all anledning att anta att det ekonomiska stödet från Skandinavien fortsatte under de följande åren. När det gällde att reducera kommunisternas inflytande inom fackföreningsrörelsen hade socialdemokraterna i Sverige och Finland parallella intressen.⁵² I september 1946 diskuterade FFC:s sekreterare Aku Sumu frågan med svenska LO:s ledning, August Lindberg, Gunnar Vahlberg och Axel Strand, som verkade vara "mycket sympatiskt" inställda till de finska brödernas verksamhet.⁵³ Inför

⁴⁹ SAP:s ps 18.6 1945 (Hansson), ARAB. Se också Samarbetskommittén, Stockholm 13–14.7 1945, *Samråd i kristid*, s. 285–286.

⁵⁰ Valkonen, *Yhdessä elämä turvalliseksi II*, s. 468.

⁵¹ SAPs: ps vu 13.6 1945, ARAB. Eero Kaukinens redogörelse över den socialdemokratiska fackliga sektionens verksamhet 3.9 1946, L:Os internationella korrespondens 1946 (Finland), LO:s Arkiv, Stockholm. Kaukinen till SAP 10.10 1946, SDPs korrespondens F 229, TA. Om socialdemokraternas kontaktmannanät, se Beyer-Thoma, *Kommunisten und Sozialdemokraten in Finnland 1944–1948*, s. 205–208.

⁵² Se Björk, *Kallt krig*, s. 65.

⁵³ Kaukinen till SAP 10.10 1946, F 229, TA.

riksdagsvalet i Finland 1948 stödde de nordiska landsorganisationerna åter socialdemokraterna med 100 000 svenska kronor.⁵⁴

Vilka instanser som än stod för räkningarna, visade det sig i alla fall att investeringarna gav avkastning. Det nya kontaktmannanätet var kanske det effektivaste redskapet i propagandakampen mot kommunisterna, vilket säkrade socialdemokratins seger inom fackföreningsrörelsen i Finland under andra hälften av 1940-talet. Å andra sidan bör man inte heller överdriva den utländska finansieringens betydelse. Stödet från massorna kunde inte köpas, utan krävde hårt arbete på gräsrotsnivån.

Vid sidan av förbindelserna på centralorganisationsnivå hade de flesta finska fackförbunden mer eller mindre livliga kontakter med de skandinaviska länderna. Närpå regelbundet besökte man varandras konferenser och det var inte ovanligt att då och då utbyta delegationer genom studieresor m.m. Några finska fackförbund lär också ha fått direkt ekonomiskt stöd från sina nordiska systerorganisationer.⁵⁵ En annan verksamhet som symboliskt förstärkte samhörigheten bland Nordens socialdemokrater var att man årligen utbytte talare vid de stora Första maj-festerna.⁵⁶

De socialdemokratiska kvinnorna, ungdomen och studenterna samt även några lokalavdelningar, hade likaså egna nätverk i Norden. Under krigsåren hade både Tyyne Leivo-Larsson och Martta Salmela-Järvinen deltagit i det arbete som utfördes av Centralen för Nordisk Hjälp och hade goda personliga vänner bland skandinaviska socialdemokrater, som t.ex. danskan Nina Andersen.⁵⁷ De förde under efterkrigstidens möten flera gånger fram krav på att alla partier också borde utse kvinnor som representanter vid nordiska sammanträden. De strävade till ett bredare samarbete än bara mellan partiernas manliga ledare: "det bör bli en levande strävan, som besjalar Nordens Folk och förenar dem till ett harmoniskt broderskap." "Parolen 'Proletarer i

⁵⁴ SAP:s ps vu 28.5 1948, ARAB.

⁵⁵ Väinö Puska o. Aimo O. Anttila (för socialdemokratiska gruppen i Finlands Träarbetarförbund) till Svenska Sägverksindustriarbetarförbundet, Svenska Träindustriarbetarförbundet, Svenska Sadelmakare- och Tapetserareförbundet o. Svenska Byggnadsträarbetarförbundet 10.10 1946, F 229, TA.

⁵⁶ Se t.ex. Samarbetskommittén, Köpenhamn 5–6.1 1946, *Samråd i kristid*, s. 325.

⁵⁷ Avskrift av Tyyne Leivo-Larssons brev till Nina Andersen (april 1948), SD Arkiv 807, ABOA. Martta Salmela-Järvinen, *Kaikissa meissä vikaa on. Muistikuvia ja näkymiä vuosisilta 1939–1959* (Porvoo 1968), s. 30–33, 141–155.

alle land, foren dere' er vel ikke bare rettet til mennene?" frågade Leivo-Larsen ironiskt vid arbetarkongressen i Oslo.⁵⁸

Det var just denna mångsidighet och vardaglighet i kontakterna över Bott-niska viken som gjorde nordismen till ett levande och på sätt och vis självklart inslag i socialdemokratien. Trots meningsskiljaktigheter på politikens högsta nivå kunde det inte bli fråga om att utesluta finnarna från det nordiska samarbetet. Finlands socialdemokrati manifesterade kraftigt sin vilja att utveckla nordismen på bred bas vid arbetarkongressen i Oslo i augusti 1947, då ett fyrtiotal representanter från arbetarrörelsens alla grenar i Finland deltog.⁵⁹

På 1940-talet var Stockholm ett viktigt centrum för finska socialdemokrater också på ett helt konkret och mänskligt sätt. Där arbetade den legendariske kommunistrenegaten Arvo "Poika" Tuominen, nominellt som korrespondent för den finska arbetarpressen, men i verkligheten som ett slags allmän kontaktman och observatör för SDP. I det efterkrigstida Finland rådde brist på alla förnödenheter. Tuominen försåg ledande socialdemokrater, ministrar likaväl som parti- och fackföreningsfunktionärer, med nästan allt mellan himmel och jord: från galoscher och löskragar till kvinnostrumpor, från frukt, kaffe och socker till cigaretter, choklad och tvål. Också viktigare anskaffningar gjordes, som t.ex. reservdelar för partipressens slitna tryckmaskiner.⁶⁰

Penningbristen var ett ständigt plågoris i det politiska arbetet. Ett populärt sätt att skaffa pengar var att arrangera lotterier med importvaror – speciellt socker och kaffe – som vinster. Även här behövdes nordiska kanaler, eftersom Finlands Banks valutapolitik var mycket sträng. T.ex. i februari 1948 beklagade sig Paavo O. Kivi för en dansk vän över att socialdemokraterna hade en skuld på 400 000 mark från kommunalvalet och en ny valkampanj framför sig. Han frågade om Köpenhamnsregionens socialdemokratiska förening kunde skicka Helsingfors kommunalorganisation 500 kg bitsocker som gåva.

⁵⁸ Samarbetskommittén, 5–6.1 o. 18–19.7 1946 Köpenhamn, *Samråd i kristid*, s. 322–323, 348–349 (Salmela-Järvinen). *Den Nordiske Arbejderkonferanse i Oslo. 29. og 30. August 1947. Referat av forhandlingene* (Oslo 1948), s. 63. Salmela-Järvinen, *Kaikissa meissä vikaa on*, s. 147–148.

⁵⁹ *SSd* 30.8 1947 ledare. *De nordiska arbetarekongresserna under 100 år* (Jönköping 1986), s. 80–84. Salmela-Järvinen, *Kaikissa meissä vikaa on*, s. 153–155.

⁶⁰ Panu Rajala & Hannu Rautkallio, *Petturin testamentti. Arvo Poika Tuominen todellinen elämä* (Juva 1994), s. 259–268. Seppälä, *Pelon vuodet*, s. 23–25, 29–30. Arvo Tuominen, *Ettei totuus unohtuisi* (Helsinki 1976), s. 38–48.

I Helsingfors bodde en dansk fru, en god vän till partiet, vars släktingar i Danmark sedan kunde gottgöra föreningen med samma belopp.⁶¹

Mot blockbildningen

Efter kriget blev de finska socialdemokraterna alltid vänligt mottagna i nordiska sammanhang, och det var bara sällan man hörde otrevliga hänvisningar till krigsåren.⁶² Finlands allians med Tyskland under fortsättningskriget hade naturligtvis inte varit populär i Skandinavien, men även norrmännen var – med Trygve Lies ord – hela tiden medvetna om, ”att när kriget blev slut för Finlands vidkommande, skulle vi återfinna Finland i de nordiska ländernas krets.” Man förstod väl Finlands nya ömtåliga läge. De skandinaviska socialdemokraterna hoppades, såsom dansken Wilhelm Buhl uttryckte saken, ”att den linje Finland nu funnit skall föra landet fram till ett förtroendefullt samarbete med Ryssland.”⁶³

De finska socialdemokraterna fruktade att det inom de nordiska ramarna skulle utvecklas långtgående planer på en djupare politisk integration som de skulle bli tvungna att ta avstånd från. Enligt deras åsikt måste ett utvidgat samarbete byggas med fötterna stadigt på jorden och inte i form av orealistiska drömmar om en nordisk förbundsstat eller ett statsförbund.⁶⁴ SDP uppställde som mål ett intimare nordiskt samarbete och växelverkan, först och främst på de kulturella, ekonomiska och socialpolitiska områdena, även om partiet under sommaren 1945 också djärvt föreslog att ”i detta sammanhang borde tanken på skapandet av en gemensam handelspolitik aktualiseras.”⁶⁵

Det var allmänt känt att ryssarna var mistänksamma mot all nordism, som de betraktade som ett fikonlöv för blockbyggande mot Sovjetunionen. På samarbetskommitténs första möte efter kriget underströk den försiktige Eero A. Wuori finnarnas svårigheter med avseende på samarbetets konkreta former: ”vi har anledning undvika att genom detta samarbete skapa misstroende

⁶¹ Kivi till Ernst Drostheds 10.2 1947 o. Lars M. Olsen till H. C. Hansen, 21.2 1947 (borde vara 1948), SD Arkiv 807, ABOA.

⁶² Se Salmela-Järvinen, *Kaikissa meissä vikaa on*, s. 145.

⁶³ Samarbetskommittén, 13–14.7 1945 Stockholm, *Samråd i kristid*, s. 272, 274.

⁶⁴ *SSd* 6.6.1945 ledare.

⁶⁵ Se t.ex. referat av Fagerholms tal i Göteborg, *MT* 7.12 o. *SSd* 8.12 1944. SDP:s memorandum om synpunkter för kommuniké i samband med samarbetskommitténs konferens 13–14.7 1945, SD Arkiv 322:2, ABOA.

till Norden från stormakternas sida." Det internationella läget var så oklart att t.ex. FFC inte vågade ingå några avtal med sina systerorganisationer i övriga nordiska länder. De finska delegaterna ställde sig även tveksamma till att skriva under samarbetskommitténs gemensamma deklaration, som i rätt allmänna formuleringar talade om utvidgat samarbete och utbyggande av ömsesidiga kontakter och förståelse.⁶⁶

Finlands internationella ställning i efterkrigstidens värld var oklar. Landet befann sig någonstans emellan Östeuropa och Norden, med speciella inslag från båda hållen. Alla kretsar i Finland erkände att landet i alla avseenden tillhörde Sovjetunionens maktssfär, vilket i framtiden även kunde medföra militärpolitiska konsekvenser.⁶⁷ Trots detta försökte finnarna bestämt hålla fast vid det nordiska samhällssystemet och den nordiska livssynen. Finlands särställning förde med sig att SDP blev ett slags observatörsmedlem i det nordiska samarbetet under senare hälften av 1940-talet. Samtidigt som de skandinaviska socialdemokraterna med sina starka inrikespolitiska maktpositioner kunde dra upp riktlinjer för nya gemensamma reformer och ståndpunkter i internationella frågor, måste finnarna smyga på tå inför Sovjetunionen.

I januari 1946 konstaterade Varjonen vid samarbetskommitténs möte i Köpenhamn: "Der er en Sandhed i Udtrycket, at Socialdemokraterne i de Lande som hører til Ruslands Interessessfære, er i Fare for at komme midt imellem den kapitalistiske Stegepande og den kommunistiske Ild."⁶⁸ Den skarpe finske partisekreteraren uttryckte sig tidigt och i osminkade ordalag om den blockbildning som kom att präglade världspolitiken de följande två åren. Den kyliga vinden var bitande, inte minst inom den europeiska socialdemokratin, som höll sitt första internationella möte efter kriget i maj 1946 på den lilla brittiska kustorten Clacton-on-Sea.

På konferensen framträdde skillnaden mellan de öst- och västeuropeiska socialisterna tydligt. Det ena västliga partiet efter det andra avsåg sig samarbete med kommunisterna, medan östsocialisterna försökte överleva som parter i breda folkfronter. SDP tog sin plats på den internationella arenan som ett av de nordiska partierna genom Varjonen, som deltog i Clacton-konferensen i sina skandinaviska vänners sällskap. För SDP:s partisekreterare var det trösterikt att märka att socialdemokraterna överallt på kontinenten dryftade

⁶⁶ Samarbetskommittén, 13–14.7 1945 Stockholm, *Samråd i kristid*, s. 273, 283.

⁶⁷ Samarbetskommittén, 5–6.1 1946 Köpenhamn, *Samråd i kristid*, s. 300–301 Varjonen.

⁶⁸ Samarbetskommittén, 5–6.1 1946 Köpenhamn, *Samråd i kristid*, s. 301.

samma problem som finnarna: Hur kunde man kombinera en nationell kamp mot kommunismen och goda relationer till Sovjetunionen?⁶⁹

Det kalla krigets utveckling 1946–1947 hade en tvdelad inverkan på relationerna mellan de finska och skandinaviska socialdemokraterna. Ju farligare och mer expansivt Sovjetunionen framstod i skandinaviska ögon, desto bättre förstod man SDP:s ståndaktiga motstånd mot ryskt och kommunistiskt inflytande på Finlands politik. Det var inte längre fråga om en tanneristisk äventyrspolitik, utan om en hederlig och kontinuerlig försvarskamp mot öst. Å andra sidan innebar blockbildningen i Europa också att var och en började tänka mera själviskt på sina nationella intressen. I fall det var nödvändigt och möjligt, skulle de tre skandinaviska länderna söka ökad säkerhet via försvarssamarbete eller t.o.m. liera sig med väst. I ett sådant läge kunde de inte erbjuda Finland mer än sympati vid sidan av kulturella förbindelser och politiskt stöd.

Mycket talande var den danske partisekreteraren Alsing Andersens erkännande på den stora arbetarkongressen i Oslo i augusti 1947:

Forholdene i Finland er riktignok ikke helt paralelle med forholdene i de østeuropiske land, men vi vet jo godt hvordan villkårene for våre finske partifeller arter seg. Og på denne bakgrunn vet jeg at på vegne av våre svenske, norske och danske deltakere i våre internasjonale konferanser kan gi uttrykk for respekt og beundring fordi det finske partis representanter uten å vakle har strillet seg ved de andre nordiske lands side.⁷⁰

I tal som detta återstod inte en skymt av att Finland var ett slaget land som hade kämpat tillsammans med Hitlers Tyskland. Tvärtom, enligt Leskinen blev finnarna mottagna ”som de länge saknade kära bröderna från hjältenationen på andra sidan Bottenhavet.”⁷¹

I det kalla krigets begynnelse var den nordiska samhörigheten en livlina för SDP, som ville understryka att partiet skilde sig från de socialistiska partierna i Östeuropa. Regelbundna sammanträffanden, speciellt samarbetskommitténs möten ett par gånger om året, erbjöd lämpliga tillfällen att ge konfidentiella rapporter också om de inrikespolitiska striderna mot kommunisterna.

⁶⁹ International Socialist Conference, 17–20.5 1946 Clacton-on Sea, SDP:s korrespondens F 229, TA. Om den internationella socialdemokratin efter andra världskriget, se *Mis-geld, Sozialdemokratie und Aussenpolitik in Schweden, speciellt Clactonkonferensen* s. 59–63.

⁷⁰ *Den Nordiske Arbejderkonferanse i Oslo 1947*, s. 59–60.

⁷¹ Zetterberg, *I skuggan av Stalin. En säkerhetspolitisk balansgång. Sveriges bevakning av Finlands öde 1944–49* (Stockholm 1995), s. 73.

Med denna direkta information kunde man i Skandinavien bättre bedöma och ta hänsyn till läget i Finland, SDP:s politik och dess svårigheter.

Den "kämpande socialdemokratins" propaganda

På det politiska planet försökte socialdemokraterna dra största möjliga nytta av sina nordiska kontakter. Den nordiska demokratin var ett centralt tema redan i SDP:s riksdagsvalkampanj i mars 1945: "Pohjoismainen oikeusjärjestys, pohjoismainen kulttuuriperintö, pohjoismainen kansalaisten yhteiselämä – muoto – kaiken tämän me sisällytämme käsitteeseen demokrati", sade Fagerholm vid en stor valfest i Mässhallen. SDP hade bett det svenska partiet att offentligt önska framgång för sina finska bröder. Under valveckan publicerade partipressen intervjuer med både P.A. Hansson och Gustav Möller; de svenska ministrarna prisade socialdemokratins roll för att genomföra sociala reformer och i byggandet av välfärd i Sverige. På själva valdagen appellerade Suomen Sosialidemokraatti över hela framsidan: "Den nordiska demokratin bjuder till val! För folkväldet! För socialdemokratin!"⁷²

För de finska socialdemokraterna var Norden någonting mera än ett geografiskt begrepp. Det innebar en viss mentalitet, en andlig inställning, som det lönade sig att hålla fast vid i tidens stormvindar och i mänsklighetens skymningsstunder.⁷³ Samarbetskommitténs möten presenterades alltid storstilat i den socialdemokratiska pressen. Särskilt det första mötet efter kriget i Stockholm i juli 1945 var en symboliskt viktig lansering av SDP:s internationella position. De finska socialdemokratiska ledarna satt vid samma bord som stats- och andra ministrar från alla skandinaviska länder. Signalen var tydlig: vi känner oss hemma bland de nordiska socialisterna och delar deras grundsyn på frihet och demokrati.

Hösten 1946 tog SDP det politiska initiativet i Finland och inledde en aktiv kampanj mot kommunisterna. Partivännerna fick vid samarbetskommitténs möte i Oslo i januari 1947 höra hur de finska socialdemokraterna "efter att under mer än ett halvt decennium ha stått i försvarsställning, nu övergått till anfall."⁷⁴ Samtidigt kunde man försäkra dem att partisplittningen

⁷² SSd 10.3, 14.3, 17.3 o. 18.3 1945. SAP:s ps vu 7.2 1945, ARAB. Övers: "Det nordiska rättssystemet, det nordiska kulturarvet, den nordiska formen av samlevnad mellan medborgarna – allt detta inbegriper vi i begreppet demokrati".

⁷³ T.ex. SSd 20.5 1945 "Yx".

⁷⁴ SDP:s rapport till samarbetskommitténs möte i Oslo 5–6.1 1947, SAMAK 3 29.5 (48) 5, TA. Om socialdemokraternas kampanj, se B e y e r - T h o m a, *Kommunisten und Sozialde-*

slutligen höll på att få sin lösning. I "en hjärtlig hälsning från den lille brodern" skrev partisekreterare Leskinen sin kollega i SAP att Atos Wirtanen och Sylvi-Kyllikki Kilpi, två synliga oppositionsfigurer, hade övergått "till sina egentliga uppdragsgivare", d.v.s. till folkdemokraterna. "K.-A. Fagerholm blir och med honom hela oppositionen. Och jag tror på möjligheter till ett gott samarbete tills situationen mognar för en slutlig avblåsning av stridsställningen."⁷⁵

I den s.k. kämpande socialdemokratin hade de nordiska förbindelserna och värdena en stor betydelse för propagandan. Leskinen var i full fart med att organisera ömsesidiga studieresor för funktionärer och kretssekreterare mellan de finska och svenska partierna.⁷⁶ I enlighet med partiets kampanjtema föreslog SDP, att den nordiska samarbetskommittén vid sitt möte skulle behandla frågan om nordisk demokrati i teori och praktik.⁷⁷ Höjdpunkten för hela kampanjen var dock statsminister Tage Erlanders besök i Helsingfors i mars 1947. Det var första gången efter kriget en regeringschef från något främmande land och en politisk ledare på så hög nivå besökte Finland, som fortfarande inte hade slutit en definitiv fred.

Efter Per Albin Hanssons död i oktober 1946 blev Erlander Sveriges och den svenska socialdemokratis nya ledare. Under en diskussion med SDP:s viceordförande Aleksii Aaltonen följande månad pekade han på möjligheten att utsträcka sin hälsningsturné till de skandinaviska broderpartierna också till Helsingfors. Meddelandet mottogs med entusiasm i SDP. Med tanke på det livsviktiga valet i FFC våren 1947 gav den svenske statsministerns besök i egenskap av partivän på SDP:s inbjudan möjlighet till förstklassig propaganda. Fastän Erlander under sin resa deltog också i Svenska Gillets 60-årsjubileum, blev huvudmotivet självklart att stöda de finska socialdemokraterna i deras politiska ansträngningar.⁷⁸

mokraten in Finnland 1944–1948, s. 286–353. Hannu Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa 3. 1944–1952* (Eno 1991), s. 183–200. Seppo Hentilä, 'Pelkoa vai pelortelua? Sosiaalidemokraattien propaganda ja kommunistit', *Paasikiven hirmuiset vuodet. Suomi 1944–1948* (Helsinki 1986), s. 123–131.

⁷⁵ SAP:s ps vu 3.10 1946 bil. 139: Leskinen till Andersson 19.9 1946, ARAB.

⁷⁶ SAP:s ps vu 3.10 och 26.11 1946, ARAB.

⁷⁷ Haakon Lie till Hans Hedtoft 5.12 1946, SD Arkiv 324, ABOA.

⁷⁸ Leskinen o. Veikko Puskala till Erlander 2.1 1947, Erlanders Arkiv E II: 6, ARAB. SDP:s ps 21.1 o. 18.3 1947, TA. Om Erlanders besök, se också Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa 3*, s. 194–195; Zetterberg, *I skuggan av Stalin*, s. 70–72.

Tage Erlander och K.-A. Fagerholm under Erlanders besök i Helsingfors i mars 1947 (Työväen arkisto, Helsingfors).

Kommunisterna var ursinniga. De välkomnade inte Erlander till Helsingfors och attackerade honom för att han hade kommit på besök, inte som Sveriges statsminister, utan som partipolitisk talesman.⁷⁹ Sovjetunionen tog t.o.m. inofficiellt upp Erlanders resa med Finlands utrikesministerium. Legationsrådet Razin, som var den sovjetiska underrättelsetjänstens främste man i Finland, uttryckte sitt missnöje över att svenskarna på detta sätt stödde socialdemokraternas valrörelse. Vad skulle finnarna anse om någon högre tjänsteman från Sovjetunionen besökte Finland som kommunistpartiets gäst?⁸⁰

Trots protesterna höll SDP sin kampanjfest i landets största sal i Helsing-

⁷⁹ *Työkansan Sanomat* 18.3 1947. *Vapaa Sana* 22.3 1947 "Hapan" (=Raoul Palmgren).

⁸⁰ Memorandum om en diskussion mellan Razin och Asanri 19.3 1947, Carl Enckells samling mapp 103, Risarkivet, Helsingfors. *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Ensimmäinen osa 28.6.1944–24.4.1949* (Juva 1985), s. 429–431 (22.3 o. 27.3/19.3 1947); också på svenska i en förkortad upplaga i tre delar, *J. K. Paasikivis dagböcker 1944–1956* (Borgå 1985–1987). Rentola har stått till tjänst med information om Razins roll som underrättelsetjänsteman.

fors Mässhall inför en publik om c:a 3000 personer. Dagens stora tema 'Nordisk socialdemokrati – frihetens demokrati' förkunnades på banderoller på väggarna. Enligt partiets huvudorgan företrädde festen från början till slut det bästa man överhuvudtaget hade upplevt i Finland. Speciellt den karismatiska Leskinen var i sitt esse när han i sitt hälsningstal skildrade hur frihet var kärnan i det nordiska demokratibegreppet — i motsats till tvångsdemokrati med opinionsterror och polismakt. Erlander, som var försiktig i alla sina uttalanden under besöket, nöjde sig med en moderat presentation av den svenska socialdemokratins aktuella uppgifter.⁸¹

SDP:s kampanj blev en succé. Socialdemokraterna vann FFC-valet på våren, Metallarbetarförbundets val i oktober samt kommunalvalet i december 1947. Leskinen förklarade för de nordiska bröderna att kommunisternas internationella taktik hade misslyckats i Finland. Även för de mest blåögda "samförståndsmännen" hade "folkdemokratin" avslöjats såsom kommunisternas maktpolitiska överrock och förlorat sin magiska dragningskraft. Finlands politiska demokrati var, enligt partisekreteraren, "direkt beroende av den nuvarande generationen av demokratiska socialister så långt och så länge landets inre politiska krafter överhuvudtaget äger bestämmanderätten."⁸²

SDP kunde se fram emot kommande duster och valrörelser med största tillförsikt. Partiets aktiva kader hade föryngrats och "den unga generation som nu träder till har fått en enastående god skolning i skarpa politiska strider", skrev kaptenen och krigshjälten Leskinen som om han hade granskat sina trupper. Inför arbetarkongressen i Oslo deklarerade han att "også i dag er vi socialdemokrater en forpost for friheten, vi kjemper ikke bare mot den borgerlige verdens falske forestillninger, men også for den rette och reelle frihetstanken innen arbeiderbevegelsen".⁸³ Leskinens metafor låg inte långt från den populära formeln från krigstiden som presenterade Finland som en förpost för västerländsk civilisation mot den barbariska östern.

På demarkationslinjen mellan öst och väst

I maj 1947 höll SDP:s partisekreterare ett föredrag om Finlands utrikesrelationer för en nordisk socialistisk studentkonferens, som sammanträdde i den

⁸¹ *SSd* 24.3 1947.

⁸² Leskinens memorandum 10.8 1947, SDP:s rapport till samarbetskommittén, 28.8 1947 Oslo, SAMAK 329.5 (48) 5, TA.

⁸³ *Ibid* o. *Den Nordiske Arbeiderkonferanse i Oslo 1947*, s. 7.

Den finländska delegationen som reste till arbetarkongressen i Oslo på sommaren 1947 (Työväen arkisto, Helsingfors).

finnska arbetarakademin i Grankulla. Enligt Leskinen gällde den fullständiga suveräniteten inte längre efter det andra världskriget:

Finland vill ordna sina förhållanden med Ryssland härom medveten, men inte såsom den vore en satellitstat, utan ett litet land den där vill arbeta vidare med att förkovra sin ekonomi och sin kultur på nationell grundval i nära tillslutning till Skandinavien. Motsättningen emellan Amerika och Ryssland bör Finland känna till och sätta sin politik därefter, att den stora grannen i öster inte har skäl att misstro Finland.⁸⁴

I sin strävan att förverkliga programmet vilade den energiske partisekreteraren inte på lagrarna och fäste inte alltför stor uppmärksamhet vid Sovjetunionens misstro. Efter framgångarna 1947 hade han ännu mer vittfamnande planer för nästa år, då Finlands framtid syntes ligga i vågskålen i riksdagsvalet i juli 1948. Såsom SDP senare rapporterade till den nordiska samarbetskommittén utgjorde tiden från kommunalvalet till riksdagsvalet "en oavbruten period av valpropaganda, under vilken kommunisterna försökte utnyttja vårt

⁸⁴ Nordisk socialistisk studentslags konferens 23–27.5 1947 i Grankulla, SD Arkiv 807, ABOA.

lands ömtåliga utrikespolitiska läge".⁸⁵ För sin del försökte de finska socialdemokraterna i den politiska propagandan efter bästa förmåga utnyttja sina skandinaviska förbindelser som ett motgift.

Enligt rotationsprincipen var det Finlands tur att arrangera den nordiska samarbetskommitténs sammanträden i 1948. På förhösten 1947 meddelade SDP att partiet var "ytterst villigt att stå värd för mötet i Finland."⁸⁶ Åtminstone de danska partibröderna ställde sig, också av politiska skäl, något kyliga till tanken att resa hela den långa vägen till Finland. Leskinen, som hade den kommande valkampanjen i tankarna, gav inte efter, utan argumenterade för sin svenska kollega att "efter den slutliga fredens ratifiering finnes det ju inte några som helst diplomatiska eller officiella förhinder, som skulle göra det svårt för 'skandinaviska storheter' att besöka Finland."⁸⁷

Efter envetna påtryckningar godkände samarbetskommitténs sekretariat slutligen det finska förslaget om att sammanträda i Helsingfors. I december 1947 beskrev Leskinen för den nye danske statsministern Hans Hedtoft, varför hans strategi var värd allt besvär:

Vi har just vunnit en preliminär valseger i kommunalvalen. Den räcker dock ej för att åstadkomma en allmän politisk stabilisering. Därtill behöves en valseger i riksdagsvalen 1948. Den nordiska samarbetskommitténs möte med tre länders socialdemokratiska statsministrar skulle vara den bästa tänkbara utgångspunkten för en avgörande politisk kamp i den nordiska socialdemokratins tecken.

Leskinen likställde SDP:s kamp med hela Nordens intressen: "Vår avsikt tjänar ju ändå på ett indirekt sätt hela den nordiska rörelsen." För att minska den kritik som kunde väntas skulle finnarna i förväg understryka att sammanträdet var partipolitiskt och att statsministrarnas besök hade en inofficiell karaktär.⁸⁸

Världspolitikens gång omintetgjorde SDP:s fina propagandaplan. Under det första halvåret 1948 ökade den internationella spänningen kraftigt och de skandinaviska socialdemokraterna hade viktigare saker att tänka på än riksdagsvalet i Finland. I början av februari 1948 samlades socialdemokraterna med kort varsel på SAP:s initiativ i Stockholm där diskussionen främst kret-

⁸⁵ SDP:s rapport till samarbetskommittén, 30.10 1948 Stockholm, SD Arkiv 333, ABOA.

⁸⁶ Leskinen till SAP/Den nordiska Samarbetskommittén 22.9 1947, F 229, TA.

⁸⁷ Leskinen till Andersson 2.10 1947, F 229, TA.

⁸⁸ SAP:s ps vu 29.10 1947 o. bil. 142: Leskinen till Andersson 2.10 1947, ARAB. Anderson till Socialdemokratiska Forbund i Danmark 29.10 o. 18.12 1947, Leskinen till Hedtoft 10.12 1947, SD Arkiv 324, ABOA.

sade kring den akuta frågan om Marshallplanen och Europas återuppbyggnad; också säkerhetspolitik och neutralitet diskuterades livligt.⁸⁹ Vid behandlingen av sådana frågor hamnade de finska socialdemokraternas problem oundvikligt i skymundan. Finland hade ju varit tvunget att tacka nej till det amerikanskt understödda rekonstruktionsprogrammet, och landets säkerhetspolitik var bunden till Sovjetunionen.⁹⁰

De norska socialdemokraterna började alltmer öppet luta mot en politik som syftade till en anslutning till västblocket.⁹¹ "Talet om neutralitet verkar som en röst från graven. Sovjet kan inte respektera ett Västeuropa som glider undan", uttalade t.ex. Martin Tranmæl. Fastän de svenska och danska representanterna i samarbetskommittén var eniga om neutralitetslinjen, blev finnarna "dödligt" skrämda av de norska yttrandena. Leskinen målade upp en skräckbild av Finlands framtida ställning som granne till ett västallierat Skandinavien: "Förstår Ni inte att detta betyder att Finland kommer i krig med Sverige". Enligt honom var den norska allmänna opinionen starkt sovjetfientlig och proamerikansk; norrmännen hyste en panikartad rädsla för ett tredje världskrig.

I sin reserapport till SDP:s riksdagsgrupp berättade Leskinen att han hade fört långa diskussioner med svenskarna, som visade mer intresse för finnarna än tidigare. Vid Stockholmsmötet understödde SDP den svenske utrikesministern Östen Undéns linje att nordisk neutralitet i denna situation var viktigare än någonsin. Leskinen hade ett utmärkt tillfälle att klargöra situationen i Finland. Kommunisterna drev starkt på en försvarspakt med Sovjetunionen; statsminister Mauno Pekkala hade även gett vissa löften i denna riktning. Socialdemokraterna hade avvisat tanken, och än så länge hade man inte fått motta något förslag från Sovjetunionen.

Klyftan mellan öst och väst höll på att splittra kontinenten i två läger, och den hotade allvarligt att sträcka sig ända till Norden. Det föreföll som om

⁸⁹ Skildringen av Stockholmsmötet bygger på följande källor: SAP:s ps 18.1 1948 (Erlander), ARAB. Samarbetskommittén, 7–8.2 1948 Stockholm, LO:s Arkiv. Alsing Andersens anteckningar vid samarbetskommitténs möte, 7–8.2 1948 Stockholm, SD Arkiv 333, ABOA. SDP:s riksdagsgrupp 14.2 1948, TA. Gustaf Jonasson, *Per Edvin Sköld 1946–1951* (Uppsala 1976), s. 155–156 (Skölds anteckningar 2–10.2 1948).

⁹⁰ Se Mikko Majander, "The Limits of Sovereignty: Finland and the Question of the Marshall Plan in 1947", *Scandinavian Journal of History* 19 (1994), s. 309–326.

⁹¹ Se Geir Lundestad, *America, Scandinavia, and the Cold War 1945–1949* (Oslo–Bergen–Tromsø), speciellt s. 200–207.

Finlands öde skulle vara att förbli på östra sidan av demarkationslinjen. Ur internationell och även skandinavisk synvinkel tedde sig denna utveckling allt mer sannolik under våren 1948. Förhandlingarna om en vänskap- och biståndspakt mellan Sovjetunionen och Finland samt rykten om en kommunistisk statskupp tillspetsade det politiska klimatet och gav upphov till spekulationer i Norden.⁹²

De finska socialdemokraternas strävan att stå vid sina skandinaviska bröders sida föreföll att rinna ut i sanden när begränsningarna i finnarnas spelrum åter gav sig tillkänna. Man försökte dementera alla vilda rykten och framhäva VSB-avtalets speciella karaktär i jämförelse med de ungersk-ryska och rumänsk-ryska pakterna. Fagerholm skrev i *Morgon-Tidningen* att förhandlingarna i Moskva hade förlöpt "alldeles ovanligt smärtfritt" och att resultatet var "i sak fullt i överensstämmelse med de av president Paasikivi givna direktiven." Efter den första chocken började man förstå att Finland inte automatiskt skulle gå förlorat för Norden och väst. Då Fagerholm besökte Oslo i maj, erkände hans skandinaviska diskussionspartner att allt som allt hade finnarna klarat sig bra i paktfrågan.⁹³

För många utländska iakttagare tedde sig en sådan tolkning som alltför godtrogen. De ansåg att VSB-pakten ständigt hängde över Finland såsom ett damoklessvärd. Även om Sveriges högsta statsledning manade de socialdemokratiska redaktörerna till försiktighet,⁹⁴ publicerade *Morgon-Tidningen* en ytterst oförstående analys om det finsk-ryska fördraget. Enligt den skiljde sig Finlands avtal inte nämnvärt från de pakter som Sovjetunionen hade slutit med sina andra grannländer. Det låg i sakens natur att det skulle bli i Moskva och inte i Helsingfors som man fastslog, huruvida ett hot om militärt angrepp var för handen eller om det förelåg ett behov av ryskt militärt bistånd. Sovjetunionen ville undanröja "otillförlitliga och därför farliga element och etablera en för fjärrstyrning anpassad ordning" i satelliterna:

Här gäller endast Rysslands intressen, sådana de uppfattas i Moskva. Allt annat, däribland också vad man kan råka tänka och tycka bland palissadstaternas egna folk eller på annat

⁹² Om den stormiga våren 1948 i Finland, se Kimmo Rentola, 'Unkarin tiellä. SKP:n pyrkimys valtaan keväällä 1948', Jan Rydman (red.), *Tutkimuksen etulinjassa. Tieteen päivät 1995* (Juva 1995). Beyer-Thoma, *Kommunisten und Sozialdemokraten in Finnland 1944-1948*, s. 416-492. Soikkanen, *Kohti kansanvaltaa* 3, s. 227-248. Om ryktena i Norden, se t.ex. Haakon Lie, *Skjebnear 1945-1950* (Oslo 1985), s. 265-270.

⁹³ MT 8.4.1948 Fagerholm. *Paasikiven päiväkirjat* I, s. 612 (20.5 1948).

⁹⁴ Erlander, 1940-1949, s. 371.

håll, är likgiltigt. I Moskva vet man vad man vill och har sina egna metoder att driva sin vilja igenom.⁹⁵

Hur som helst tedde sig planen att de nordiska socialdemokraterna skulle sammanträda i Helsingfors nu alltför riskabel. I det eldfångda internationella läget var det onödigt att reta upp Sovjetunionen genom en iögonenfallande propagandaaaktion. Sveriges utrikesminister Undén vände sig även med ett brev till Finlands president för att höra hans åsikt i frågan.⁹⁶ Idén begrovs, och svenskarna fick sköta konferenserna det året. Först år 1952 stod SDP värd för samarbetskommitténs möten.

Informationskanal i två riktningar

Då de nordiska socialdemokraterna diskuterade samarbetets framtid och en rad internationella frågor i Köpenhamn i januari 1946, kunde Varjonen för SDP:s del bara hoppas ”at det nordiske Samarbejde kan holdes under saadane Former, at vi stadig kan holde dette eneste Vindue aabent.”⁹⁷ Genom detta öppna fönster, den nordiska kanalen, kunde SDP hålla sig à jour med den internationella utvecklingen.

I juli 1947 beslöt samarbetskommittén att de nordiska socialdemokraterna kunde ha en gemensam representant vid broderpartiernas kongresser i Europa.⁹⁸ SDP hade både politiska, ekonomiska och praktiska svårigheter att sända egna representanter utomlands. Partiet hade inte råd att låta nyckelpersoner resa runt i Europa mitt under den hetsiga kampen på hemmaplan. Det rådde brist på valuta, men också på språkkunniga personer med tillräcklig politisk tyngd. Det var inte sällan som skandinaviska representanter höll sina hälsningstal i hela Nordens namn.⁹⁹

Information utbyttes i båda riktningarna. För att det avlägsna Finland inte helt skulle glömmas bort i västeuropeiska kretsar, behövde landet förespråkare på internationell nivå. I sina egna kontakter lovade SDP:s skandinaviska vänner att informera de utländska meningsfränderna om finnarnas speciella ställning.¹⁰⁰ I mars 1948, då den finsk-ryska paktfrågan stod i brännpunkten,

⁹⁵ MT 19.5 1948 Nils Lindh. Se också *Paasikiven päiväkirjat* I, s. 612 (20.5 1948).

⁹⁶ *Paasikiven päiväkirjat* I, s. 600 (21.4 1948).

⁹⁷ Samarbetskommittén, 5–6.1 1946 Köpenhamn, *Samråd i kristid*, s. 320.

⁹⁸ Samarbeidskommittén, 28.8 1947 Oslo, SAMAK 329.5 (48) 5, TA.

⁹⁹ Leskinen till SAP/samarbetskommittén 22.9 o. 10.10 1947, Andersson till SDP 26.9 1947, Leskinen till Andersson 2.10 1947, F 229, TA.

¹⁰⁰ Samarbetskommittén, 5–6.1 1946 Köpenhamn, *Samråd i kristid*, s. 321 (Hedtoft).

vådjade Leskinen till SAP:s internationella sekreterare Kaj Björk att han skulle "taga vara på Finlands intressen ifall orsak därtill skulle föreligga" vid socialisternas europeiska möte i London:

Just nu går allt sin gilla gång. Vi hade ju lite besvär med anledning av generalissimus Stalins älskvärda brev till presidenten. Men tillsvidare har ju saken behandlats på finskt maner. Och det är ju bara att hoppas, att så skall även i fortsättningen.

SDP:s ledning fick också motta utförliga rapporter om aktuella frågor från Björk, som efter världskriget noggrant följde med t.ex. det internationella samarbetet mellan de socialistiska partierna.¹⁰¹

Eftersom socialdemokratien intog en central maktställning i Skandinavien, fick socialdemokraterna i Finland då och då spela en förmedlarroll på regeringsnivå. I kritiska och ömtåliga lägen erbjöd SDP:s partiförbindelser en användbar inofficiell kanal för den finska regeringen. När Ryti—Ribbentrop-avtalet hade orsakat stor uppståndelse i svensk opinion, skickade statsminister Edwin Linkomies just SDP:s partisekreterare, socialminister Aleksi Aaltonen, som var väl känd bland de svenska socialdemokraterna, till Stockholm med uppdraget att lugna ned de nervösa grannarna.¹⁰²

Detta tillvägagångssätt överensstämde redan tidigt med en del av J. K. Paasikivis tankegångar. Då han under och efter kriget resonerade om Finlands öde i sina dagböcker, betraktade han den nordiska gemenskapen som utomordentligt viktig för landets framtid. Han läste svenska tidningar ett par timmar varje dag och var ytterst känslig för den svenska opinionen.¹⁰³ Paasikivi bekymrade sig för uppkomsten av en skandinavisk inställning som gick ut på att Finland inte längre ansågs tillhöra Norden. Ett sätt att skapa goodwill och förbättra relationerna mellan Finland och Sverige var att bevaka den svenskspråkiga befolkningens intressen i Finland så väl som möjligt — "Språkkonflikten i Finland bör klaras upp." —, en annan att verka genom det socialdemokratiska partiet i Sverige för att förbättra inställningen till Finland.¹⁰⁴

¹⁰¹ Björk, *Kallt krig*, s. 66.

¹⁰² Edwin Linkomies, *Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–44* (Keuruu 1980), s. 366–367. Nilsson, *Människor och händelser i Norden*, s. 357–361.

¹⁰³ Zetterberg, *I skuggan av Stalin*, s. 45.

¹⁰⁴ J. K. Paasikivi, *Jarkosodan päiväkirjat 11.3 1941–27.6 1944* (Juvä 1991), s. 220, 224 (2.10 o. 9.10 1942); på svenska J. K. Paasikivis *dagböcker 1941–1944. Samtal i ond tid* (Borgå 1991). *Paasikivens päiväkirjat I*, s. 158 (22.6 1945). Se också Tuomo Polvinen, *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 3. 1939–1944* (Juvä 1995), speciellt s. 319, 322.

I detta avseende blev K.-A. Fagerholm, som en sann nordist med en försonlig attityd mot öst, Paasikivis viktigaste och närmaste samarbetspartner bland socialdemokraterna. I juli 1946 förklarade Fagerholm för den nordiska samarbetskommittén att Finlands president var ”meget ivrig for, at ingen Baand vesterud maa brydes og forstaar, hvilken fare der fra Øst truer Folkasjælen.” Enligt honom hade den finska regeringens linje kanske varit för försiktig i fråga om det nordiska samarbetet:

Vi har og bør have Öjene aabne for den store faran, som Trycket østfra er. Faren for, at selvom landet ikke bliver statligt opslugt, saa kan det blive det aandeligt. Herimod er det nordiske Samarbejde en Modvægt. Derfor den store Lyst i Folkemasserne til at uopretholde det nordiske Samarbejde.¹⁰⁵

Fagerholms ställningstagande och ordval avspeglade allt tydligare Paasikivis åsikter. Presidenten själv försäkrade den nya svenske statsministern Erlander i mars 1947, att Finland skulle hålla fast vid det nordiska samarbetet och vid förbindelserna med Norden, som han nu och i framtiden ansåg vara ännu viktigare än före kriget. Vänskapspolitiken till trots var Sovjetunionen en främmande värld för finnarna, som tillhörde Norden genom hela sin livs-åskådning, historia och samhällstruktur.¹⁰⁶

Från sommaren 1946 blev Paasikivi allt mera misstänksam mot kommunisternas ambitioner samt deras förmåga och vilja att sätta sig emot Sovjetunionens intressen i Finland. Han allierade sig med socialdemokraterna och tillsammans lyckades de – om också en rad andra faktorer kan anföras – bryta ”folkdemokratin väg” i Finland.¹⁰⁷ Mot denna bakgrund var det naturligt att presidenten anförtrorde Fagerholm statsministerposten i den socialdemokratiska minoritetsregeringen i juli 1948, när tiden var mogen att störta kommunisterna från makten. På goda grunder kan man hävda att socialdemokraterna var den västliga vikten i Paasikivis skickliga balanspolitik under den tid då det kalla krigets tudelning tog form.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Samarbetskommittén, 18–19.7 1946 Köpenhamn, *Samråd i kristid*, s. 344.

¹⁰⁶ *Paasikivens päiväkirjat* I, s. 428–429 (21.3 1947).

¹⁰⁷ Renola, 'Unkarin tiellä', s. 369: ”i avgörandets stund gällde socialdemokratin och armen”. Om problematiken, se Jukka Nevakivis artikel i samma bok och speciellt hans *Zhdanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu?* (Keuruu 1995).

¹⁰⁸ Se Mikko Majander, ”Vaaran vuosista” järjestyksen palauttamiseen, Mikko Majander (red.), *Ajankohna. Poliittisen historian vuosikirja* 1994 (Helsinki 1993).

Den "fjärde länken" i Norden?

I de stora brytningsskedena i Finlands historia har man ställt frågan, om Finland verkligen är ett nordiskt land.¹⁰⁹ Den ställdes år 1809 då Ryssland erövrade landet och gjorde det till ett autonomt storfurstendöme, på nytt efter självständigheten och inbördeskriget 1917–1918, efter andra världskriget, men frågan ställs också på 1990-talet när Finland har blivit medlem i den europeiska unionen. Är den nordiska gemenskapen för Finlands del någonting självklart och naturligt eller är den politiskt konstruerad av ändamålsenlighets-skäl? Under den period i de finska socialdemokraternas relationer till Skandinavien som här har studerats, är svaret både-och, i stället för antingen-eller.

De nordiska värderingarna, den nordiska livssynen och de nordiska kontakterna var så djupt rotade i arbetarrörelsen i Finland att de inte på allvar kunde ifrågasättas. Det finska kommunistpartiet nådde ingen större framgång bland arbetarna, inte ens bland sina egna stödtrupper, då partiet försökte vända deras inriktning och lojalitet från en nordisk till en östeuropeisk gemenskap. Å andra sidan byggde socialdemokraterna medvetet och systematiskt upp ett politiskt program på nordismens grund. Bakom den rosiga fasaden om det nordiska brödraskapet, som alltid framhölls i festtalen, utnyttjade SDP sina skandinaviska relationer också i den råa maktkampen i Finland. Under perioden 1944–1948 var det framför allt fråga om materiellt stöd och propagandahjälp. Från och med våren 1948, då stormakternas intressen i Norden ökade, kom också andra handlingsmönster in i bilden i det kalla krigets anda.

I den internationella blockpolitiken efter andra världskriget var nordismen ett andningshål för Finland och de finska socialdemokraterna. Ju kyligare det kalla krigets vindar blåste, desto viktigare blev de skandinaviska förbindelserna för finnarna. Problemet utkristalliserades av partisekreterare Leskinen, som inte var känd för överdriven försiktighet: "Vi i den östlige Zone kan ikke skrive, som det er. Den eneste Mulighed er personlig Kontakt".¹¹⁰ SDP försökte undvika ett val mellan öst och väst genom att välja Norden. Det betydde att socialdemokraterna kämpade för det västerländska samhällssystemet och den västerländska politiska kulturen utan att ifrågasätta Finlands geopolitiska läge inom Sovjetunionens intressesfär. Frontlinjen löpte genom den finska arbetarrörelsen.

¹⁰⁹ Se M a x E n g m a n, 'Är Finland ett nordiskt land?', *De Nordiske Fallesskaber*.

¹¹⁰ Samarbetskommittén, 18–19.7 1946 Köpenhamn, *Samråd i kristid*, s. 340.

De nordiska förbindelserna hade både konkreta och symboliska betydelser för de finska socialdemokraterna – dessa aspekter kan inte alltid skiljas från varandra. Förbindelserna medförde pengar, information, kontakter, idéer och föreställningar, som kunde utnyttjas i propagandan och de inrikespolitiska striderna. Eftersom Sovjetunionen såg den angloamerikanska imperialismens vålnad bakom all nordism, var SDP:s skandinaviska förbindelser ett skäl till att partiet stämplades som opålitligt i Sovjetunionen ända fram till 1960-talet. Norden var SDP:s länk till den internationella socialdemokratin, som i Moskvas ögon var den kanske svekfullaste av alla kommunismens fiender.

De skandinaviska broderpartierna och de skandinaviska ländernas högt utvecklade fackföreningsrörelse erbjöd de finska socialdemokraterna en förebild, som de försökte tillämpa i efterkrigstidens Finland. SDP nådde dock aldrig en lika stark maktställning som sina nordiska meningsfränder. Socialdemokraterna förbrukade sina krafter i kampen mot kommunisterna på 1940-talet och mot agrarerna på 1950-talet, sedan i splittringen inom det egna partiet samt i konfrontationen med president Kekkonen. Det var först i slutet av 1960-talet och under 1970-talet, då socialdemokraterna erövrade en hegemonisk ställning i samhällspolitiken, som man kunde jämföra dem med de nordiska broderpartierna. SDP och Finland blev jämbördiga med de skandinaviska länderna, den riktiga "fjärde länken i Norden" om vilken Väinö Leskinen förhoppningsfullt talade i maj 1947 inför nordiska socialistiska studenter.¹¹¹

Även om de finska socialdemokraterna småningom lyckades bygga upp internationella relationer också till själsfränder i Storbritannien, på kontinenten och t.o.m. i USA, stod de nordiska förbindelserna fortfarande i en klass för sig. Med åren blev samarbetet ett exempel på vardagsinternationalism, någonting som man mycket sällan lyckades skapa t.ex. inom den socialistiska internationalen.

¹¹¹ Nordisk socialistisk studentslags konferens 23–27.5 1947 i Grankulla, SD Arkiv ks.nr. 807, ABOA.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Goldhagendebatten

ANNETTE FORSÉN

Daniel Goldhagens bok *Hitlers Willing Executioners* som utkom i USA våren 1996 väckte genast enorm debatt, dels på grund av författarens sätt att behandla det ömtåliga, men nog så omdiskuterade ämnet förintelsen (Holocaust), dels på grund av de slutsatser som den unge (37) akademikern från Harvard drar. Boken kritiserades speciellt skarpt i Tyskland och blev snabbt ett allmänt samtalsämne i såväl akademiska som icke akademiska kretsar. Den tyska upplagan gavs ut i augusti 1996 och följdes av Goldhagens föreläsningsturné i Tyskland. Det tyska historikermötet i september 1996 behandlade dock inte ämnet som under ett halvt års tid hade präglat dagstidningarnas kultursidor i främst Tyskland och USA. Paneldiskussionerna kring Goldhagens bok som ordnades vid sidan om historikermötet var däremot väl besökta.

Boken som bygger på Goldhagens avhandling vid det berömda Harvarduniversitetet i USA är en ovanlig studie av förintelsen i och med att gärningsmännen och inte offren är huvudpersonerna. Författaren undersöker dödsmarscherna i slutet av kriget, arbetslägren för judar och reservpolisbataljon 101. De flesta forskare anser att Goldhagen på dessa områden har utfört viktig forskning. Sättet att behandla frågeställningen och lägga fram bevisföring samt Goldhagens inställning till all tidigare forskning i ämnet gör dock boken högst diskutabel.

Enligt Goldhagen var de som avrättade judar vanliga tyskar vars motiv var en stark antisemitism som genom århundraden hade utvecklats i Tyskland. Här följer han en bevisföring som liknar hypotesen att om a är b så är också b lika med a. En vanlig tankegång för en matematiker, en skrämmande för en samhälls- och historieforskare. Om mördarna är vanliga människor är också vanliga människor mördare. Generaliserandet tar sig även uttryck i det ständiga användandet av uttrycket "tyskarna". Goldhagens teori om den tyska medfödda antisemitismen leder oundvikligen tankarna även till dagens Tysk-

Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. Brown and Company. 622 s. New York 1996.

Daniel Jonah Goldhagen, *Hitlers Willige Vollstrecker – Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust*. Siedler Vorlag. 728 s. [Förlagssort] 1996.

Julius H. Schoeps (Hg.), *Ein Volk von Mördern? Die Dokumentation zur Goldhagen – Kontroverse um die Rolle der Deutschen im Holocaust*. Hoffman und Campe Verlag. 252 s. Hamburg 1996

Artiklar i tidningarna Die Zeit (14/6, 13/9 och 27/9 1996), *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (15/4 1996), *New York Review of Books* (18/4 1996), *Die Welt* (2/9, 6/9, 23/9 och 24/9 1996) samt *Frankfurter Rundschau* (14/5 1996)

land. I den tyska upplagan, där tyskarna inte är villiga bödlar utan villiga exekutorer, sägs det i en not att Tyskland efter år 1945 har förändrats och inte längre kan ses som ett led i den utveckling som Goldhagen presenterar i sin bok. Här och även på andra ställen i boken frågar man sig var logiken är.

Goldhagen verkar inte vara intresserad av stora sammanhang eller jämförelser, t.ex. behandlar han Weimarrepubliken på några sidor, det nämns inget om stora judiska namn i Tyskland typ Rathenau och de enda jämförande exemplen av judeförföljelser tar han från Danmark och Italien o.s.v. Vid en genomgång av boken slås man av det faktum att arbetet betonar sociologiska och antropologiska aspekter framom historiska och samhällsvetenskapliga. Bokens terminologi förstärker uppfattningen.

När man betraktar Goldhagendebatten närmare kan man klart urskilja att det amerikanska mottagandet av boken är långt mer positivt än det tyska. De amerikanska journalisternas kommentarer var överväldigande, forskarnas mera nyancerade, men ändå inte helt kritiska. Till saken hör att Goldhagens förläggare i USA marknadsför boken som en sensation och som banbrytande inom sitt område. I Tyskland förhöll sig massmedia direkt negativt, främst ledda av tidningen *Der Spiegel*'s utgivare, Rudolf Augstein. De tyska forskarnas kommentarer har varit kritiska, endel har varit helt fördömande, andra mera välvilliga.

Den välkände professor Gordon Craig och professor Volker Berghahn ställde sig först överlag positivt till boken. Tysklandsexperten Craig uppfattade bl.a. boken som en förebild för all forskning kring folk-

mord. Bägge forskarnas uppfattning förändrades dock i samband med de upprörda tyska kommentarerna, men de betonar fortfarande frågeställningens och forskningsarbetets värde. Från amerikanskt håll har man även tillbakavisat all kritik mot att avhandlingen år 1994 erhöll American Political Science Associations pris.

På judiskt håll har man välkomnat diskussionen och ställt sig mycket positivt till boken. Nobelpristagaren och författaren *Eliel Wiesel* menar att boken borde läsas i alla skolor i Tyskland och talar om bra forskning och överväldigande bevis. Den kritik som förekommer är från universitetsvärlden och kritiken riktas inte så mycket mot temat eller teorierna, som mot forsknings-sättet.

Professorn i historia vid universitetet i Bielefeld *Hans-Ulrich Wehler*, som har varit en av de stora tyska förespråkarna för "Sonderweg"-teorin, är i *Die Zeits* stora artikelserie om *The Willing Executioners* av den åsikten att Goldhagens fallstudier är bra och att frågeställningen är viktig. Vidare påtalar han hur viktig just den moraliska aspekten är när det gäller förintelsen, men han anser att Goldhagens förklaringar och slutsatser är totalt ovetenskapligt slutna, han förvånar sig över den arroganta tonen i boken och ifrågasätter övervakningen av avhandlingar. Även professorn i nutidshistoria vid universitetet i Freiburg *Ulrich Herbert*, som förra året utkom med en biografi över en ledande nationalsocialists världsåskådning och radikalism, menar att Goldhagens frågeställning är bra, men att boken är dålig och full med fel. Professor *Hans Mommsen*, känd Holocaustforskare, kritiserar Goldhagen främst för att hans jämförelsematerial är så litet och för hans generaliseringar. Professor *Eberhard Jäckel* från Stuttgart är lika kritisk och förvånar sig över att Goldhagen så totalt ändrat forskningsinriktning under arbets gång.

Professorn för nyare tids historia vid arméns universitet i München, *Michael Wolfson* (med judisk bakgrund), går speciellt hårt åt Goldhagen med kommentarer som att det märks att man hemma hos Goldhagen läser sportsidorna först och att historia inte har något med tro, kollektiva fördomar eller legender att göra. Han jämför Goldhagen med H.C. Andersens 'Kejsarens nya kläder', med den enda skillnaden att nu ser flera att kläderna saknas.

Debatten har tyvärr tagit former som går utanför vetenskapens områden. Goldhagen har kallats allt från juniorprofessor, pojkspoling till hetsporre. Kritikerna menar att det syns att de som berömmar boken är amerikaner, ofta av judiskt ursprung och utan akademisk bakgrund. Goldhagens förespråkare är irriterade över att debatten kretsar kring Goldhagens ålder, ursprung och nära förhållande till sin far Eric Goldhagen. Fadern var även han akademiker vid Harvard, en överlevande från ett koncentrationsläger i Rumänien och författare till artiklar som påminner om sonen Goldhagens bok. Den tyska tidningen *Die Zeit* avfärdade till och med uppståndelsen som boken väckte i USA som rädslan för det nya enade Tyskland.

Det material Goldhagen har undersökt i *Ludwigsburg vid Die Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltung* är inte nytt, materialet gällande polisbataljonen 101 har redan publicerats år 1992 under namnet *Ordinary men* av den amerikanska forskaren C h r i s t o p h e r B r o w n i n g. Skillnaden ligger främst däri att Browning säger att de undersökta inom bataljonen småningom vände sig vid dödadet och att enbart antisemitism inte räcker som förklaring till råheterna. Goldhagens teori är att dessa vanliga tyskar utförde sina uppgifter med nöje och just på grund av att de var så starkt antisemitiska.

Goldhagens teorier är i och för sig inte nya. Britten A. J. P. T a y l o r väckte redan år 1945 tanken om att tyskarnas antisemitiska anlag hade lagt grunden till det Tredje Riket. Diskussionen mellan funktionalister och intentionalister blommade även under 1960–70-talen och "Sonderweg"-tanken debatterades. Dagens diskussion retar främst funktionalisterna som motsätter sig tankegången att Hitler och de tyska antisemiterna hade väntat på och planerat förintelsen. E r n s t N o l t e s teser gällande nazismens förbrytelser ledde år 1986 till den stora tyska historikerstriden. Utställningar, bl. a. den som nyligen gjordes av institutet för socialforskning i Hamburg och som presenterade den tyska armén under kriget, har tagit upp likadana frågor som Goldhagen. Den unge historikern G ö t z A l y gav 1995 ut boken *Endlösung*, som baserar sig på annat material och med en bredare frågeställning. Alys bok och andra närliggande forskningsresultat kommenteras dock knappt alls i Goldhagens bok.

Diskussionerna under Goldhagens turné refererades direkt av massmedia. På forskarnas kritik, som främst låg på det vetenskapliga planet, svarade Goldhagen med att medge en del fel och brister, men utan att överge sina huvudsakliga teorier. Ju mer attackerad Goldhagen blev av de lärda, desto mer stöddes han av publiken. Publiken tyckte att Goldhagen svarade enkelt och bra samt talade så att man förstod. Även Hans Mommsen måste ge vika för Goldhagens debattalanger, när den sistnämnde galant vände kritikerns ord mot honom själv. Goldhagen försvarade sig med att de flesta har missförstått hans bok. När han använder uttrycket "tyskarna" vill han inte propagera för en kollektivskuld utan endast använda ett allmänt begrepp som inte har någon betydelse. Snarare vill han just betona den enskilda individens ansvar. Goldhagen sade sig aldrig har påstått att förintelsen skulle ha varit oundviklig också utan Hitler eller andra faktorer. Antisemitismen var ändå enligt honom den nödvändiga utlösande faktorn. Kritikerna och Goldhagen talade tyvärr förbi varandra. Den länge väntade maktkampen dog ut innan den ens hade hunnit ta en början.

Varför räckte inte debatten till en ny historikerstrid enligt gammalt 80-tals mönster? Varför behandlades det stora debattämnet inte av det tyska historikermötet i München? Diskussionen i Tyskland har främst fallit på att de flesta tyska forskare är överens gällande boken. Goldhagen tillhör inte heller det tyska historikerskräet. Till saken hör även att hans turné tog luften ur debatten. Publiken i Hamburg, Berlin, Frankfurt och München gillade Goldhagen

och var inte alls upprörd över hans teorier. Den nya generationen verkade vara ytterst villig att höra om sina förfäders synder.

Oberoende av hur man förhåller sig till Goldhagens bok kan det inte förnekas att boken har sålt bra i Tyskland och att författaren har blivit mera känd av allmänheten än någon annan skribent inom samma område. Det kan hända att Volker Ulrich har rätt när han i *Die Zeit* menar att det egentligen främst var den intellektuella rivaliteten och Goldhagens arrogans som väckte forskarna till debatt. Goldhagendebatten handlar egentligen inte enbart om förintelsen, utan även om frågor som är essentiella för alla som arbetar med historia. Var går gränsen mellan vetenskap och populärvetenskap? Varför når inte historievetenskapen den vanliga gråa massan? Borde den göra det? Hur viktig får författarens bakgrund vara vid beaktande av hans forskningsresultat? Vilka är kriterierna för en avhandling? Vad är så kallad "common sense" inom vetenskapen? Det är kanske främst på detta område som debatten har givit historiker något att tänka på.

GRANSKNINGAR

Lotshistoria inifrån och underifrån?

Ulf Bergman, *Från bondelots till yrkesman. Lotsning i Östergötland 1537–1914*. Bibliotheca historica Lundensis 85. 404 s. Malmö 1995.

Lots är ett bekant begrepp för personer som på ett eller annat sätt har anknytning till sjöfart eller skärgårdsliv. Den stora allmänheten har antagligen däremot en mycket vag uppfattning om denna yrkesgrupp, som under århundraden fungerat som en garant för att sjöfarten vid våra kuster och i våra skärgårdar förlopt ostört. Ulf Bergman ger i sin år 1995 publicerade doktorsavhandling *Från bondelots till yrkesman* en ingående och mångsidig bild av hur lotsandet i Östergötlands skärgård under århundradenas lopp utvecklades från en fritt utövad binäring till en av statsmakten strikt reglerad heltidssyssla.

Den organiserade lotsverksamheten i Sverige och i Finland kan spåras tillbaka till medeltid. Redan i Magnus Ericssons allmänna stadslags Skeppsmålabalk ingick bestämmelser, som reglerade lotsarnas eller ledsagarnas yrkesutövning. Statsmakten var vid denna tidpunkt inte ännu engagerad i verksamheten och de som åtog sig lotsning kom från fall till fall överens med fartygsbefälhavarna om villkoren för lotsningsuppdraget. Officiella lotstaxor fanns inte, trots att man säkert följde en viss kutym. I skärgården stod bönderna antagligen också till tjänst med lotsning redan mycket tidigt, men denna verksamhet var i ännu mindre grad reglerad än den från hamnstäderna bedrivna lotsningen.

Det är först under kung Gustav Vasas och hans söners tid, som kronan började visa ett starkt intresse för att utveckla och få kontroll över lotsväsendet i skärgården. Det vaknande statliga intresset kan kopplas samman med framväxten av en centraliserad svensk nationalstat. Den under slutet av 1500-talet växande kronohandeln var en direkt orsak till att kronan strävade efter att reglera lotsverksamheten i Östergötland. Proviathanusen i Söder- och Norrköping utvecklades i slutet av 1500-talet till viktiga befraktare av fartygstonnage. Som en jämförelse kan nämnas att det i den finska rikshalvan närmast var kronans militära intressen som styrde utvecklandet av lotsväsendet under denna tid. Transporterna för underhållet av arméerna vid östgränsen förutsatte pålitliga lotstjänster. År 1580 undertecknade kung Johan III ett allmänt frihetsbrev genom vilket lotshemmanens förmåner bekräftades. Eftersom lotskåren i detta sammanhang för första gången behandlades som en kollektiv helhet, kan man säga att yrkesgruppen då fick en halvprofessionell status.

Lotsarna, eller styremännen, vilket fr.o.m. början av 1500-talet är benämningen på personer som bedrev lotsning i skärgården, fick till en början sin lön i pengar, salt och spannmål. Småningom började man också bevilja först temporära, senare allt mera bestående förmåner och skattebefrielser åt skärgårdshemman, som förband sig att sköta kronotransporter. För att på sikt garantera de beviljade förmånerna för sina hemman började skärgårdsstyremännen, uppmuntrade av kronan, allt oftare skola också sina söner till lotsar. Som ett resultat av denna utveckling uppkom i de svenska och finska skärgårdarna lotssläkter, inom vilka lotsyrket gick i arv från far till son ända in på 1900-talet.

Under slutet av 1600-talet stadfästes en rad förordningar genom vilka skärgårdsstyremännen småningom, med utgångspunkt i kustområdet närmast Stockholm, integrerades i statsförvaltningen. Yrkesbeteckningen lots infördes i slutet av 1600-talet. Skärgårdslotsarna blev nu, till skillnad från skeppare och andra enskilda personer som i någon mån fortfarande bedrev lotsning, edsvurna statsjänstemän. Som ett resultat av medvetna strävanden från statsmaktens sida underställdes skärgårdsstyremännen under slutet av 1600-talet amiralitetet. Den 19 september 1696 undertecknade kung Karl XI slutligen den första lotsförordningen för Sverige och Finland. Den kan betecknas som ett fundamentsbrev för de svenska och finska lotsverken. Förstatligandet av lotsväsendet framskred sedan i praktiken med varierande intensitet och tidtabell i olika delar av riket. I Finland inleddes förstatligandet av lotsväsendet först på 1720-talet, efter Stora nordiska kriget.

Lotsförordningen av 1696 utgör tidsmässigt en delare i Bergmans avhandling. Detta kan motiveras dels med att lotsning nu definitivt blev ett statligt monopol, dels genom att det tillbudsstående källmaterialet från och med år 1696 erbjuder möjligheter till en mera mångsidig analys av lotsarna och lotsyrket. Det kamerala material, som främst stod till buds för analys av den tidigare perioden, spelar nu en underordnad roll i framställningen vid sidan av källmaterial som tillkommit som en direkt följd av lotsverksamheten.

Under 1700-talet inrättades många nya lotsplatser i Östergötland. Dessa, i huvudsak små upppassningsställen lades dock ned efter hand, närmast p.g.a. av att det var svårt för de obesuttna lotsarna på dessa lotsplatser att leva enbart på inkomster från lotsning. Lotsningsuppdragens antal var ännu mycket litet på 1700- och i början på 1800-talet, endast några lotsningar per lots och år också på de mera livligt trafikerade lotsplatserna. Andelen i lotstaxan gav en anspråkslös penninginkomst, medan grundlön ännu så sent som i slutet av 1700-talet utbetalades endast i undantagsfall. Överlag kan det konstateras att övriga näringar, närmast i form av fiske och lantbruk spelade en central roll för lotshemmanens ekonomi ännu långt in på 1800-talet. Först år 1874 påbörjades en utredning huruvida det skulle vara möjligt att bryta sambandet mellan hemmansbruk och lotsning.

De största förändringarna vad beträffar lotsyrkets professionalisering under undersökningsperioden inträffade efter år 1870. Lotsyrkets omvandling till

ett heltidsyrke inleddes på allvar vid denna tid. Samtidigt förbättrades den praktiska utbildningen genom krav på sjöpraktik. Lotsbarnen gavs grundutbildning i särskilda lotsbarnsskolor, men av lotsarna krävdes vid denna tidpunkt ännu inte högre teoretisk utbildning. Det förefaller något egendomligt att industrialismens genombrott i Sverige sammanfaller med en omfattande nedläggningsperiod i det svenska lotsväsendets historia. För Östergötlands del finner man förklaringen i den tekniska utvecklingen inom sjöfarten. Den inre farleden genom skärgården liksom lederna in till Norrköping och Söderköping kunde inte trafikeras av alltför djupgående fartyg. Lotsarnas heltidstjänstgöring minskade också behovet av personal.

Utvecklingen av sjöfarten medförde i Östergötland en fortsatt rationalisering och centralisering av lotsverksamheten under 1900-talet. Den 1 januari 1967 underställdes de sista lotsplatserna i Östergötaland Oxelösund och degraderades till upppassningsställen. Följande år upphörde all lotsning på Arkö och Hărădsskär. Lotsväsendet i Östergötlands skärgård hade därmed gått i graven efter drygt 400 år.

Som utgångspunkt för behandlingen av ämnet har Bergman valt att ställa utvecklingen av lotsväsendet i Östergötland i förhållande till statsbyggnadsprocessen, samhällets byråkratisering och den professionaliseringsprocess vissa yrken har genomgått under de senaste århundradena. Bergman kopplar också samman förändringarna i lotsyrket med mera övergripande samhällsprocesser, där speciellt uppkomsten av den moderna enhetsstaten blir väsentlig för avhandlingens uppbyggnad. Frågeställningarna är väl valda och fungerar på ett logiskt sätt i framställningen. Samtidigt som de sätter in lotsarna och lotsverksamheten i ett större sammanhang, ger de också en möjlighet att systematisera studien och bemästra det enorma källmaterialet. För att hantera frågeställningarna har Bergman vidareutvecklat ett analyschema, som Gunnar Artéus i sin undersökning *Till militärstatens förhistoria* (1986) skapade för att studera hur långt den svenska officerskåren kommit i sin professionella utveckling vid olika tidpunkter. Bergmans variabler för analys av östgötalotsarnas professionalisering är: tjänstgöring, löneutbetalning, löneform, pension, praktisk träning, teoretisk utbildning, karriärmöjligheter, kollektivt beteende och andel utifrån hämtat befäl. Genom att testa lotsarna och deras yrkesutövning mot dessa variabler under olika tidpunkter gör han det möjligt för läsaren att följa lotskårens utveckling från en för- till en hel-professionell organisation. Avhandlingens disposition är mycket systematisk och delvis bunden till de ovannämnda variablerna. Bergman har använt sammanfattningar i varje delkapitel. För läsbarheten medför detta i vissa fall en del onödiga upprepningar.

En uttalad målsättning i Bergmans avhandling har varit att skriva historia inifrån och underifrån, målsättningar som blivit allt mer aktuella i dagens historieskrivning. Bergman hänvisar bl.a till Annales-skolans och psyko-historiens metoder. Lotsarna i Östergötland har dessvärre inte efterlämnat några självbiografier, inte heller finns det samtida skildringar av deras liv och lever-

ne. Bergman blir därför tvungen att också i denna del av studien ty sig till i första hand arkivmaterial. Han kommer till intressanta slutsatser gällande t.ex. lotssläkternas giftermålsmönster och principiella målsättningar gällande ibruktagandet av släktnamn, men på grund av det ensidiga källmaterialet blir slutresultatet gällande denna del av avhandlingen ändå litet magert. Man kan bara beklaga att dagböcker och intervjumaterial inte har funnits att tillgå. De skulle säkert ha gett mera färg åt inifrånperspektivet. Det bör understrykas att Bergman gör klart för läsaren vilka begränsningar det tillbudsstående källmaterialet medför.

Trots att resultaten beträffande denna mera personliga del av avhandlingen kanske inte helt fyller förväntningarna, är Bergman enligt undertecknads mening helt på rätt linje då han vill ge ett ansikte åt lotsarna i Östergötland. Att studera stora samhällsprocesser genom konkreta människor, som individer och kollektiv, i den identitet som skapats av deras speciella arbete, är en bra utgångspunkt om man vill finna läsare utanför de snäva fackkretsarna.

Lotsväsendet i Finland har tidigare utforskats ganska grundligt av Aina Lähteenoja (intill år 1808) och Iisakki Laati (perioden 1808–1946). Dessa översiktsverk har för efterkrigstidens del till vissa delar kompletterats i Yrjö Kaukiainens 75-års historik över Sjöfartsverket, *Navigare Necessè* (1992). Mera populära verk om lotsar och lotsliv i Finland har författats bl.a. av Henrik Cederlöf och Juhani Merilähti. I Sverige har forskningen kring lotsverksamheten varit knapp. De akademiska insatserna har närmast varit inriktade på perioden fram till 1680.

Bergmans studie fyller många luckor i forskningsfältet. Samtidigt som den är en utförlig studie om Östergötlands lotsar, ger den en bra bild av lotsverkets utveckling som helhet. Källförteckningen och de många utförliga bilagorna ger en antydan om arbetets stora omfattning. Avhandlingen fungerar också mycket bra som ett stöd för fortsatt forskning i Finlands lotsningshistoria. I Bergmans framställning klarläggs många allmängiltiga regler gällande t.ex. förutsättningar för innehav av lotshemman eller principer för löneutbetalning. Slutsatserna är naturligtvis inte som sådana direkt överförbara på lotsväsendets utveckling i Finland. Det finska lotsväsendets uppbyggnad och struktur styrdes ännu under 1700-talet i mycket hög grad av militära intressen. Denna militära prägel markerades ytterligare under den autonoma tiden, medan man i Sverige redan på 1800-talet började utveckla lotsorganisationen närmast utgående från handelssjöfartens behov. Slutresultatet för lotsorganisationen både i Sverige och Finland idag är dock långt den samma. Lotsverksamheten är koncentrerad till några få centraler vid kusterna. Lotsarna är idag endast i undantagsfall skärgårdsbor och är inte längre integrerade i skärgårdssamhället.

Bergmans avhandling kan kanske inte rekommenderas som fritidsläsning för gemene man, men för personer med intresse i skärgårdsliv och sjöfart erbjuder den mycket värdefull information.

Martin Öhman

Det äldre militära indelningsverket

Ali Pykkänen, *Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään. Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaille ja heidän perheillensä Suomessa 1636-1654* [Från bondens åker till soldatens matbord. Indelandet av hemman och skatter till krigsfolk med familjer i Finland 1636–1654]. Bibliotheca Historica 17. Finska Historiska Samfundet. 287 s. Helsinki 1996.

Två stora problemkomplex som länge haft och alltjämt innehar en central ställning inom historieforskningen gällande svensk stormaktstid är dels frågan varför den svenska statsbildningen blev en europeisk stormakt, dels hur man inom den svenska statsmakten åstadkom den nödvändiga resursmobiliseringen för en omfattande krigföring samt därmed förknippbara sociala konsekvenser. Förvånansvärt nog har det s.k. äldre indelningsverket som ett viktigt rekryterings-, avlönings-, och försörjningssystem inom den inhemska krigsmakten ändå förblivit en forskningsmässig lakun.

I och med Ali Pykkänens studie föreligger nu den första grundläggande undersökningen av detta centrala element i den svenska krigsfinansieringen. Det hör därför till sakens natur att hans studie i hög grad har karaktären av en grundläggande kart- och klarläggning av systemets regelverk och praktiska tillämpning. Forskningen bygger i mycket hög grad på en tidskrävande genomgång av det omfattande källmaterial som står till buds inte minst i Krigsarkivet i Stockholm. De anmärkningsvärt många och utförliga noterna i avhandlingen vittnar om en stor flit och god systematik i materialsamlandet. Den hårda kärnan i undersökningen utgörs av de statistiska serier som ur bevarat räkenskaps- och rullmaterial insamlats om Tavastlands infanteriregemente och Tavastland-Nylands kavalleriregemente. I breddande och fördjupande syfte har Pykkänen därtill genomgått korrespondens, i synnerhet sådan som förts mellan olika militära myndigheter, ur vilken han samlat uppgifter rörande, utöver de två ovan nämnda regementena, även alla andra regementen inom den dåtida östra rikshalvan.

Det äldre indelningsverket implicerar ett *yngre*. Det yngre indelningsverket utgörs av den systemhelhet som under Karl XI:s tid med mycket stor konsekvens byggdes upp på basen av principer som sedan länge vann tillämpning inom den svenska krigsmakten. Den undersökningsperiod som Pykkänen har avgränsat sträcker sig från den första militiejordbokskodifieringen år 1636 till år 1654 som var det sista av relativt många fredsår i en obruten följd. Det äldre indelningsverket var inte endast en dellösning på "krigets problem" utan också på det om möjligt ännu svårare och delvis annorlunda "fredens problem" som de svenska makthavarna ställdes inför i och med freden i det europeiska storkriget 1648. Det är därför ytterst välkommet att Pykkänen som en problematik för sig ägnar stor uppmärksamhet åt det äldre indelningsverket under 1650-talets fredsår.

Pylkkänen betonar som gällande regel att implementeringen av ett indelningsverk i praktiken måste föregås av godsindragningar. Han nämner också med hänvisning till *Sven A Nilssons* undersökningar hur de godsindragningar som Gustav II Adolf genomförde i synnerhet i Finland skapade möjligheter att införa det äldre indelningsverket som rekryterings- och avlöningssystem. Valet av kodifieringsåret 1636 som begynnelseår är något problematiskt eftersom såväl omfattningen som betydelsen av det reform- och implementeringsarbete som ägde rum under freds- och organisationsåren under första hälften av 1620-talet förblir outredda. Vilken var den formativa perioden när det gäller det äldre indelningsverket – den första hälften av 1620-talet eller den senare hälften av 1630-talet? Frågan inställer sig osökt. I själva verket argumenterar Pylkkänen i viss utsträckning för att perioden från 1630-talets mitt innehöll också annat än en kodifiering av gällande system. Han framhåller nämligen (s. 130) hur krigsmotgångarna fr.o.m. Nördlingen 1634, förlusten av bundsförvanter och bortfallet av de preussiska tullintäkterna som inkomstkälla 1635 framdrog en omläggning i det kamerala tänkandet till förmån för det äldre indelningsverket. Det forskningsläge som uppstått i och med Pylkkänens undersökning inbjuder till hypotesen att man kring mitten av 1630-talet gick in för en revitalisering av ett system till vilket grunden i allt väsentligt lades redan under 1620-talet.

Med all rätt ser Pylkkänen det äldre indelningsverket som en dellösning på ett generellt "formproblem" – en till sin ekonomi och sina finanser agrart präglad statsbildning i den europeiska periferin engageras i en omfattande krigföring som förutsätter penninghushållning. En möjliggörande grundförutsättning för en storskalig tillämpning av de centrala principerna inom indelningsverket var att bondehushållen i det svenska riket uppträdde som separata beskattningsenheter. Det svenska beroendet av naturhushållningen är i Pylkkänens tänkande en sanning av närmast axiomatisk karaktär. Han har inte uppfattat det som angeläget att utvärdera de samtida ekonomisk- och finanspolitiska aktiviteter som var tänkta att stimulera penningekonomi och/eller öka den andel av skatteintäkterna som uppbars i pengar. Det äldre indelningsverket framstår därför hos honom som den alternativlöses val, vilket torde vara att i efterhand binda de svenska makthavarnas händer alltför hårt. Den som i hans undersökning väntar sig att finna ett uttömmande svar på frågan varför det äldre indelningsverket infördes i det svenska riket under förra hälften av 1600-talet blir något besviken.

Pylkkänen formulerar inledningsvis och söker i fortsättningen svar på sex huvudfrågor som gäller systemets dimensioner, stabilitet, funktionsduglighet, samhällskonsekvenser, andel av den helhet som utgjordes av krigsmaktens rekrytering och underhåll samt eventuella unicitet som en dåtida "svensk modell".

Kärnelementen i det krigstida äldre indelningsverket var avlöning av befälet, enkannerligen täckandet av ryttarbefälets kostnader för rustning och hästar och som årslöner för befälet inom infanteriet, och rekrytering av manskap

till beridna förband. Man strävade till och lyckades i hög utsträckning förse officerarna med hemman inom de socknar eller härad där deras manskap rekryterades. Under fredsåren fogades till indelningsverket utgående från behovet att placera och försörja hemvändande soldater fördelshemman från vilka rytteriofficerarna erhöll årslön och hemman för infanteriknektarna att odla och bebo. De sistnämnda utsågs i första hand bland befintliga ödehemman.

Den sammantagna effekten av de störande element som påverkade det äldre indelningsverket – de av krigföringen svårt ansträngda statsfinanserna, den statliga godsavsöndringsspolitiken och återkommande nödår – var bristande kontinuitet. Krigsmakten förlorade många lönehemman helt och hållet och det äldre indelningsverket kunde – till skillnad från det yngre – inte utvecklas till ett fast system där avkastningen från ett visst hemman stadigvarande skulle ha varit bunden till en viss statlig tjänst. Under fredsåren efter 1648 var påfrestningarna på systemet mindre och kontinuiteten följaktligen större.

En fallstudie gällande 48 ryttarhemman i Hollola socken i Tavastland 1639–1648 ger vid handen att kontinuiteten var påfallande god när det gäller rekryteringen av beridet manskap. Inte mindre än fyra av fem ryttarhemman bibehöll sin status perioden igenom trots att avgången bland ryttarna var mycket stor. Redan under det första undersökta året försvann hälften av ryttarna ur tjänst. Pylkkänen ägnar avgjort avlöningen av befäl mest uppmärksamhet, en prioritering det finns en viss orsak att beklaga. Rekryteringen av ryttare var ett mycket centralt element inom det äldre indelningsverket och de resultat som Pylkkänen uppnått genom sin begränsade studie ger onekligen mersmak. Läsaren får tyvärr inte veta i hur hög grad de är helt nya eftersom de inte relateras till forskningsläget. Utgående från Kurt Ågrens viktiga forskningsresultat, som Pylkkänen i ett sammanhang refererar, hade det varit av värde att få veta hur de tre centrala ryttarrelaterade uppgifterna, rustandet, odlandet av ryttarhemmanet och tjänstgöringen som ryttare, sköttes i Hollola. Enligt Ågren kunde de olika uppgifterna skötas av en enda, två eller t.o.m. tre olika personer. Rustandet var hasard med såväl vinnare som förlorare. I Pylkkänens analys saknas dock ett försök till en karaktäristik av de två olika grupperna. Låter sig en konturfast bild av den typiske vinnaren respektive förloraren överhuvud tecknas?

De problem som var förknippade med det äldre indelningsverket får en stor plats i det bevarade brevmaterialet, något som dock inte bör tillåtas skymma det faktum att systemet som ett medel att mobilisera nödvändiga resurser för krigföringen var till nytta ur upprätthållarens, statsmaktens synvinkel. Det oaktat härstammade ändå huvuddelen av de resurser som var av nöden för att förse också ett inhemskt regemente med behövt underhåll från den region inom vilken enheten var förlagd eller förde krig. Pylkkänen lyckas leda i bevis att det äldre indelningsverket inom det inhemska kavalleriet inte stod för mera än 40% av regementets lönekostnader och att motsvarande relationstal för infanteriets del var blygsamma 12–17%.

Till de särskilt intressanta delresultaten i Pylkkänens studie hör de uppgif-

ter han kan meddela om befålets och manskapets civilstånd. Med hjälp av exempel från regementen rekryterade i Tavastland, Nyland och Savolax kan han visa att påfallande många var gifta. Så hade över hälften av de 156 befäls-personerna inom Tavastlands infanteriregemente 1637 en hustru i hemlandet, medan ungefär var fjärde soldat som tjänstgjorde inom de tre infanteriregementen som rekryterades i Nylands och Tavastehus län 1641 var gift. Ur den enskilde soldatens och hans anhörigas synvinkel sett stod det äldre indelningsverket för ett steg mot en större trygghet även om det inte ägde kapacitet att avskaffa inestående löner som ett problem med en tendens att anta mardrömsliknande proportioner.

I synnerhet i jämförelse med de ojämnt och orättvist drabbande borglägren var det äldre indelningsverket ett uthärdligare alternativ för en bonde, framhåller Pylkkänen, men vilken betydelse det äldre indelningsverket skall tillmätas i det liv som levdes inom ett vanligt bondehushåll är en fråga som hamnat onödigt i skymundan i hans studie. Till ryttarbönderna finns det skäl att återkomma, men i övrigt inbjuder Pylkkänens text till slutsatsen att det för en bonde var en fråga av underordnad betydelse huruvida hans hemman ingick i det äldre indelningsverket eller inte, eller till vilken kronotjänare hemmanets centralmaktsprestationer kanaliserades. Indelningsverket påverkade endast marginellt en av de mest avgörande frågorna i bondens liv, nämligen hur mycket han fick behålla av det han producerat under året sedan kronan hade krävt ut sitt (s. 117). Indelt eller inte, uppborðsmännen gjorde anspråk på i stort sett samma skatter från hemmanet och de fördes undantagslöst till kronans proviantmagasin och kassar.

Möjligheten av indelningsverksrelaterade förändringar i villkoren för bondeexistensen av mer än marginell betydelse kan inte uteslutas. I den mån sådana kan påvisas urholkas givetvis kraften i påståendet ovan. En möjlig förändring av denna typ var en förskjutning av skatteuppbörden från varor till pengar eller tvärtom. Pylkkänen ger inget besked på denna punkt och formulerar sig reserverat när det gäller möjligheterna till ett klarläggande. Han framhåller det svåra (s. 103) i en dylik undersökning vilket ju inte skall läsas som att den vore helt omöjlig att genomföra. Pylkkänen slår fast att det äldre indelningsverket till skillnad från det yngre inte inbegrep någon fast boställsorganisation, men att "det inte är känt" (s. 167) i hur hög grad officerrarna under fredsåren på 1650-talet bodde på sina lönehemman. Regelbundet verkställda husesyner, som ingick i det regelverk som styrde det äldre indelningsverket, kan i likhet med en återkommande befälsnärvaro på ett hemman ha haft stor betydelse för hur det odlades och sköttes. Det framgår av Pylkkänens studie att de första synerna genomfördes 1653-1654. Ett klarläggande av denna problematik i sin helhet har ingalunda hört till Pylkkänens uppgift inom ramen för hans avhandlingsarbete, men må förekomsten av ett relevant och utforskningsbart problemkomplex ändå här konstateras.

I Pylkkänens undersökning lyfts differentieringen inom bondesamhället fram som den främsta potentiella sociala effekten av det äldre indelningsver-

ket. Pylkkänen knyter an till existerande forskning som uppfattar rustaren som riskhanterare. Rustaren/ryttarbonden (sedermera rusthållaren inom det yngre indelningsverket) beviljades skattefrihet som ersättning för sitt rustande. Om allt gick väl och kravet på att prestera en ny häst och ryttare inte kom alltför ofta var rustandet ekonomiskt fördelaktigt. I värsta fall återkom kravet på häst och ryttare så tätt att en ekonomisk katastrof inte kunde undvikas. Rustarens strategi blev därför att med hjälp av en så stabil ekonomi som möjligt bygga upp en tillräcklig beredskap att tidvis klara av också oväntat hårda rustningskrav. Indelningsverket blev därmed differentieringsbefrämjande. Pylkkänen visar vilken tolerant och t.o.m. stödjande attityd kronan intog gentemot bönder med temporära svårigheter att leva upp till sina åtaganden som rustare, något som måste ha verkat differentieringsbromsande, men i övrigt har han inte något avgörande nytt att bidra med för att föra forskningen och diskussionen vidare. Hans konklusion är mycket försiktig: det äldre indelningsverket och enkanterligen rekryteringen av ryttare *kan* ha varit en pådrivande kraft i en långsamt framskridande social differentiering. Bland de många angelägna frågor för kommande forskning som Pylkkänen förtjänstfullt räknar upp i slutet av sin undersökning återfinner läsaren därför också frågan om indelningsverket/ryttarrekruteringen och den sociala differentieringen.

Sven A. Nilsson har lanserat det äldre indelningsverket som ett svenskt särdrag i det tidigmoderna Europa. På basis av en omfattande litteraturgenomgång instämmer Pylkkänen i påståendet på vissa bestämda villkor. Det saknas ingalunda från olika delar av världen och från olika tidsperioder exempel på system som bygger på liknande principer, men det unikt svenska ligger i storskaligheten i implementeringen, den systematik med vilken indelnningen genomfördes och det faktum att hemmansrättan som lönefördel var knuten till tjänsten och inte till personen.

I *Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään* lyfts det äldre indelningsverket, som oförtjänt har hamnat i skuggan av sin efterträdare, fram som ett viktigt element i den stormaktstida svenska resursmobiliseringen. Pylkkänen har haft pionjärens lika tacksamma som otacksamma uppgift – privilegiet att i upptäckande syfte få röra sig på jungfrulig mark och utsattheten i att ha så få möjligheter att söka stöd i existerande forskning. Hans gedigna avhandling utgör ett värdefullt bidrag till ett antal delområden av historievetenskapen, bland dem åtminstone skatte-, förvaltnings-, militär- och sist men inte minst socialhistoria.

Nils Erik Villstrand

Nordiska välgörenhetsformer och arenor

Bente Jensen & alii (red.), *Filantropi – mellem almisse og velfærdsstat*, Den jyske Historiker 67/1994, 152 s.

Marja Taussi & Tinne Vammen (red.), *På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*. Carlssons, 261 s. Stockholm 1995.

Filantropi och välgörenhet har på sistone ofta avhandlats i historiska monografier och artiklar. En bibliografi som skulle täcka forskningen under enbart de senaste tjugo åren skulle redan bli mycket omfattande. Den skulle dock främst omfatta litteratur som har utgivits på engelska; filantropiforskningsvägen nådde inte de nordiska länderna förrän i början av 1990-talet. Filantropihistoria är dock ingen ny fackdisciplin med egen metodik, specifik teori eller skarp tematisk profil. Det är bara något som ligger i luften och jag tror att det har samband med att de sociala klyftorna i världen igen vidgas, vilket även vi som bor i en nordisk välfärdsstat har fått känna av, under den pågående djupa och långvariga ekonomiska krisen. Historien tas till hjälp när man söker svar på stora frågor. Forskningsinriktningen har också stimulerats av historievetenskapens tilltagande fragmentarisering, konturlöshet och flytande gränser i förhållande till sociologi, antropologi, kvinnoforskning, teologi och medicin.

På det filantropiska undersökningsfältet har ännu inget storskitte ägt rum, tegarna är små och ligger tätt; de bildar ett inlagsrikt mönster av tendenser och subinriktningar, tolkningar och värderingar. Vad beträffar de nordiska historikernas odlingar är de dock ganska lätta att identifiera och jämföra med varandra. Filantropin knyts handfast till en viss region och tidsperiod, till ekonomiska och sociala strukturer och till samhällsskick. Resultaten hör oftare hemma inom ekonomisk och social historia än inom politisk historia, kultur- eller idé- och lärdomshistoria.

Omkring årsskiftet 1995 utkom en dansk och svensk samling med historiska uppsatser om filantropi. Fjorton svenskar, danskar och finnar medverkar, två av författarna är män, de övriga är kvinnor och de flesta av dem är kända som kvinnohistoriker.

En enda av artikelförfattarna, Tyge Krogh som i *Den jyske Historiker* skriver om filantropibegreppet, reflekterar över välgörenhet som något som är konstant närvarande i så gott som alla samhällsformer. De andra tar sig före att undersöka filantropi som något ganska specifikt som varierar mycket från samhälle till samhälle. Det senare greppet är det för historiker invanda och väl prövade. I en monografi stör det kanske inte alls, men här, i antologi-form, ser det till slut litet löjligt ut när ungefär samma saker upprepas och upprepas i artikel efter artikel samtidigt som varje författare behandlar dem

som väldigt specifika för just sin undersökningsperiod eller undersökningsort, i Danmark, Sverige eller Finland mellan 1780 och 1930. I artikelsamlingar kan upprepningar inte undvikas och ofta är det till och med bra för läsaren att få samma sak belyst ur många olika synvinklar och genom olika författar temperament, men här handlar det också om att skribenterna inte ser skogen för träden.

Det bör dock även genast framhållas att det, trots bristen på synteser, är frågan om mycket bra uppsatser. De håller alla en jämn och god kvalitet och kan inte förbigås av framtida forskare i ämnet. Det är tacknämligt att de har utkommit. När jag disputerade 1993 med en avhandling om kvinnlig filantropi i Helsingfors i medlet av det förra århundradet fanns ännu mycket litet ny nordisk historisk forskning om filantropi.

Idag är läget ett annat och antologierna visar, inte oväntat, att det finns många likheter och endast få skillnader i utvecklingen från allmosor till välfärdsstat i Finland och i Sverige och Danmark och därmed att en komparation mellan dessa länder är relevant. En annan sak är sedan att artikelförfattarna nog har stirrat sig blinda på just dessa jämförelser och knappast alls hänvisar till andra europeiska länder.

I referenslitteraturen spårar jag en klar snedvridning till förmån för de engelskspråkiga länderna. Det är riktigt att forskare i just dessa länder har producerat särskilt många historiska undersökningar om filantropi, men filantropin har haft och har fortfarande en annan position i dessa samhällen än den har och har haft i Norra Europa dit t.ex. Sverige ju ändå främst hör. I längden kan det inte vara hållbart att veta mera om filantropi i England eller på Nya Zeeland än i Berlin eller S:t Petersburg, om man forskar t.ex. i Finlands eller Danmarks historia. Det skymtar för övrigt fram i texterna att Norge i fråga om utländska influenser faktiskt stod under anglosaxiskt inflytande i mycket högre grad än Finland, Sverige och Danmark, men det har inte lett till eftertanke då ramarna för undersökningarna har skapats. En orientering mot en mera svårpenetrerad litteratur än den engelskspråkiga med sina många färdiga undersökningar om filantropi kunde också ge en bredare forskningsreper-toar än den som nu föreligger i antologierna.

I nästan alla de aktuella artiklarna ställs medelklasskvinnor i centrum. Medelklass skall här inte uppfattas snävt, utan som ett begrepp som kan täcka kvinnor från grevinnor till hustrur till "white collar workers". Dessa kvinnor förenas främst av ett intresse för att, bl.a. genom organiserad välgörenhet, skapa ett åtminstone i någon mån egalitärt och rättvist samhälle. Kriteriet för att höra till den medelklass som det här är tal om är således att man har tillägnat sig vissa idéer om eller åtminstone en bestämd hållning till de sociala klyftorna i samhället.

De flesta författarna fokuserar på en eller ett par frivilliga organisationer för filantropi och främst på frågan om filantropi som social hjälpverksamhet, dess former och framsteg respektive tillkortakommanden, inte t.ex. filantropi som social konvention. Andra möjligheter hade varit att ta upp t.ex. ett myn-

dighetsperspektiv, polisens eller fattigvårdsinspektörens våndor eller att för en gångs skull utgå från mottagargruppen.

För den som vill eller behöver intressera sig för filantropibegreppet och för teorier om filantropi rekommenderas särskilt Tyge Kroghs, T i n n e V a m m e n s och A n n e L ø k k e s artiklar i *Den jyske Historiker*. Kroghs och Vammens artiklar aviseras som forskningsöversikter och är goda sådana, fränsett det som redan har sagts om att tyngdpunkten i alltför hög grad ligger på ekonomisk och social historia i stället för kulturhistoria och att den engelskspråkiga litteraturen dominerar. Anne Løkkes artikel 'Premiere de plejemødre - den københavnske filantropi og uægte børn i 1800-tallet' kombinerar teori och empiri på ett lyckat sätt. Författaren, en ung forskare med god skolning och sunt självförtroende, framför även egna beaktansvärda tolkningar.

De övriga artiklarna i temanumret belyser särproblem inom arbetarrörelsen, Röda Korset och folkbarnträdgårdsverksamheten. Artikeln om folkbarnträdgårdarna i Norden är den enda artikeln i vilken jämförelser mellan olika nordiska länder faktiskt görs.

Den jyske, som är känd som en alert tidskrift, har gett sista ordet i sitt temanummer om filantropi till förra socialministern K a r e n J e s p e r s e n som också är magister i historia och arkeologi. Hon skriver kort, klatschigt och angeläget, såsom det anstår en erfaren politiker. 'Fra hattedamer til medborgerskap' ger statistik och åsikter om det frivilliga sociala arbetet i Danmark idag. Det visar sig att nästan var fjärde dansk är involverad i frivillig social rådgivning, kriscenter av något slag eller t.ex. ett husbolags styrelse, vilket Jespersen även räknar till dagens filantropi. Detta inslag känns fräscht, tidsspannet utsträcks med det till vår egen tid och det kontrasterar de egentliga artiklarna på ett intressant sätt.

De professionella forskare som medverkar i den danska historiska tidskriftens temanummer och i den svenska antologin förefaller, så gott som alla, att anse att filantropi åtminstone på något plan är litet pinsamt och egentligen onaturligt, åtminstone för dagens människor. Socialministern som, får man förmoda, har också praktisk insyn i frågorna vrider sig även hon en aning innan hon tar itu med ämnet, men betonar framför allt att filantropin ger de deltagande, så väl den mottagande som den givande parten, en medborgar-kompetens och en samhällskänedom som bör skattas högt och som är ett demokratiskt samhälles främsta förutsättning. Är det sådant som även en socialdemokrat måste säga i dag då välfärdsstaten nedmonteras eller kan det ligga någon djupare sanning i det? I den svenska antologin är I n g r i d Å b e r g och K e r s t i n T h ö r n inne på samma fråga, men tar givetvis inte ställning på samma sätt som politikern Jespersen. Åberg skriver om fruntimmersföreningar och Törn om 'Föreningen för Vålgörenhetens Ordande och bostadsfrågan'.

På tröskeln till välfärden är en mycket bra titel för den svenska antologin om vålgörenhet. Det genomgående temat är frågan om sambandet mellan den nordiska välfärdsstaten och den frivilliga organiserade filantropin på

1800-talet. Resultaten visar att sambanden är mycket starka, åtminstone så som jag har läst boken. Det förefaller som om den frivilliga organiserade filantropin under 1800-talet – som bestod av t.ex. fruntimmersföreningar, nykterhetsföreningar, Kristliga Föreningen för Unga Kvinnor m.m. och som kännetecknades av just frivilliga insatser, tillgång till privat kapital och en enorm mångfald i former – bara gled över i ett statligt centraliserat och någorlunda enhetligt system. Det förefaller som om man inte ifrågasatt grunderna för det hela, t.ex. vilka värderingar filantropin stod för. *Gene Weiner* visar i en närstudie av 'Kampen mot vanvård. Barnavårdsbyrån i Solna 1912–1951' hur det hela gick till, hur den privata verksamheten stegvis övertog av kommunen.

Ann-Katrin Hatje skriver i 'Folkbarträdgården i Norden – det goda hemmets politik. Borgerlig harmonisering runt 1900' om att en icke-yrkesarbetande mamma som hela dagarna är hemma med sina barn egentligen är grundnormen på daghem och i barnträdgårdar: "Förskolepionjärerna bejakade också ett hemmafruideal, då de menade att det bästa för barnen var att uppfostras av sina mödrar i hemmet. De betonade därför starkt att barnträdgården inte fick ersätta barnens hem, utan att den skulle vara ett stöd för deras hemuppfostran". Barnträdgården skulle enligt *Hanna Rothman* "bistå de fattiga mödrarna i fullgörandet av de plikter, som de av bristande tid ej förmå fylla mot barnen". Denna uppfattning om mödrarnas och barnträdgårdarnas sanna uppgifter hotades först under 1930-talet av radikalare visioner som t.ex. *dem Alva Myrdal* förde fram, skriver *Hatje*. Jag tror att daghemmen än i dag i mycket stöder en uppfattning om att hemmafrun är den bästa mamman, trots att merparten av deras kunder och även "tanterna" själva är yrkesarbetande mödrar.

Hatjes båda uppsatser om folkbarträdgårdarna i Norden, den ovan nämnda och 'Folkbarträdgården i Norden 1880-1930' i *Den jyske Historiker*, är mycket intressanta och välskrivna. Hon hör, vid sidan av *Birgitta Jordansson* som skriver om 'Goda människor från Göteborg. Fattigvård och välgörenhet under 1800-talet', *Kerstin Thörn* och *Kerstin Norlander* som skriver om 'Den kollektivistiska husmoderligheten. Södra KFUK och fabriksarbeterskorna i Stockholm 1887–1930', till de artikelförfattare som går in på välgörenhetens ideologier och värderingar.

När *Hatje* talar om Finland slås jag dock av tanken på att det antagligen är så att alla översiktliga verk om Finlands historia som hon har tillgång till, på svenska språket, är av ganska gammalt datum. Svenskt och finskt och ryskt i Storfurstendömet Finland liksom även begreppet finlandssvenskar är hon inte på det klara med. Det är också något originellt att såsom hon påstått att folkbarträdgårdarnas tidiga genombrott i Finland bör ses som ett led i motståndet mot förryskningen i Finland under 1800-talets senare hälft – institutionen hade ursprungligen sina rötter i Berlin. Det är möjligt att de finländska pionjärerna *Hanna Rothman* och *Elisabeth Alander* var anhängare av det passiva eller aktiva motståndet, som oppositionen brukar kallas. Många med-

lemmar av den svensktalande eliten i huvudstaden var det, men långt ifrån alla.

Hatje tar själv upp något annat som antagligen var mer betydelsefullt. Då Rothman och Alander introducerade folkbarntädgårderna hade den organiserade barnomsorgen i Finland en mycket mindre omfattning än i de nordiska grannländerna. Det fanns således ett stort behov av verksamhet och få eller inga konkurrenter. Det hade kanske dessutom varit värt att notera att man i storfurstendömet Finland t.ex. i sociala frågor orienterade sig mot kontinenten, just därför att Finland var en del av det ryska riket. Fick kanske de finska folkskolepionjärerna t.o.m. statliga understöd för sina resor till Fröbel-haus i Berlin? Uno Cygnaeus och många andra pionjärer för folkbildning fick det i alla fall – "förryskningen" kunde även innehålla sådana element. Det finns också ett samband mellan nationalism och intresset för folkbildning, men när Hatje i samma andetag talar om Topelius och oppositionen mot Ryssland drar en finsk historiker lätt på munnen. Det talas alltid om betydelsen av komparativ forskning, men det är väl känt att det också är svårt att utföra sådan. Jag vill kort hänvisa till *Matti Klinges* och *Max Engmans* många artiklar och essäer på svenska om Finland under 1800-talet och nämna att den tredje delen av Schildts förlags *Finlands historia* har utkommit samt att avsnitten om Finland i *Norborg-Sjöstedts Grannländernas historia*, som används i undervisningen vid nordiska universitet, baserar sig på nyare finsk historieforskning.

I särklass bland artiklarna i den svenska antologin står Ingrid Åbergs 'Filantropier i aktion. Filantropiska fruntimmersföreningar i det tidiga 1800-talet'. På 25 sidor avhandlas fruntimmersföreningar på ett sådant sätt att man tycker att det inte längre finns något att tillägga. Åberg är väl förtrogen med nyare forskning om 1800-talet och också med det svenska 1800-talets egen litteratur med relevans för ämnet, både den skönlitterära och den som tog upp den sociala frågan. Hon börjar med att konstatera att ordet filantropi användes som infallsvinkel till de nya sociala problem som samhällsomvandlingen ställde människor inför. Sedan ger hon en mycket tydlig och ändå mångdimensionell beskrivning av samhällsomvandlingen under 1800-talet, ur massrörelse- och individperspektiv, ur kvinnoperspektiv, ur fattigvårdsperspektiv, sett med prästernas ögon o.s.v. Alla för fruntimmersfilantropin relevanta aktörer kommer här till tals och Åberg gör talrika nedslag i de svenska fruntimmersföreningarnas urkunder. Till slut binds trådarna samman med frågan om huruvida fruntimmersföreningarna gav mera rörelseutrymme åt de kvinnor som engagerades i eller av verksamheten. Frågan besvaras jakande: "Det gällde både genusordningens praktik och ideologi. Förutsättningen gavs i det faktum att gränsen mellan privat och offentligt inte drogs så skarp. Nya kombinationer tilläts och till och med uppmuntrades, av de båda sfärer som annars var åtskilda i kvinnors liv."

Åbergs artikel närmar sig essäistik, här finns en personlig hållning till vetenskapen och författaren har mycken visdom att förmedla. Vid första ge-

nomläsningen kanske man frågar sig om artikeln verkligen innehöll något nytt. Vid andra läsningen tyckte åtminstone jag att Åberg fångar upp hela den kvinnliga filantropin under 1800-talet i ett så finmaskigt nät att, som sagt, inget mer kan sägas och ämnet inte avlockas flera nyanser. Goda, täckande formuleringar är faktiskt också en del av forskningsprocessen, en del som vi kanske har en tendens att undervärdera. Artikeln förde således nytt med sig. Det är ändå inte sant att allt om kvinnor, filantropi och 1800-tal skulle vara sagt med Åbergs artikel, men den inleder antologin och ger därmed en fantastisk introduktion till ämnet. De andra artiklarna kompletterar eller motsäger den.

Sammantaget är det fråga om en bok som lyckas visa att jämlikhet och ojämlikhet är en av de verkligt stora frågorna i samhället. Medelklasskvinnorna hör egentligen till de bättre utgångspunkterna för att granska detta övergripande tema eftersom deras situation är så motsägelsefull. De tillhör det så kallade svagare könet, men de är starka och dynamiska i förhållande till samhällets fattiga och svaga. Kvinnorna är både lika och olika männen i sin egen samhällsklass, men som grupp befinner de sig för det mesta, men inte alltid, i en underordnad position. En av de verkligt stora förtjänsterna med antologiernas uppsatser är att de ur olika synvinklar belyser det komplexa begreppet samhällsmodern. Vem vågar nu ta steget ut och sammanfatta och visa vilken länk i utvecklingskedjan från allmosa till välfärdsstat som samhällsmodern utgör?

Till slut vill jag ännu berömma redaktörerna för *På tröskeln till välfärden*, Marja Taussi och Tinne Vammen, samt ge en eloge till Doris Norrgård som har översatt Aino Saarinens artikel 'Kvinnor som frivillig brandkår. Filantropi i Tammerfors under senare hälften av 1800-talet'. Redaktörernas möda, med bland annat en separat bibliografi, deras noggrannhet, som har resulterat i en relativt enhetlig terminologi och mycket få tryckfel, samt den distinkta översättningen bidrar i hög grad till den lyckade helheten.

Alexandra Ramsay

Hushållsarbetet mekaniseras

Vuokko Lepistö, *Joko teillä on priimuskeitin? Kotitalousteknologian saatavuus ja tarjonta Helsingissä 1800-luvun puolivälistä 1910-luvun lopulle* [Har ni redan ett primuskök? Utbudet av hushållsteknologi och dess tillgänglighet i Helsingfors från mitten av 1800-talet till slutet av 1910-talet]. Historiallisia tutkimuksia 181. Finska Historiska Samfundet. 300 s. Helsinki 1994.

Under 1800-talets senare hälft förändrades hushållsarbetet på ett revolutionerande sätt. Under denna period fick den välbärgade husfrun och hennes tjänarinna uppleva hur hushållsarbetet mekaniserades. Man tog i bruk den ena tekniska uppfinningen efter den andra för att modernisera och rationalisera arbetet i hemmen.

Vuokko Lepistö's doktorsavhandling om utbudet av hushållsteknologi och dess tillgänglighet i Helsingfors från mitten av 1800-talet till slutet av 1910-talet är den första avhandlingen som behandlar hushållsteknologins historia i vårt land. Den undersökta perioden har i Finland kallats för industrialismens första skede. Införandet av näringsfrihet och den begynnande industrialiseringen möjliggjorde den utländska teknologins genombrott i vårt land. Avhandlingen granskar utbudet av ny hushållsteknologi, hur man försökte befrämja dess användning, hur den nya teknologin spreds och följderna av att arbetet mekaniserades. Källmaterialet består i huvudsak av statistik rörande import och konsumtion, patenthandlingar, priskuranter och reklamtryck, samt annonser i *Hufvudstadsbladet*.

Lepistö konstaterar i inledningen att begreppen teknik och teknologi inte är entydiga och att de används olika beroende på från vilket språkområde man kommer ifrån. Den svenska historikern Jan-Erik Hagberg använder begreppet hushållsteknik och den amerikanska forskaren Ruth Schwartz Cowan begreppet household technology om samma forskningsområde. Lepistö använder i avhandlingen begreppet teknologi då hon avser hushållsmaskiner och arbetsredskap, medan hon med teknik avser färdigheten att använda maskiner och redskap.

Hushållsteknologins frammarsch sammanfaller med en tid då man i städerna sökte nya tekniska lösningar inom värme- och vattenförsörjningen. Lepistö påpekar att den nya stadsinfrastrukturen i många fall var en förutsättning för de hushållsteknologiska innovationerna. Helsingfors, storfurstendömet huvudstad, gick ofta i spetsen när det gällde att ta i bruk ny teknologi. Helsingfors hörde t.ex. till de första städerna i vårt land, där borgerskapet på 1830-talet började ersätta de öppna köksspisarna med hållspisar. Hållspisen var en viktig värmeteknisk nyhet som snart fick stor spridning i hela landet och dess betydelse belyses av att man fram till år 1918 hade beviljat 34 patent på hållspisar. Men om man jämför med situationen i övriga europeiska län-

der patenterade man rätt få hushållsmaskiner i Finland och vårt land hörde inte till de mest innovationsrika länderna i fråga om hushållstekniska uppfinningar.

De utländska hushållsapparaternas antal i Helsingfors ökade kraftigt under 1800-talets senare hälft som en följd av den utvidgade marknadsföringen. *Hufvudstadsbladets* annonser under åren 1865–1915 visar att bl.a. Osberg & Bade, G.F. Stockmann, K.H. Renlund och Nordiska Bosättningsmagasinet aktivt gjorde reklam för ett stort antal mindre hushållsapparater såsom kaffe- och köttkvarnar, glassmaskiner, knivslipare, hushållsvågar och termometrar. Bland de större apparaterna var isskåpet en av de mest annonserade hushållsmaskinerna. Det med zinkskivor fodrade isskåpet var en efterlängtd lösning på matförvaringsproblemen i höghuslägenheterna. Trots isskåpet hade konserveringen fortfarande en central roll i mathushållningen, vilket framgår av den mängd inkoknings- och saftningsapparater som dök upp på marknaden vid seklets början. Deras popularitet kan dels förklaras med att man uppskattade hemmagjorda matvaror, dels med att de utländska konserverna var rätt dyra. Konserveringen är enligt Lepistö ett bra exempel på att den nya teknologin inte alltid innebar att hushållsarbetet skulle ha minskat.

Framstegen i oljeborringstekniken och reningen av olja öppnade marknaderna för petroleumkök, kaffe- och tekokare, och dessa fick sitt genombrott i Finland på 1880-talet. Tio år senare lanserades en svensk nyhet, primusköket, som ansågs vara både tekniskt och ekonomiskt bättre än petroleumkokarna. Man utvecklade en mängd tillämpningar av primusköket, men på 1910-talet ersattes dessa med gasköket. Helsingfors privata gasverk kommunaliserades år 1900, medan de privata elverken som vunnit tävlingen om att förse Helsingforshemmen med belysning, kommunaliserades först år 1909. I det här skedet fick gasverket ett försprång när det gällde att marknadsföra ny hushållsteknologi. År 1905 fanns i Helsingforshemmen över 3000 gasdrivna hushållsmaskiner, bl.a. gaskök, gasugnar, gaskaminer och varmvattenberedare. De eldrivna apparaternas antal steg mycket långsammare; i slutet av år 1911 fanns det 166 elapparater i Helsingfors.

Vem skaffade sig nya hushållsmaskiner? Enligt Lepistö spreds den nya teknologin till: 1) överklassens, övre medelklassens och den välbärgade lägre medelklassens hem 2) kooperativa centralkök som grundats för att centralisera hushållsarbetet 3) allmänna restauranger och arbetarnas matställen 4) förmögna och innovativa arbetarhem. Under den undersökta perioden saknade dock en stor del av arbetarhushållen både rinnande vatten och gas, och därmed också i många fall de hushållstekniska nyheterna. År 1910, då marknadsföringen av de hushållsteknologiska nyheterna var som livligast, var 40 % av bostäderna i Helsingfors utan kök! Lepistö anser därför att de viktigaste nyheterna för arbetarhushållen var hällspisen och petroleumköket.

Hushållsarbetets mekanisering ställde nya krav på tjänarinnekåren, vilket resulterade i att man på 1890-talet grundade hushållsskolor runt om i landet. Socialdemokratiska Kvinnounionen (Sosialidemokraattinen Naisliitto) ville i

stället för hushållsskolor grunda allmänna yrkesskolor för arbetarkvinnor. Man ansåg att arbetarfamiljerna kunde höja sin levnadsstandard bland annat genom att arbetarkvinnorna lärde sig tillreda näringsrik mat.

Med reklamens hjälp spreds idéen om den nya teknologin som en naturlig och viktig del av husmoderns eller tjänarinnans vardag. Också kokböckerna hade en betydelsefull roll när det gällde att forma husmödrarnas attityder. I det ideala hemmet kände man till de nya forskningsrönen rörande näringsämnen, kalorier och bakterier samt de rationella arbetsmetoderna som krävde ny hushållsteknologi. Trots att man nu delvis omdefinierade hushållsarbetet, kom uppfattningen om kvinnans arbete i hemmet att kvarstå som ett kall, allt enligt en luthersk-kristen tradition. Tanken om hushållsarbetets mekanisering anammades inte av alla. Varken Socialdemokratiska Kvinnounionen eller Martha-föreningen pläderade för hushållsteknologin i sitt upplysningsarbete. Däremot betonade man vikten av att laga själv, i stället för att anlita utländsk teknologi. Beskrivningen av husmorsideologin och hushållets mekanisering är avhandlingens mest givande del och man hade gärna sett fler exempel på hur de tekniska nyheterna egentligen mottogs.

Amerikanska nationalekonomer spådde i seklets början att maskiner i framtiden kommer att sköta allt hushållsarbete. Så har inte skett, men maskinerna har påverkat arbetets karaktär. De första hushållsmaskinerna togs i bruk under en period då hushållsarbetet blev en samhällelig fråga. Hushållsteknologin inverkade på hur arbetet organiserades och därmed också på kvinnans roll i samhället.

Vuokko Lepistö har skrivit en förtjänstfull avhandling om ett ämne som hos oss är tämligen outforskat. Avhandlingen som bygger på grundlig arkivforskning ger en fin inblick i hushållsteknologins genombrott i vårt land. De rikliga illustrationerna och åskådliga tabellerna gör avhandlingen läsarvänlig.

Anna Finnilä

Undervisning av handikappade och debatt om deras status från mitten av 1800-talet till 1930-talets slut.

Tuula Vuolle: *Paikallisesta hyväntekeväisyydestä valtion asiaksi – Aistivällis- ja raajarikkoiskoulutus Suomessa 1846–1892*. [Från lokal välgörenhet till statlig angelägenhet – undervisningen av sinnes- och fysiskt handikappade i Finland 1846–1892] *Studia Historica Jyväskylänensia* 47. 230 s. Jyväskylä 1993.

Minna Harjula: *Vaillinaisuudella vaivatut – Vammaisuuden tulkinnot suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. [Behäftade med brister – uppfattningen om handikapp i den finska vård-debatten från 1800-talets slut till slutet på 1930-talet] *Bibliotheca historica* 15. Suomen Historiallinen Seura. 242 s. Helsinki 1996.

Forskningen kring de handikappades historia har på många sätt professionaliserats under det senaste årtiondet. Under inflytande av bl.a. Michel Foucault har ett intresse för samhällets utstötta spritts. Detta har lett till problematisering av vad som har uppfattats som normalt och diskussion kring hur olika avvikande individer har disciplinerats i samhället. Vid sidan av en dylik forskning har många institutioner för handikappade låtit skriva sina egna historiker, för att skapa sig en egen tradition och samhörighet. Både intresset för disciplineringsfrågor och handikapp-institutionernas intressen har inneburit att undervisningen ställts i centrum då de handikappade behandlats inom historieforskningen. Banbrytande var Anja Tsokkinens bok om blinda och deras utbildning (1984) och Keijo Pliths bok om Åbo dövstumskolas första föreståndare C.H. Alopæus (1984). Jag skall här presentera och diskutera två doktorsavhandlingar som delvis finansierats inom Finlands Akademis projekt "De handikappade och samhället".

Tuula Vuolle rubricerar sin avhandling på ett sätt som kanske antyder en mer idéhistoriskt inriktad frågeställning än vad som visar sig vara fallet. I ett inledande kapitel behandlar Vuolle utvecklingen av de handikappades undervisning i världen och Finland fram till 1800-talets början. Olika former att ta hand om handikappade har funnits åtminstone sedan medeltiden i form av kloster och kyrkans hospital. I det agrara samfundet fanns strukturer som gav de utslagna åtminstone någon form av social trygghet. Under tidig modern tid uppstod skolor där man försökte undervisa blinda och döva enligt vad som uppfattades som vetenskapliga metoder och det publicerades skrifter i ämnet. Den nya människosyn som den tidiga upplysningstiden förde med sig ledde också till olika försök att genom förnuftiga metoder lära döva och blinda nyttig kunskap. Spanjoren Jacob Rodrigues

Pereira utvecklade på 1700-talet teckenspråket, uppenbarligen närmast av rent vetenskapligt intresse. Vid samma tid, år 1760, grundade Abbé de l'Épée en dövskola i Paris. En långvarig pedagogisk konflikt härstammar från denna tid då Samuel Heinicke år 1778 grundade en dövskola i Leipzig som baserade sig på talmetoden.

Man kan anse salpeterinspektören Abraham Argillander från Österbotten vara Sveriges (och Finlands) första dövlarare. Han tog bl.a. hand om sin dövstumme svåger Wolfgang Helsingius (f. 1749) och lät trycka sina erfarenheter under rubriken *Försökt sätt, at Lära Dumbar Läsa och Tala*. (Kongl. Vetenskaps Academiens 1762). Skriften ingick även i Rosén von Rosensteins *Handbok i Barnsjukdomar* (1771) där Argillander uppger att han i fråga om sin undervisning har tagit intryck av utländska dövstummlärare även om han inte direkt läst deras skrifter. Det fanns på 1700-talet en form av offentlighet kring medicinska och pedagogiska frågor av denna typ som från Mellaneuropa utsträcktes till Norden, där referat förmedlades i tryck eller brev.

Drivkrafter för att utveckla undervisningen för döva och blinda på 1700-talet tycks ha varit en kombination av en upplysningstida människosyn och ett nytt religiöst krav på personlig tro. Den nya människosynen innebar att man ansåg att förnuft och kunskap kunde lösa alla problem. Dels ledde detta till att man vetenskapligt skulle kunna lära blinda och döva kommunicera, dels till att de döva och blinda genom kunskap skulle kunna förbättra sin egen ställning. Det religiösa kravet på personlig tro innebar att det inte längre räckte med prästernas välsignelser och med att människorna deltog i andakterna, alla skulle själva kunna läsa sin bibel för att komma till personlig insikt om Gud. De blinda och döva måste därför lära sig förstå religionen för att bli frälsta. I detta sammanhang är Vuolles konstaterande att rörelsehandikappade började få specialundervisning först på 1800-talet, närmast i samband med folkskoleväsendets utbredning, av stort intresse. Grunderna för all utbildning av utstötta kunde gärna granskas närmare även ur en teologiskt-idéhistorisk synvinkel.

I sitt följande huvudkapitel behandlar Vuolle dövstumundervisningen i Borgå på 1840-talet. År 1826 föddes Karl Oskar Malm i en god borgerlig familj, han konstaterades vara döv från födseln och familjen lät honom som åttaåring inleda skolgång vid Manilla-institutet i Stockholm, som var en skola för döva och tidvis för blinda. Efter sex år i institutet återvände Malm och försökte år 1846 grunda en egen skola för dövstamma i Borgå. Vuolle kopplar kraftigt intresset för saken till tidens föreningsliv och filantropiska intresse. En nivå som Vuolle förbiser är hur Malm själv lyckades driva sin sak inom Borgå-societeten, som ett levande exempel på de dövas "bildningsbarhet" och på det rationella förnuftets seger över handikappets hinder. Detta är enligt min mening något aningen annat än ren nödhjälp eller fattighjälp. I den skola Malm lyckades skapa i Borgå gick, enligt Vuolle, åren 1846-1856 sammanlagt 13 elever. Denna låga siffra berodde dels på bristande kunskap om skolans existens, dels var den säkert ett uttryck för att folkets breda lager inte

hade nåtts av den upplysnings- och vetenskapstro som trots allt levde inom de högre samhällsklasserna. Därför sattes de dövstumma endast sporadiskt i skola. Den tidiga lokala välgörenheten blir hos Vuolle endast en utgångspunkt för verksamheten från 1860-talet framåt och problematiseras inte i sig, i t.ex. ovan skisserade mentalitetshistoriska former.

I detta sammanhang blir Vuolle kanske onödigt beroende av Pliths avhandling som helt utgår från biskop Alopaeus perspektiv. Olika politiska, ekonomiska, religiösa och filantropiska aspekter inverkade också på hur de inblandade personerna och allmänheten förhöll sig till de dövstumma och utgående från dessa kan man se olika sätt att förhålla sig till de dövstumma och till de fattiga överhuvudtaget. En uppdelning kan göras i en emancipatorisk och en vårdande-övervakande inställning bland de inblandade personerna. Man kan t.ex. fråga sig om lågkyrklighet, personlig tro, religionsundervisningens primat och en idé om en sluten anstalt kan sammankopplas, i motsats till en nyttoinriktad politiskt liberal syn som betonade hantverkskunskaper och inackorderingar. Denna typ av frågor kunde Vuolle ha lyft fram mer även om de skymtar i samband med de utlandsresor lärarna sändes på och de innovationer dessa förde med sig.

Tuula Vuolle betonar att de privata initiativen åter fick en större betydelse fr.o.m. 1870-talet. På 1860-talet hade åtminstone offentligheten behärskats av de stora statliga reformerna i samband med folkskole- och kyrkolagarna. Härvid lyftes det allmännas betydelse för marginalgrupperna fram. Efter denna period återgick man till att diskutera mer praktiska frågor där de privata initiativen hade en större betydelse. Under hela tiden hade dock det reella arbetet i och för skolorna skötts av enskilda filantroper som på olika sätt var förankrade i sitt sociala, ofta filantropiskt-borgerliga sammanhang. Vuolle konstaterar att den statliga handikappvården under senare hälften av 1800-talet endast var en del av statens försök att lösa den sociala frågan, frågan om samhällets fattiga och utstötta. Andra delar var försök att stöda nyröjningar inom jordbruket, folkskolan, arrangerandet av allmänna arbeten och strävan efter större ekonomiskt spelrum för samhället. Vilken roll arbetet för handikappade har på detta fält är ett intressant perspektiv för vidare forskning och en grund för en mer idéinriktad contextualisering av materialet.

Tuula Vuolle inskränker sin idéhistoriska översikt till att visa hur man i Finland aktivt sökte förebilder för skolundervisningen av handikappade, särskilt i de övriga nordiska länderna. Skolöverstyrelsen bekostade flera lärares resor och förutom från de nordiska länderna fick man på detta sätt rapporter från bl.a. St Petersburg, det tyska området, Schweiz och England. Under dessa resor införskaffades olika uppgifter. Alopaeus uppmanade t.ex. Edvind Leopold Hedman att under sin resa i Mellaneuropa inte endast bekanta sig med skolor för mindre vetande utan också besöka dövstumskolor. Detta aktiva sökande efter förebilder är en ny form av idéutbyte, ett geografiskt omfattande resande som dock fungerar på samma sätt som den skriftliga 1700-talsoffentligheten.

I någon mån kom folkskolereformen att ställas i motsättning till skolorna

för handikappade på 1870-talet. Borgerskapet ansåg i rent liberalistisk anda vid lantdagen år 1872 att blindskolorna var en sorts kristligt humant välgörenhetsarbete och att detta skulle vara en sak för det privata filantropiska arbetet. Man ansåg således att staten inte skulle ta en för stor roll då det gällde omvårdnaden av de utstötta. Då det gällde skolor för förståndshandikappade ställdes de handikappade också i motsatsförhållande till alla föräldralösa fullsinnade barn som också de saknade omvårdnad. Intressant är att professor J. Pippingsköld, som representerade adelsståndet vid 1877 års riksdag, ansåg att staten borde grunda ett första institut för förståndshandikappade som exempel för privata filantropiska initiativ. Frågan som inställer sig gäller den ideologiska grunden för detta anti-liberalistiska uttalande – var det en rest av en gammal patriarkaliskt grundad ideologi eller en öppning mot en mer socialt inriktad statssyn? I detta sammanhang lyfter Vuolle också fram frågan om asyl kontra skola, tyvärr endast i form av ett debattreferat, här hade funnits stoff för att konfrontera olika sätt att se de handikappade.

I 1880-talets liberala klimat som innebar att fattighjälpen hörde till en privat social sfär, fick de filantropiska föreningarna en central roll för handikappskolorna. Föreningarna verkade ofta i nära samarbete med fruntimmersföreningarna, gemensamma aktivister var t.ex Vera Hjelt, Cely Mechelin och Rosina Heikel. Föreningen för lyttas bistånd blev i detta hänseende en ny sorts filantropisk förening där också män spelade en central roll. I slutet på 1880-talet inleddes en professionaliseringsprocess inom handikappundervisningen, med kommittébetänkanden kring läroplansfrågor. Skolorna fick en gemensam abnormskoleinspektör och en fond, Fonden för arbetsoförmögna personers vård, som senaten inrättade för att med 70 000 mk årligen understöda institutioner och välgörenhetsinrättningar.

Tuula Vuolles avhandling utgör definitivt ett viktigt första steg för förståelsen av de utstötta ställning i 1800-talets samhälle. Efter detta kan man förhoppningsvis närma sig detta forskningsfält med nya mer specialiserade och problematiserade infällsvinklar.

Tuula Vuolle avslutar sin avhandling kring år 1890, vid en tidpunkt då staten definitivt tagit ansvar för vården av döva, blinda, vanföra och krymplingar. Där Vuolle slutar tar *M i n n a H a r j u l a* vid. Harjula utgår i princip från att abnormitet eller handikapp på en nivå är en social konstruktion som hon undersöker genom fyra huvudsakliga frågeställningar: Vilka är definitionerna och kriterierna för handikapp, vem skapade begreppens innehåll? Hur uppfattade man handikappade, hur uppfattade man att de avvek från vanliga människor, uppfattade man dem t.ex som förlorade individer eller behäftade med enbart tekniska brister? Vad ansåg man vara orsaken till handikappet, Guds vilja, ett resultat av skörlevnad, eller förorsakad av sjukdom, d.v.s. var det självförvållat eller ej? Hur tolkade man och reagerade man på handikappproblemet, hur skulle man förhålla sig och vilka åtgärder ansågs nödvändiga, hur motiverades åtgärderna, var de handikappade ett hot för samhället eller var de offer vars öde skulle mildras? Denna typ av undersök-

ning lämpar sig särskilt väl för ett samhälle där den offentliga opinionen, debatten, blev en maktfaktor. Detta innebär också att Harjulas material i huvudsak består av offentligt material, tidskrifter, lagar, betänkanden, statistik och lantdagshandlingar.

Från 1890-talet började man i offentligheten föra fram argument för att arbeta med förebyggande fattigvård. Man ville bryta den onda cirkel som mången fattig råkade in i där fattigdomen medförde kroppslig och själslig sjukdom, dryckenskap, lösdriveri och annat ont. Man drog paralleller till medicinen där förebyggande åtgärder så som hälsovård och hygien hade börjat uppmärksammas. Sparargument anfördes också i detta sammanhang – det var billigare att hjälpa innan personerna blivit helt hjälplösa. De handikappade skulle lära sig att helt eller delvis försörja sig, inspektör Helsingius anförde både ekonomiska och mentala skäl för detta. Rote-skötseln av de utstötta kritiserades uttalat med argument om att då det patriarkaliska ansvarskännandet minskat så sköttes de rotfattiga sämre. Rotgång förbjöds helt år 1916.

I följande kapitel behandlar Harjula de utvecklingsdugliga. Grunden för vilka som skulle tas in i abnormskolorna låg i en människosyn där människor indelades i normala, utvecklingsdugliga och icke-utvecklingsdugliga. Detta innebar att man till skolorna närmast tog in barn och unga eftersom dessa ansågs ha de största möjligheterna att utvecklas. De dövstumma utgjorde under den period Harjula undersöker omkring en promille av befolkningen, men de uppfattades som ett problem eftersom handikappet ofta rörde i övrigt arbetsföra personer. De blinda var däremot i huvudsak gamla, vid sekelskiftet utgjordes gruppen blinda till över 50% av personer som fyllt 60 år. En viss utveckling skedde, kring sekelskiftet minskade den blindhet som uppkommit genom epidemiska sjukdomar genom bättre hygien och vård medan blindhet på grund av olyckshändelser ökade.

Minna Harjula ser två huvudsakliga linjer i hur de handikappade uppfattades. För det första sågs de som ett uttryck för Guds verksamhet, deras liv var lika mycket värt som alla andras och det fanns en dold mening i att någon föddes ofärdig. Det var en Guds prövning, ett faktum Gud tillät, ett prov på människornas kärlek till Gud och sin nästa. Ofta uttrycktes också tanken att de abnorma var Guds utvalda och skapats för ett kommande liv. Detta baserar Harjula i huvudsak på festtal och skrifter skrivna och hållna av abnormskolornas lärare och till vissa delar kan denna syn ses som retorik och pedagogik med syfte att stärka de handikappades självförtroende och legitimera skolornas existens inför dem som bekostade verksamheten. I detta sammanhang kunde Harjula åtminstone ha lyft fram frågan om materialets representativitet. Det andra sättet att uppfatta de handikappade var som mänsklighetens främlingar. De väckte uppmärksamhet genom sitt beteende och sina brister och deras handikapp ställde dem utanför det normala livet och de nyttiga samhällsmedborgarna.

För att återinföra så många handikappade som möjligt i samhällets tjänst

måste man först lära dem kommunicera, detta var lättare med blinda än med döva. Sedan gällde det att försöka inpränta folkskolans baskunskaper i eleverna. Kring sekelskiftet lyckades man oftast med detta i blindskolorna medan man fick sänka sina ambitioner i dövstumskolorna. För de förståndshandikappade gällde det att lära dem så mycket som möjligt och koncentrera sig på de utvecklingsdugliga. Filosofie doktor Gunnar Stadius konstaterade år 1936 att utvecklingsduglighet skulle förstås i termer av nyttiga framsteg, de som inte gjorde framsteg uteslöts ur skolorna. Skolornas roll blev således under denna tid att disciplinera de handikappade för ett liv i samhället, inte att bygga upp asylor eller slutna skyddshem.

Till denna disciplineringsprocess hörde kontroll över den egna kroppen och sexualiteten. Harjula rubricerar detta underkapitel 'En ren själ i en ren kropp', citatet är formulerat av blindskolläraren Lydia Wikman som inte ansåg att man ens som målsättning för skolorna kunde uppställa devisen en frisk själ i en frisk kropp. Målsättningen var ordning, renlighet och ett beteende som gjorde att handikappet väckte så liten uppmärksamhet som möjligt. Detta innebar att man t.ex. inte gärna anställde blinda lärare i blindskolorna eftersom dessa inte skulle kunna övervaka elevernas yttre beteende och utseende. Till detta renhetsideal hörde både yttre och inre sedlighet. Lydnad, ordning och rena tankar var av central betydelse, ifall eleverna var överksamma, ensamma och inåtvända kunde de befaras idka självbefläckelse. Alopaeus uppmanade föräldrar till handikappade barn att passa på så barnen inte förföll till denna ohälsosamma synd och han beskrev hur man utomlands t.o.m. använde tvångströjor för att hindra eleverna från självbefläckelse. Harjula ser en koppling mellan synen på de abnorma som driftsmänniskor som saknar självkontroll och betydelsen av att kontrollera deras sexualitet. Särskilt illa ansågs onani vara för de förståndshandikappade eftersom denna lyfte fram det instinktiva och djuriska på det mänskligas bekostnad. I övrigt strävade skolorna till att ge eleverna grundläggande kunskaper i kristendom och till att ge dem någon sorts yrkeskunskap så att de skulle kunna försörja sig eller åtminstone bidra till sin egen försörjning.

I ett kapitel med medicinhistoriska infallsvinklar beskriver Harjula hur läkekonstens utveckling, bl.a. genom ortopediska framsteg, medicinernas utveckling och förebyggande åtgärder, skapade en tilltro till att många handikappade faktiskt kunde botas. Då det gäller det förebyggande arbetet blev naturligtvis sjukdomsorsakerna centrala. I årsberättelsen för Lappvikens sjukhus år 1880 indelas orsakerna till sinnessjukdom i: moraliska orsaker så som religiöst grubbleri, kärlekssorger och olyckligt äktenskap, intellektuella orsaker som överansträngning i studierna, sensuella orsaker så som alkohollmissbruk och onani, organiska sjukdomar, yttre sjukdomar så som skallskador samt okända orsaker. Harjula ser en utvecklingstendens där de ärftliga orsakerna med tiden betonades på de moraliska och kroppsliga orsakernas bekostnad. I samband med rasläror och rasrenhetstankar spred sig en degenereringskräck, en rädsla för att människosläktet skulle försämrans. I denna de-

batt, som fördes över hela Europa, blandande ärftlighetsfaktorer med sedlighetspropaganda. I London hölls år 1912 en konferens om människorasens förädling, denna observerades också i finländsk press och sådana tankar upptogs också i debatten kring abnormskolorna.

Hotet var således att människorasan skulle förfalla, särskilt på den andliga nivån. I samtidsdebatten fick de mentalt sjuka och de efterblivna kanske den största uppmärksamheten. De blinda och krymplingarna hade oftast fått sitt handikapp genom någon sjukdom eller olycka varför de inte sågs som något hot i rasbemärkelse. Däremot framfördes mycket varierande argument kring orsakerna till dövstumhet, man ansåg ofta att dövstumheten kunde anses vara ärftlig eftersom de yttre sjukdomar som gav upphov till dövhet verkade vara ärftliga.

Specifikt för de degenererade ansågs vara låg moral och obehärskad sexualitet. Denna kombination skulle ju logiskt leda till att dessa förökade sig snabbare än resten av befolkningen och därigenom bidrog till en allt snabbare degenerering av människosläktet. Därför började man på 1920- och 1930-talet sträva efter att institutionalisera vården av förståndshandikappade och mentalt störda personer. Det ansågs vara i samhällets intresse att dessa personer av rashygieniska skäl levde hela sitt liv på slutna institutioner. Man fruktade t.o.m. att vanliga friska barn med mentalt handikappade syskon kunde ta skada av att se deras onormala rörelser, ljud och handlingar. Framst fruktade man dock deras bristande moral; år 1929 förbjöds äktenskap för ofärdiga människor och år 1935 stiftades en lag som tillät tvångssterilisering av idioter, imbecilla och sinnessjuka.

De fysiskt skadade, de som genom olyckor förlorat sin förmåga att försörja sig, började på 1930-talet allmänt benämnas invalider. Det handlade om människor som t.ex. förlorat en arm eller ett ben, ett öga eller hörseln på ena eller vardera örat. Redan på 1890-talet försökte man inom förvaltningen uppskatta hur mycket arbetsförmåga de handikappade förlorat för att bedöma vilket stöd staten skulle betala ut. Från början gällde understöden endast de farligaste yrkena men invaliditetsersättningarna utvidgades med tiden till att omfatta nästan alla som utförde fysiskt arbete. Det ansågs inte att dessa invalider hade någon som helst koppling till släktets degenerering och diskussionen rörde i detta fall endast ekonomi. Till saken hörde att man ansåg sig ha en hedersskuld till dem som sårats på den vita sidan i inbördeskriget.

Minna Harjula avslutar sin bok med att konstatera att tolkningen av handikapp i sig professionaliserades under den undersökta perioden. Från att ha varit en fråga för en bildad offentlighet, där de debatterande personerna samtidigt debatterade många andra ämnen, togs debatten över av specialister såsom läkare, psykologer och ärftlighetsforskare. Kyrkan som moralskapare fick träda tillbaka för argument hämtade ur en retorik hämtad ur vetenskapen. Detta innebar samtidigt att offentligheten kring dessa frågor fjärmades från det vanliga folket som ofta levde kvar i gamla föreställningar och uppfattningar om de handikappade, men som å andra sidan utgjorde den närmil-

jö där de flesta handikappade levde.

Minna Harjula har utfört ett modernt och konsekvent avhandlingsarbete på ett fält som öppnar många nya perspektiv både gällande dagens uppfattningar om normalitet och handikapp och samtidens mentalitetshistoria i stort. Det projekt inom vilket Vuolle och Harjula skrivit sina avhandlingar är ett utmärkt exempel på hur man inom relativt små projekt kan effektivisera handledningen och få det stöd som behövs för att bana nya vägar inom historievetenskapen.

Joachim Mickwitz

En patriotisk arbetarrörelse

Antti Kujala, *Venäjäns hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. [Den ryska regeringen och Finlands arbetarrörelse 1899–1905] SHS, Historiallisia Tutkimuksia 194, 453 s. + 8 bilds. Helsinki 1995 (Summary: The Russian Government and the Finnish Worker's Movement, 1899–1905).

Socialismens sammanbrott i Finlands östra grannland öppnade inte bara nya arkiv i Moskva utan även nya tolkningsmöjligheter för finsk historieskrivning. De första nationella traumorna som blev omskrivna var, som man kunde vänta sig, vinterkriget, fortsättningskriget och perioden efter andra världskriget. Med Kujalas undersökning har nu även den gamla arbetarrörelsen blivit rehabiliterad som fosterlandets försvarare. De demonstrationer under åren 1904–05, som traditionellt har tolkats som gällande rösträtt och lantdagsreform, tolkar Kujala om som demonstrationer främst mot ryska olagligheter och för återställande av Finlands autonomi. Om arbetarrörelsens underjordiska eller radikala sektioner tidigare har setts som kapitalismens veder-sakare, uppträder de i Kujalas bok främst som tsardömet's underminerare.

Kujalas detaljrika och ytterst noggrant dokumenterade undersökning är ett resultat av ett långvarigt intresse för den finska arbetarrörelsens politiska linjeval under "de första ofärdsåren" 1899–1905. Under de två decennier som flutit från Kujalas första inlägg i diskussionen, har historieskrivningen kring den finska arbetarrörelsen hunnit uppleva dramatiska skiftningar – än har arbetarna setts som jämlikhetens förkämpar, än som degenererade massor. Fullt medveten om hur laddad diskussionen är, går Kujala rakt på sak med en uppseendeväckande tes. Han menar att den finska arbetarrörelsens revolutionära karaktär hade sitt ursprung i den ryska regeringsmaktens repressiva likriktningspolitik och inte i förhållandet till arbetsgivarna eller det inhemska borgerskapet. I enlighet med det lokala perspektiv som har blivit populärt på senare tid, vill Kujala samtidigt påvisa att t. ex. det rysk-japanska kriget bara är

en katalysator för storstrejken hösten 1905, medan det aktiva finska motståndet, med stöd av det passiva, är av inhemskt ursprung. Kujala påstår att inte heller den ryska arbetarrörelsen hade något infytande på den finska arbetarrörelsen före storstrejken, trots finsk arbetsmigration och handelsfärder till S:t Petersburg. Tvärtom, för att bevara sina lagliga organisationer och aktionsmöjligheter, aktade sig den finska arbetarrörelsen för samarbete med de illegala socialistiska eller revolutionära grupper som existerade inom eller utanför kejsardömet.

Kujalas undersökning är ett övertygande bevis på nyttan av ett mångsidigt källunderlag och ett utförligt läsande av dokument. Kujala bygger sin argumentation till stor del på ryskt arkivmaterial och tidigare oåtkomliga dokument. Han har bl.a. använt det ryska gendarmeriets brev och rapporter samt uppgifter om underjordiska aktivister och proletäraktivister, givna av tjallare som den inhemska (finska) polisen infiltrerat inom arbetarrörelsen. Men han har också läst en mängd publicerade källor, som tidskrifter, program och löpsedlar. Med allt detta material lyckas Kujala ta ned en del gamla hjältar från piedestal, och ställa en del nya i deras ställe. I synnerhet beskrivs aktivisternas, och bland dem främst arbetarnas, roll som central i kampen mot ryssarna och för Finlands autonomi. Å andra sidan följer Kujala *O s m o J u s s i l a* en bit på vägen i sin beskrivning av de ryska gendarmspionernas otroliga inkompetens och den ryska överhetens felbedömningar av situationen – läsaren får här roliga stunder trots sakens allvarliga natur. Och för den fosterländska historieskrivningen är det av ett visst intresse, att man också inom arbetarrörelsen var benägen att ta den "petersburgska vägen", d.v.s. att vid behov samarbeta med den ryska överheten och även vädja till kejsaren.

Det finns en del smärre svagheter i Kujalas enorma verke. Ett exempel är Kujalas förkärlek för en om och ifall-diskussion. Själv upplever jag hans kontrafaktualiska diskussion mest som överflödiga, och i somliga fall direkt osakliga (t. ex. s. 122). Kujalas iver att påvisa sina teser leder honom ibland in på rena spekulationer, som t. ex. i frågan om arbetarrörelsens förmodade strävan efter en demokratisk republik (s. 275). Jag vill också lyfta upp en detalj, en diskussion, som jag anser att Kujala obefogat har funnit trivial, kanske för att saken har fallit i glömska. Det gäller nekandet av rösträtt för dem som inte hade avlagt sina kronoutskylder, d.v.s. personskatt (s. 345–346). Då ständerna i juli 1906 antog senatens proposition om allmän rösträtt, var obetalda kronoutskylder en av de grunder på vilka en person kunde nekats rösträtt. Det uppskattades att ca 100 000 personer vid denna tid hade dylik obetalad skatt. De som hade nekats rösträtt kunde anhålla om omprövning hos senaten. En av de vanligaste orsakerna för nekad rösträtt som angavs var oavlagda kronoutskylder. Därutöver kunde rösträtten ha nekats p.g.a. att vederbörande fick fattigvårdsunderstöd eller för att han eller hon inte var mantalskriven.

I stort sätt blev jag övertygad om att den ryska överhetens nitiska åtgärder och hysteriska reaktioner (kanoner riktade mot Helsingfors där lugnet rådde) irriterade befolkningen i och kring städerna, eller åtminstone de personer som

inte hade någon fördel av ryssarnas närvaro. Jag tror också att detta underminerade den ryska regeringsmaktens legitimitet hos många och gjorde somliga politiskt mera radikala. Däremot finner jag det likhetstecken som Kujala utan vidare ställer mellan repression och likriktningspolitik som obefogat. Var inte arbetarna i Ryssland underkastade minst lika repressiva åtgärder och byråkratisk nit? De repressiva åtgärder som arbetarna och arbetarrörelsen blev utsatta för i Finland gällde till ringa grad likriktning, vilket jag förstått som förryskning. Maktkampen mellan det ryska gendarmeriet och den finska polisen, som Kujala beskriver utförligt, var förvisso en följd av förryskningen. Men från arbetarradikalismens synpunkt var bägge poliskårer repressiva. Eftersom den finska polisen var den kompetentare av de två kårerna, utgjorde den kanske ett större hot för de underjordiska organisationerna.

I början av sin undersökning berör Kujala frågan, i vilken mån den finska arbetarrörelsen var revolutionär. Svaret är inte givet, även om en del av folket gjorde uppror, som de själva uttryckte det, år 1918. Vad som menas med revolutionär är inte heller självklart. Kujala har använt fosterländskheten som måttstock, och ser då endast det han söker: en politisk revolutionär inriktning. Det som kunde tyda på ekonomisk revolutionär inställning, riktad mot arbetsgivare och de besuttna klasserna, noterar han inte. Jag kan alltså inte helt godta Kujalas huvudtes, att arbetarrörelsens revolutionära karaktär i Finland hade sitt ursprung i den ryska regeringsmaktens repressiva likriktningspolitik.

Marjatta Rahikainen

Best – Himmlers högra hand

Ulrich Herbert: *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989*. 695 s. Dietz Verlag 1996.

Werner Best verkade under 1930-talet som SS-chefen Himmlers och hans närmaste mans Heydrichs högra hand. Han var chef för civilförvaltningen i Frankrike och riksföreståndare i Danmark under andra världskriget. Man känner till att han var en av organisatörerna bakom uppbyggandet av den tyska hemliga polisen under 1930-talet och en av förespråkarna för en extrem lösning av judefrågan. Ändå ställdes han inte inför rätta i Tyskland vid de stora Nürnbergrättegångarna efter kriget. Best avtjänade istället några år i danskt fängelse, varefter han återvände till Tyskland. Han engagerade sig där efter i politiska frågor, arbetade som jurist och innehade en plats i förvaltningsrådet för en av de större industriedjorna i Västtyskland. Professorn i nutidshistoria i Freiburg, Ulrich Herbert analyserar Bests liv utgående från nio års forskningsarbete och ett omfattande material.

Boken kan inte anses vara en biografi i ordets verkliga mening eftersom Herbert intresserar sig mera för Best som typ, än som individ. Den välutbildade och rationellt tänkande organisatören och teoretikern som arbetade för sina egna, ofta ideella, mål passar inte in på den vanliga bilden av en national-socialist. Författaren har visserligen valt att betona Bests världsbild och filosofi, men materialet betraktas ändå främst utgående från det dåvarande tyska samhället. Boken utgör därigenom inte enbart en studie av människan Werner Best utan framstår även som tysk 1900-tals historia i miniatyr. Det här framgår också av bokens indelning i tiden före 1933, tiden mellan 1933-1945 och tiden efter 1945. Den andra delen som utgör den kanske mest intressanta delen har tyvärr förlorat på denna indelning. Detta gäller speciellt kapitlen kring Bests tid i Frankrike och Danmark.

Best beskrivs av Herbert som en pojke som växte upp under skuggan av första världskriget. En hård inre disciplin, ett förnuftsbetonat handlings sätt och en stark känsla för folket såg Best som typiska karaktärsdrag för krigsgenerationen, d.v.s. för sig själv. År 1930 anslöt sig den 27-årige juristen till NSDAP, ett för honom dittills tämligen okänt parti. Han erövrade snabbt en hög post inom partiet i delstaten Hessen och blev medlem i SS.

Inom nationalsocialistiska kretsar var Best känd som experten på säkerhetsfrågor, mannen bakom de berömda Boxheimerdokumenten. Dokumenten som den hessiska polisen erhöll 1931 avslöjade planer på ett nationalsocialistiskt maktövertagande i Hessen. Best tvingades avgå från sitt arbete som domare, men det egentliga rättsliga förfarandet lades ned efter en tid. Under denna tid vaknade Himmlers intresse för Best. Bests första större uppgift vid SS:s säkerhetstjänst var utrensningarna inom SA 1934. Några år senare flyttades han till Berlin som förvaltningschef för Gestapo. Arbetet gällde främst personal- och organisationsfrågor, men han verkade även som Heydrichs ställföreträdare och spelade bl.a. en viktig roll vid säkerhetspolisens aktioner i Polen.

Efter meningsskiljaktigheter med Heydrich utsågs Best 1940 till chef för civilförvaltningen i Frankrike. Här ville Hitler lösa problemen med sabotage och motståndsrörelse genom motterror och hämndaktioner. Best, influerad av egna minnen från Rehnockupationen, motsatte sig detta. Han betonade att ockupationsmakten skulle förlora på att hämnas på befolkningen och föreslog att man i stället som vedergällning skulle skicka de franska judarna till koncentrationslägren i öst.

Från 1942 fram till krigets slut innehade Best posten som riksföreståndare i Danmark. Herberts beskrivning av hur olika man på tyskt håll förhöll sig till Danmark är mycket målande. Inkonsekvensen i befälen gjorde Bests uppgift omöjlig. För utrikesministeriet och Himmler var Danmark ännu 1942 och 1943 mönsterlandet som exporterade mat åt Tyskland och där folket höll sig lugnt. För Hitler och armén utgjorde Danmark då redan ett militärt hot med tanke på en eventuell landstigning av de allierade.

Best understödde den danska Scaveniusregeringen och manövrerade ut

Clausen, ledaren för det danska nationalsocialistiska partiet. De enda fria valen i det tyskockuperade Europa hölls trots motstånd från tyskt håll 1943 i Danmark. Både i detta och i andra meningsskiljaktigheter med den tyska arméns överbefälhavare i Danmark von Hanneken understöddes Best av Himmler. Efter de stora tyska nederlagen i kriget blev det allt svårare för Best att bortförklara alla sabotage- och strejkaktioner. Utvecklingen i Danmark påminde om Bests tid i Frankrike. Hans negativa inställning till tyska hämndaktioner gjorde att Himmler till slut tappade sitt förtroende för honom. När situationen i Danmark blev allt mera kaotisk 1944 ignorerade Best tidigare befallningar och införde domstolar som dömde sabotörerna. In i det sista ansträngde han sig för att inte Danmark skulle bli ett slagfält i slutet av kriget.

Herbert behandlar Bests syn på judendomen, det tyska folket och Fichtes folkideologiska teorier i nästan varje kapitel. Bests inställning till enskilda judar var inte utpräglat rasistisk, han ansåg dem inte tillhöra en lägre ras och han sade sig inte ha något emot dem personligen. Ändå var han mannen bakom deportationen av de franska judarna till koncentrationsläger i öst, Gestapos judelistor samt ett otal artiklar gällande lösningen av judefrågan. Enligt Bests uppfattning om folket, dess rättigheter och livslagar måste judarna skiljas åt från andra folkslag. Om judarna inte kunde förflyttas så måste man förintam dem för att lösa kampen mellan de olika folkslagen. Trots detta känns det litet förhastat när Herbert drar slutsatsen att Best gjorde upp konceptet för förin-telsepolitiken. Efter 1940 hade han inte mera något större inflytande i Berlin.

Herbert behandlar även de danska judarnas öde. Det är känt att Best mot-satte sig aktioner mot de danska judarna och att han läckte ut de tyska planerna till befolkningen. Resultatet var att de flesta hann fly över till Sverige och att Best kunde meddela att Danmark var judefritt. Han utverkade även löften om att de som fångslats inte skulle flyttas till koncentrationsläger österut. Ändå föreslog han hösten 1943 i ett brev, som han senare försökte bortförklara, att de danska judarna skulle deporteras. Tidigare har de tyska kraven på hårdare beslut, motsättningarna med armén och Bests rädsla att förlora sin maktposition betraktats som orsakerna till brevet. Herberts undersökning visar däremot att Bests verkliga inställning till judefrågan därmed inte alls har beaktats. Herbert ser lösningen av judefrågan som en del av Bests livsfilosofi, trots att han valde att även beakta andra frågor.

På ett förtjänstfullt sätt har Herbert skapat en tankeväckande och intressant studie i radikalism och tysk 1900-tals folkideologi utgående från ett ytterst brokigt material. Herberts undersökning av Bests liv vittnar om att denne genom mängder av uttalanden, artiklar och vittnesmål vid efterkrigstida rät-tegångar försökte och även ibland lyckades påverka och vilseleda den efter-krigstida historieskrivningen. Kartläggandet och dokumenterandet av Werner Bests liv, har därmed stor betydelse för framtida forskning.

Annette Forsén

Finlandiseringens uppkomst

Jukka Nevakivi, *Ždanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvostoliittolais-tettu?* [Zhdanov i Finland. Varför blev vi inte sovjetiserade?] 317 s. Helsinki 1995.

Jukka Nevakivi, *Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui?* [Hur kom Kekkonen till makten och finlandiserades Finland?] 255 s. Helsinki 1996.

Först efter kommunismens sammanbrott och Sovjetunionens upplösning har det överhuvudtaget blivit möjligt att studera det arkivmaterial som dessa skapat. Under den totalitära diktaturens tid var arkiven stängda för utländska forskare och det som regimens inhemska tjänstemän utträttade i dem kan oftast inte kallas kritisk forskning. Nu håller arkiven igen på att stängas för forskningen. Moskva verkar allt klarare uppfatta sig som Sovjetunionens efterträdare, liksom kommunistregimen i tiderna måste ta hand om arvet efter tsarväldet.

Med tanke på den kommunistiska partistatens natur blev arkivöppnandets process på tok för mycket på hälft. Den högsta ledningens dokument skyddades från offentlighet och samlades i det s.k. Kremlarkivet. Den hemliga polisens material hölls också hemligt. Alla partiarkivens dokument har inte heller, åtminstone tills vidare, varit tillgängliga. Det förefaller som om en central del av det arkivmaterial som berör relationerna mellan Finland och Sovjetunionen ännu är utom räckhåll för forskningen. Samröret mellan Kekkonen och Sovjetunionen skedde ju t.ex. till sina strategiskt viktiga delar genom KGB och de viktigaste besluten fattade den högsta ledningen med vilken Kekkonen upprätthöll täta, personliga kontakter.

Professor J u k k a N e v a k i v i är tydligen medveten om sitt materials begränsning. I förordet till Zhdanov-boken säger han sig ha skrivit om ett i sig slumpmässigt och bristfälligt material utan att sträva efter att täcka allt som Zhdanov och kontrollkommissionen hann göra i Finland. Detta är ändå en klar underdrift. Nevakivi har haft till sitt förfogande en mycket stor och intressant samling som ansluter sig till Zhdanovs verksamhet i Finland (och som nuförtiden finns på mikrofilm på Riksarkivet i Helsingfors). Därutöver har han haft tillgång till de relevanta delarna av materialet från Sovjetunionens utrikesministerium, för att inte tala om nytt, viktigt finländskt material. Institutionen för politisk historia har under Nevakivis ledning för några år sedan mobiliserat ett antal ryska forskare att behandla frågor relaterade till den finska historien, ett initiativ som det – inte enbart av arbetskonomiska orsaker – är skäl att välkomna.

Zhdanov-boken ställer redan i titeln den ödesfråga som under det senaste decenniet ställts i flera andra böcker – varför sovjetiserades vi inte? Inte heller

i detta arbete har författaren kunnat ge denna vitt omfattande fråga ett entydigt svar. Nevakivi har ändå kunnat tillfoga en alldeles ny aspekt. För en representant för Sovjetunionen tedde sig situationer och människor annorlunda än för t.ex. Paasikivi, Kekkonen eller Hertta Kuusinen.

En viktig utgångspunkt i kontrollkommissionens politik i dess tidiga skede, var att kriget i Europa ännu pågick. Sovjetunionen var bunden av den nationella frihetskampens förtecken och försök till abrupt sovjetisering hade kunnat slå tillbaka också utanför Finland. Bokens "antihjältar", både i Kremls och i finländarnas ögon, är hemmakommunisterna. Således kom rollen som "demokratiseringens" hjältar att passa sällsynt dåligt på denna grupp. Inte heller från det socialdemokratiska partiet lyckades man bryta ut mer än en bråkdel även om makt och ära väntade på de "föreanta nationernas" sida.

Sovjetunionens handlingsfrihet i Finland begränsades väsentligt av att man inte hade lyckats ockupera landet. Även om risken för ockupation kvarstod efter vapenstillståndet hade ett genomförande, åtminstone i början, knappast varit möjligt för de fåtaliga sovjettrupperna, för att inte tala om de politiska konsekvenserna av en ockupation. Däremot låg det i Sovjetunionens mycket okonkreta intressen att inhösta de finländska krigsskadeständesprodukterna. På kort sikt var denna aspekt viktigare än övergången till socialism, som enligt sovjetledningen i det långa loppet ändå väntade de kapitalistiska länderna. Att tvinga finländarna att föra krig mot tyskarna, och att finländarna själva skulle bestraffa (först: avrätta) de krigsansvariga, var en gammal leninistisk metod, med mål att aktivera klasskampen i ett land. Sovjetunionen kunde följa noninterventionens princip när finländarna själva tvingades utföra det smutsiga arbetet. Otivelaktigt genomförde finländarna arbetet – till skillnad från krigsskadeständesleveranserna – rätt dåligt. Det är ändå svårt att föreställa sig att man hade kunnat undgå att utföra det. Det hade blivit en prestigefråga för stormakten.

I verkligheten kunde Zhdanov inte låta bli att blanda sig i Finlands angelägenheter. Hans medel var ändå rätt begränsade så länge som de finländska politikerna och myndighetsmaskineriet var lojala med sitt eget land och respekterade dess lagar och värden. Alla agerade inte lika exemplariskt. Målet för inrikesminister Yrjö Leino var att ansluta Finland till Sovjetunionen och Finlands ambassadör i Moskva Cay Sundström strävade så aktivt efter att komma i sitt förlägningslands tjänst att det t.o.m. irriterade ryssarna. Sundström önskade bl.a. att den sovjetiska "övervakningen" av Finland skulle fortgå också efter fredsfördraget. Tack vare dessa herrar läckte finska statens hemligheter till Sovjetunionen som i förhandlingar alltid kunde förutse situationen. Paradoxalt nog kunde detta när VSB-pakten slöts främja godtagandet av det finländska förslaget.

Kekkonens aktivitet skildras också i denna bok som det "intelligenta initiativ" som han själv har talat om. Genom att erbjuda Sovjetunionen ett lojalt beaktande av dess grundintressen var det möjligt att i gengäld få inflytande och mera spelrum. På detta sätt kunde man också bryta kommunisternas

monopol på goda förbindelser med Sovjetunionen. Paasikivi däremot var som bromsare resolut på sin rätta plats.

Zjdanov flyttade år 1945 för gott över till Moskva och från maktkampen i Kreml hade han endast begränsat med tid att lägga på Finland. I Moskva kämpade MID, inrikesministeriets femte avdelning, som hade en betydligt strängare linje, med Zjdanov om inflytande i Finland. Också O. W. Kuusinen försökte efter förmåga blanda sig i Finlands angelägenheter, men han förefaller inte ha spelat någon betydande roll. Nevakivi antar att Kuusinen inte tilläts återvända till Finland eftersom han kunde ha stört den linje av långsam förändring som Zjdanov följde.

De finländska kommunisterna hamnade i en sorglustig situation. Utan de sovjetiska kamraternas kraftfulla hjälp kunde de inte göra sig gällande mot "den reaktionäre stöttepelaren" Paasikivi. Protesterna mot Finlands fredsdelegation – i vilka man alltså protesterade mot en bevakning av nationella intressen – och strejkerna som arrangerades på grund av avskedandet av inrikesminister Leino (när det i själva verket var Sovjetunionens kommunistiska parti som hade krävt hans avgång) är som scener ur ett absurdt skådespel. Nevakivi drar slutsatsen att Sovjetunionens inställning till Finlands kommunistiska parti förändrades efter att VSB-pakten hade slutits. Partiet ansågs inte vara moget nog att ta över ansvaret för sitt land och man ville inte uppmuntra det att ta över makten i Finland.

Frågan om 1948 års kommunistiska statskuppplaner har i decennier diskuterats i litteraturen. Nevakivi har inte funnit uppgifter om ett sådant företag förutom att de finländska kommunisterna bad om rådsregeringens hjälp och Sovjetunionens kommunistiska partis tillåtelse till en masskampanj som bl.a. hade lett till fängslande av antikommunister. Frågan förefaller ha lösts nekande av Stalin. Åtminstone kom det ingen hjälp från Sovjetunionen, tvärtom såg man från sovjetiskt håll till att de snart påföljande s.k. Leino-strejkerna avbröts.

Varför sovjetiserades då inte Finland? Nevakivis verk och de källor han har använt ger inte det slutgiltiga svaret som kan, som Nevakivi konstaterar, finnas i Stalinarkivet. De påverkande faktorerna är dock redan kända och man har spekulerat kring dem länge. Många saker behöver man inte längre efter Nevakivis bok spekulera om, de är dokumenterade. Klarast framträder Zjdanovs roll som en "moderat" aktör. Ett sämre personval kunde ha lett till sämre resultat både för Finland och för Sovjetunionen. Hans flexibilitet bidrog till lösningen av konflikter, även om detta inte var Sovjetunionens främsta mål. Kanske nådde Molotov pudelns kärna i en intervju som han på gamla dagar gav författaren Felix Tsjujev: Finländarna är ett mycket egensinnigt folk och användande av våld i Finland kunde ha skapat en böld som skulle ha skadat socialismens sak i hela världen.

Hur kom Kekkonen till makten och hur finlandiserades Finland, frågar Nevakivi i titeln på följande bok som tar vid där den föregående slutar. Den behandlar tiden mellan slutandet av VSB-pakten och 1961 års notkris.

Nevakivi påvisar att Kekkonen fick direkt stöd från Sovjetunionen vid presidentvalet, vilket i och för sig inte är någonting nytt. Nevakivi lyckas ändå tydligare än tidigare visa på hur affären i praktiken sköttes. Med finlandisering menar Nevakivi fult spel med representanter för en grannstat. I gengäld för välvillig inställning till grannen fick man stöd i den inre maktkampen – i enlighet med Sveriges (och Finlands) gamla "frihetstida" principer.

Nevakivi hade inte under arbetet med denna bok tillgång till det sovjetiska kommunistiska partiarkivets opublicerade dokument efter år 1952. Han bedömer att man inte kan skriva om Sovjetunionens Finlandspolitik, åtminstone för åren 1948–1968, endast utgående från det sovjetiska arkivmaterial som tillsvidare gjorts tillgängligt för forskningen. Det material, framför allt från MID:s arkiv, som finns är ändå tillräckligt mångfacetterat för att tillföra någonting nytt om tidens politik till den bild som utformats i tidigare finländsk forskning, bl.a. i Kekkonens biografi. I många detaljer har Nevakivi kunnat rätta Kekkonens levnadstecknare, *J u h a n i S u o m i*, i dennes slutledningar. "Pyjamasfickstalet" år 1952, initiativet till en nordisk kärnvapenfri zon, Finlands anslutning till Nordiska rådet samt förslaget att området kring Saima kanal skulle återbördas till Finland vara samtliga vederbörligen förberdda, vilket Kekkonens efterlämnade dokument förtiger.

Nevakivis bok bekräftar starkt uppfattningen att Kekkonen var mycket medveten om historien. Han strävade efter att endast lämna efter sig fördelaktiga dokument och förlitade sig på att Sovjetarkiven inte skulle avslöja sina hemligheter. Kekkonen var förvisso inte den enda som tog den politiska vägen via Moskva och som där fann stöd mot inhemska motståndare. Han var inte heller själv skyddad från dylik verksamhet, utan blev föremål för både kommunisters som andra politiska krafters skvaller. I denna form fick en "finlandisering" sin början i ett mycket tidigt skede, direkt efter fortsättningskrigets slut. På 1950-talet hade ett helt system, som bl.a. inkluderade sovjetisk hjälp till det från SDP utbrutna ASSF (Arbetarnas och Småbrukarnas Socialistiska Förbund), blomstrat upp.

Nevakivi ger erkännande åt Kekkonens verksamhet, men antar att en så långtgången "finlandisering" inte hade varit nödvändig. Han konstaterar att inget annat europeiskt demokratiskt land tvingades att i sin politiska kultur sjunka så lågt. Kritiken träffar, så här uttryckt, mitt i prick. Å andra sidan var inget annat demokratiskt land i samma position som Finland. Om man, som Kekkonen, med finlandisering avser ett större fenomen, att skapa sämja och försoning med Sovjetunionen, framträder Finlands unika situation ännu tydligare. De andra demokratiska länderna i Europa hade efter kriget någonting att försonas om och de östeuropeiska länderna ville inte försonas – förutom i festal. Endast Finland kunde finlandiseras och man var t.o.m. stolt över detta. Att det i finlandiseringen bakom kulisserna också ingick fult spel kunde man i tiderna endast ana.

Nevakivis undersökningen ger vidare ramar åt orsaken till vår stolthet. Den bekräftar än en gång, att Finlands efterkrigstida politiska historia inte kan

skrivs utan att de sovjetiska dokumenten observeras. Det finns ännu mycket kvar att hämta ur det material som nu står till forskarnas förfogande. Det vore rent utav en nationell uppgift, att till Finland skaffa kopior av också annat material som berör vårt land, utöver det Zjdanovska arkivet.

Timo Vihavainen

Helsingforsfinskan i historisk-sociolingvistisk belysning

Heikki Paunonen, *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. [Finskan i Helsingfors. Observationer gällande det helsingforsiska talspråkets historiska bakgrund och nutida variation] Suomen kielen laitos, Helsingin yliopisto. 278 s. Helsinki 1995.

/.../ siihen aikaa nimittäi Helsingissä oli monella, e-, vaikk_ei n-, jos kotikieliki oli suämi mutta esimeks siinä talossa missä me asuimme ni melkei kaikki perheett_oli ruätisinkiälisiä, ni sitähäj joutu puhumaan aivan samalla tavalla ruätisia ku suämeaki, mutta, eihä se tiEyst sitä edellyttä et sitä nyt osais kieäliopin ja kaiken sen mutta /.../ [/.../ den tiden hade många, fast, fast inte, om hemspråket var finska, men till exempel i det huset där vi bodde så nästan alla familjer var svenskspråkiga, så då måste man tala på samma sätt svenska som finska, men, inte betyder det förstås att man kunde grammatiken och allt det men /.../ (författarens övers.)]

Ovanstående citat härstammar från en monografi skriven av Heikki Paunonen, professor i finska vid Tammerfors universitet. Det är fråga om ett verk som har författats för 15 år sedan (1982) och som nu (1995) har getts ut i ett slags faksimilutgåva. Manuskriptet hade flitigt nyttjats, refererats och citerats av andra forskare under alla dessa år, och man drog därför slutsatsen att Paunonens undersökning borde bli lättare tillgänglig och mer känd utanför en trängre krets av främst fennister. Monografen har också en del att ge en läsare utanför den språketenskapliga kretsen.

Den som talar är en av de informanter som har intervjuats och bandats inom Heikki Paunonens projekt. Det är fråga om en helsingforsare född i början av detta sekel och uppvuxen i Sörnäs. Man kan fästa sig dels vid det som sägs, dels vid hur det sägs. Informanten talar om hur han på ett naturligt sätt i barndomen kom att plocka upp svenska vid sidan av sitt eget hemspråk, finska, och forskaren har transkriberat hans berättelse på ett sätt som så troget som möjligt återger hans finska talspråk. Jag skall här något beröra både

språkkontakten i Helsingfors, så som Heikki Paunonen ser den, och det finska språket i staden, så som det ter sig när det läggs under en sociolingvists lupp.

I ett sociolingvistiskt forskningsprojekt avskärmas aldrig analysen av språkliga data från de språkbrukare materialet härstammar ifrån, ej heller från de sociala sammanhang där materialet har producerats. Det handlar tvärtom om att se hur talarnas sociala villkor, hur hela den historiska och sociala kontexten, återspeglas i språket och ger upphov till variationsmönster. För att kunna välja såväl icke-språkliga oberoende, som språkliga beroende variabler är det därför viktigt att först teckna en bild av den språkmiljö språkbrukarna lever i. Heikki Paunonens Helsingforsstudie inleds sålunda med ett kapitel som handlar om det finska språkets sociala ställning i Helsingfors från mitten av 1800-talet, och om framväxten av ett urbant finskt talspråk från slutet av samma sekel.

Paunonen tecknar med säker hand en bild av ett slags språklig urbaniseringsprocess. På 40 år (1870–1910) fyrdubblades stadens befolkning och vid slutet av perioden var den finska befolkningen i majoritet. Den kraftiga finska befolkningsökningen motsvarades dock inte av en i samma tempo stigande prestige för det finska språket. Det svenska språket bibehöll länge sin starka ställning såväl inom den privata, som inom den offentliga sektorn.

Författaren berör här också stadens olika sociala skikt och den språkliga fördelningen mellan dem. Helsingfors är ju grundad i en helsvensk bygd i Mellanland, och de svenska invånarna har beroende på social bakgrund talat en varietet med mer eller mindre inslag av lokal nyländsk dialekt. Därtill kommer att inflyttade från Sverige, eller t.ex. från den gamla huvudstaden Åbo, har haft en annan dialektal bakgrund eller har talat ett annat slags standardspråk än det som förekom i de högre sociala skikten i staden.

På den finska sidan var situationen en annan och detta tar Paunonen fasta på. Hans beskrivning av uppkomsten av den talade standardfinskan i Helsingfors är samtidigt en mer allmän bit finsk språkhistoria. De finska lägre sociala skikten i staden kom ursprungligen främst från västra Nyland och södra Tavastland, men rekryteringsområdet blev i takt med att urbaniseringsprocessen framskred och försnabbades allt vidare. Sålunda kom olika finska dialekter att mötas i den blivande storstaden, där de så småningom smälte samman. I resonemanget kring de språkliga variabler som Paunonen väljer att undersöka är frågan om de olika finska dialekternas inflytande på dagens helsingforsfinska central. En annan viktig fråga är förhållandet mellan det finska skrivna standardspråket och det så småningom framväxande talade standardspråket.

I de högre sociala skikten i staden var de finskspråkiga i minoritet. Här ger Paunonen exempel på svenskspråkiga personer som på olika sätt arbetade för det finska språket och den finska kulturen, men ofta gjorde det på svenska. Han nämner också exempel på familjer där man medvetet bytte till finska som hemspråk som ett utslag av det som brukar kallas kulturfennomani.

Det som ur språkvetenskaplig synvinkel då är intressant är att det finska standardspråket – alltså ett språk (relativt) opåverkat av dialekt – i mycket hög grad kom att byggas upp direkt på skriftspråket i stället för att, som i fråga om många andra standardspråk, växa fram som en produkt av mötet mellan de olika aktuella dialekterna. De svenskspråkiga personer i de högre samhällsklasserna som bytte språk talade ju ett språk som de mest formellt hade lärt sig och som saknade, eller hade svaga rötter, i vad man kunde kalla det talade finska folkspråket. Därtill kommer att det språkvårdande arbetet (med utveckling av vokabulär, medvetet val mellan olika dialektala former, bortputsning av svensk interferens m.m.) med syfte att skapa ett s.k. kulturspråk först nu på allvar kommer igång. Skapandet av ett finskt standardspråk för tal och skrift som skulle kunna fungera inom samtliga samhällssektorer var också en del av arbetet för den finska kulturen och för den finska nationen. Ända fram till språkmanifestet 1863 hade ju svenskan ensam axlat rollen som offentligt språk. Det finska standardspråkets historia är alltså drastiskt annorlunda – kortare och intensivare och mer knutet till ett medvetet nationsbygge – än det svenska.

I Helsingfors möttes alltså olika finska och svenska dialekter samt främst svenskt standardspråk. Tydligast syns spåren i den helsingforsiska slangen. Heikki Paunonen, som är vår främste expert på finsk helsingforsslang, ger här också en del exempel på språkkontakt på ordnivå där främst svenskan, men också ryskan har varit den källa man har öst ur. "Ventata", "broidi" och "döfata" (av svenskans "vänta", "broder" och "dofta") används fortfarande. "Safka", "lafka" och "mesta" (av ryska ord för "mat", "butik" och "plats") är också de gångbara i dag.

Paunonen kommer också med den iakttagelsen att en förfinskning av uttalen i slangen har skett under de senaste årtiondena. T.ex. "gimma" (kvinna) som förr uttalades med tonande klusil uttalas i dag tonlöst "kimma". Svenska ljud har alltså ersatts med finska. Förklaringen måste vara den att helsingforsslangen ursprungligen var gemensam för svenskspråkiga och finskspråkiga helsingforsare. En finskspråkig helsingforsare – som informanten i det inledande citatet – som levde i vardagskontakt med svenskspråkiga i hemkvarteret behärskade åtminstone i någon mån också svensk fonologi. I dag sker kontakten på finska.

Denna vardagliga och nära språkkontakt förekom inte överallt i staden. Ser man, vilket Heikki Paunonen gör, närmare efter hur de två språkgrupperna var fördelade över staden finner man att de svenskspråkiga i första hand bodde i de äldre stadsdelarna i söder, medan de finskspråkiga fanns i norr. Gränsen gick då vid Långa bron. Söder om den rådde en viss segregation mellan språkgrupperna, i norr var de integrerade, och det var också här som den språkligt blandade helsingforsslangen uppstod.

Kunskapen om det finska språkets utveckling i staden samt om när, var och av vem finska har talats har legat till grund för Heikki Paunonens val av intervjusubjekt. Han har valt att samla in språkligt material bland män och kvin-

nor representerande tre olika åldersgrupper (äldre, medelålders och yngre) och bosatta i två till sin sociala sammansättning olika stadsdelar (medelklassens Tölö och arbetarnas Sörnäs). Materialet består av inspelade intervjuer där informanterna har fått berätta om sin barndom, skolgång, sitt yrkesliv och sina fritidsintressen. Att det i första hand var språket man var ute efter har informanterna inte upplysts om.

Forskningsdesignen kan alltså sägas representera den första sociolingvistikvägen, där inspirationskällan har varit *William Labov*. Det handlar om ett variabelstyrt, stringent urval av informanter, en insamlingsmetod som bygger på bandade intervjuer med en person, där det egentligen syftet med inspelningen är dolt, och slutligen en bearbetning av materialet i form av transkriptioner som mycket detaljerat återger talarens idiolekt. De avvikelser från normal skrift som framgår av citatet ovan återger t.ex. den aktuella talarrens val av öppningsgrad för vissa diftonger samtidigt som de visar felsägningar och korrigeringar som alltid förekommer i fritt tal.

Av arbetsekonomiska skäl satsar man ofta inom sociolingvistisk forskning grovt sett på något av två alternativ: ett stort material och ett fåtal variabler eller ett mindre material och många variabler. Man kan alltså sägas välja mellan att sätta ned mycket tid på att samla in och ta fram materialet i analyserbart skick eller att använda mindre tid på materialinsamling, men mer tid på att skärskåda materialet ut många olika synvinklar. I Heikki Paunonens undersökning genomfördes 149 intervjuer, och 127 av dem skrevs ut i sin helhet på den noggrannhetsnivå som citatet ger en fingervisning om. Också om den här delen av arbetet inte var ett enmansarbete har det handlat om att samla in ett stort material som sedan av Heikki Paunonen har analyserats med avseende på sju olika språkliga variabler.

De frågor Heikki Paunonen har ställt sig är mångfacetterade. Han har som nämnts varit intresserad av de olika dialekternas inflytande på den talade Helsingforsfinskan, och han har också frågat sig vilket inflytande det svenska språket och de många tvåspråkiga har haft. Vidare har han velat hitta samband mellan språkliga variationsmönster och icke-språkliga, d.v.s. sociala, omständigheter. Han har också frågat sig om mönstren ser olika ut i olika informantgrupper och hur mönstren i så fall skiljer sig från varandra. Slutligen har han avsett att spekulera i Helsingforsfinskans framtida utveckling och dess inverkan på språket på andra orter.

Ett slags kamp mellan det finska skriftspråket och det talade folksspråket kan iakttas i vissa fall, i andra handlar det om konkurrens mellan olika inflyttade dialekter. Heikki Paunonen behandlar t.ex. de talade kortformerna "mä", "sä", "se" och "ne" för skriftens "minä", "sinä", "hän" och "he" (s. 151f.). Dessa kortformer har också till många utsocknes förtret spritt sig utanför staden. Paunonen visar emellertid att de inte är okända i finska dialekter, utan att de t.o.m. har haft en vid spridning. Att man i dag har en negativ inställning till dem beror på att man felaktigt enbart förknippar dem med Helsingforsfinskan. Det här är en negativ attityd till huvudstadens språk som

kan igenkännas också på annat håll och som i grunden emanerar ur ett slags språkligt lillebrorskomplex.

Ett annat exempel på konkurrensen mellan skriftspråk och folkspråk är variationen i bruket av s.k. ägarändelser (s. 178f.). I den talade helsingforsfinskan av i dag påträffas enligt Paunonen t.ex. för första person singularis fem olika sätt att uttrycka ägande: "minun kirjani" (genitiv av personligt pronomen + ägarändelse), "kirjani" (bara ägarändelse), "minun kirja" (bara genitiv av personligt pronomen), "mun kirjani" (kortform av genitiv av personligt pronomen + ägarändelse), "mun kirja" (bara kortform av genitiv av personligt pronomen). Valet mellan dessa olika sätt att säga "min bok" har dels en grammatisk förklaring (åsyftas satsens subjekt eller inte), dels ett samband med talarens bakgrund.

Det visar sig att det helsingforsfinska talspråket i någon mån avviker från såväl skriftspråks- som folkspråksmönster. Den första av de fem varianterna är den mest formella och skriftspråkiga; den sista är den mest informella och talspråkiga. Äldre helsingforsare prefererar de förra, utförligare och formellare varianterna, yngre de senare, kortare och informellare. För de yngre gäller också att deras val är oberoende av deras sociala bakgrund. T.ex. äldre tölöbor med högre social bakgrund utesluter aldrig ägarändelsen (-ni), och den korta formen av pronomenet ("mun") är mycket ovanlig. De här talarna talar som de skriver, medan avståndet mellan skrift och tal är påfallande bland de yngre. En annan intressant slutsats som kan dras är att de yngres finska till sin struktur börjar likna svenskan, där endast ett personligt pronomen i genitiv uttrycker ägandet och suffix inte förekommer ("mun kirja" – "min bok"). Påverkan mellan obesläktade och strukturellt mycket olika språk behöver inte enbart beröra den lexikala nivån, utan kan gå djupare än så om språkkontakten pågår länge och är intensiv.

Genom att jämföra olika informantgrupper med varandra får Heikki Paunonen således fram hur de valda språkdragen förekommer i varierande åldersgrupper och sociala miljöer och kan dra vissa slutsatser om deras framtid. Läsaren får ett intryck av att klyftan mellan dagens finska skriftspråk och dess talade motsvarighet håller på att växa, och man börjar fråga sig när den finska språkvården kommer att anse sig tvungen att ändra på skriftspråksnormen.

Inom den inhemska sociolingvistikens kommer Heikki Paunonens undersökning förmodligen att betraktas som en klassiker, om den inte redan kan sägas vara det. Den är välstrukturerad, välskriven och gedigen. Den representerar något jag har lärt mig att igenkänna som finsk grundlighet och pålitlighet. Den som på finska vill veta hur en klassiskt upplagd sociolingvistisk undersökning kan göras har här ett skolexempel. Undersökningen ligger också till grund för åtminstone två artiklar på svenska: 'Från svensk småstad till finsk storstad' i *Storstadsspråk och storstadskultur i Norden* (utg. K. L. Berge & U. B. Kotsinas, Stockholm 1990, s. 89–107) och 'Från Sörkka till kulturspråk. Iakttagelser om Helsingforsslangen som språklig och sociokulturell företeelse, i *HTF* 1989 (s. 585–622).

I en huvudstad möts språkbrukare från olika orter, och de slipas språkligt mot varandra. Samtidigt når huvudstadens språk åtminstone via massmedierna språkbrukare i andra delar av landet. Smältdegelns produkt – stadens språk – förblir därigenom inte bara huvudstadens angelägenhet. En sociolingvistisk djupborrning just i Helsingfors gagnar därför mer än den lokala språkhistorien.

Marika Tandefelt

DISKUSSION

Angående V.M. von Born – ett genmäle

I *Historisk tidskrift för Finland* 4/196 har Olle Sirén, med utgångspunkt i Max Engmans recension av min bok *Iskuggan av S:t Petersburg* i 3/196, begagnat tillfället att ge en skildring av V.M. von Born som jordbrukare och omtänksam godsherre. Sirén inleder dock sin kritik med ett felcitat. Han säger att von Born bl.a. framställs som en "tyrann på hemmaplan". Ett sådant uttryck har jag inte använt. Jag skriver på s. 62 att han var en "tyrann i familjekretsen", vilket är något helt annat. Om detta finns skriftliga belägg, bl.a. av sönerna Ernst och Eric.

Ordet "hemmaplan" bör rimligtvis uppfattas som hela Sarvlakskomplexet. Under sådana omständigheter ligger en avsevärd del av Siréns kommentarer utanför essäns ämne, d.v.s. rättsidén som livsåskådning. Emellertid har Sirén begagnat tillfället till en grundlig genomgång av V.M. von Borns förtjänster som godsägare och hushållare. Jag ser ingen anledning att kommentera Sirén på dessa punkter. Han kan sin sak och jag instämmer i det mesta han anför. Däremot vill jag påminna Sirén och andra läsare av min bok, att det här är frågan om en essäbok där författaren i allt väsentligt tagit ställning till V.M. von Borns insatser och tankar som politiker och på sin tid uppburne rättskämpe. Hans förtjänster på andra områden hör inte till detta ämne.

När jag på s. 63 skriver att det var en nåd från ovan att von Born gick bort hösten 1917 "före inbördeskrigets hemska uppgörelser" tar jag givetvis fasta på risken för att någon av de hopar som från Kotka sökte sig över Valkom väster och norrut möjligen hade kunnat komma till Sarvlaks och där gjort processen kort med baronen. Det finns talrika belägg för behandlingen av godsägare och industrimän på andra orter i södra Finland vilka togs av daga av utsocknes folk. Jag har inte alls hävdad att baronen på Sarvlaks skulle ha löpt risken att råka ut för hämndgiriga Pernå – eller Sarvlaksbor. Såvitt jag vet finns det inte heller någon orsak att misstänka detta.

V.M. von Born som riksdagsman i östra Finland är en lapsus som jag beklagar. Han var uppställd i Åbo läns södra valkrets. Att han blev invald där är ett bevis för den aktning han som laglighetsman åtnjöt även utanför Pernås gränser. I övrigt ser jag ingen orsak till att kommentera de bockar som kria-rättaren Sirén har satt i marginalen. Ett par småfel beklagar jag dock. Och till slut, avsikten med detta kapitel, liksom med hela essäsamlingen, var inte att måla paradporträtt utan att förutsättningslöst betrakta några personligheter i vår historia. Då kan vissa marginella egenskaper hos modellerna inte förbises.

Göran Stjernschantz

FRÅN FÄLTET

Kvinnor och kultur – tysk-nordiska jämförelser

First German-Nordic Conference on Gender History. Construction of Gender in the Long Nineteenth Century: German Nordic comparisons, November 21–24 1996.

I slutet av november 1996 samlades 23 nordiska och tyska kvinnohistoriker i fyra dagar på hotel Ariadne i Stockholm för att jämföra forskningsresultat. Det övergripande temat för detta symposium var könssystemet eller förhållandena mellan kvinnor och män, under 1800- och 1900-talen. Frågan behandlades i föredrag och "papers" om några av samhällets delområden: den industriella arbetsmarknaden, äktenskapet, politiken och välgörenheten samt skapandet av könsideologier.

Konferensen hade kanske alltför många teman. Precis när vi riktigt hade kommit i gång med diskussionen på något område var det dags att ta en paus och gå vidare till nästa ämne. Å andra sidan var bredden i programmet en styrka eftersom det gällde att stifta bekantskap med forskningen i Tyskland respektive i de nordiska länderna och skapa nya kontakter.

Genast under den första sessionen, då vi diskuterade samverkan mellan industrialisering och konstruktion av kön, kom vi in på de kulturella skillnaderna och likheterna mellan kontinenten och de nordiska länderna. Problematiken kring skyddslagar för kvinnor och den samtida debatten om moderskap och moderlighet (ca 1880–1920) är ett av de teman som ansluter sig till ämnet och som just nu även internationellt sett är en "het potatis". År 1995 utkom t.ex. *Protecting Women: Labour Legislation in Europe, United States and Australia 1880–1920* redigerad av Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris och Jane Lewis. I Sabine Schmitts och Anne Birthe Ravens föredrag om hur arbetarkvinnan i Tyskland respektive Danmark konstruerades framgick bl.a. att kvinnorörelserna i de båda länderna förhöll sig mycket olika till skyddslagstiftningen, och framförallt till förbudet mot nattarbete. I Tyskland tog både den borgerliga och den socialdemokratiska kvinnorörelsen parti för att kvinnor skulle förbjudas att arbeta nattetid, medan bägge rörelser i Danmark och i Sverige motsatte sig förbudet. I Sverige och i Danmark accepterades en dubbelroll för kvinnor – som industriarbetare och mödrar – medan man i Tyskland ansåg att modersrollen hotades av nattjobb.

Omkring sekelskiftet 1900 uppstod i de flesta europeiska länder en debatt om moderskapet, föranledd bland annat av färska statistiska bevis för en de-

mografisk nedgång i många av de industrialiserade länderna. I Tyskland skylde man, i högre grad än i de nordiska länderna, den sjunkande nativiteten på "förfelade mödrar", d.v.s. yrkesarbetande kvinnor som födde "alltför få" barn.

Diskussionen om kvinnors och mäns vardagsliv rörde sig mest kring äktenskapet. Det handlade t.ex. om äktenskapet som ideal eller om olika praxis inom äktenskap. *Gunilla Budde* från Freie Universität Berlin talade under rubriken 'Poetry and Prose: Middle Class Marriages in the second half of the long nineteenth century' och *Christina Ericsson* från Stockholms universitet om 'To be or not to be – actresses and femininity in the nineteenth century'.

När det var dags att gå över till kvinnor som politiska aktörer var vi inne på kvinnors och mäns olika politiska språk, olika sätt att argumentera kring och bygga upp sin medborgarroll. Konferensens enda två deltagare från Finland, undertecknade, talade bägge om kvinnor och politik; *Tina Kinunen* om Ellen Keys förhållande till den tyska kvinnorörelsen och *Alexandra Ramsay* om Dagmar Neovius, en av de kvinnor som år 1907 invaldes i den första enkammarlantdagen i Europa.

Ideologier och uppfattningar om maskulinitet och feminitet behandlades av t.ex. *Karen Hagemann*, Technische Universität Berlin och *Christiane Eifert*, Freie Universität Berlin. De talade i var sitt föredrag om soldaten respektive ämbetsmannen som manstyper i det tidiga Preussen och om hur dessa manlighetsbilder länkades in i nationsbygget. *Ulrike Weckel*, Universität Hamburg och *Karen Klintgaard Povlsen*, Århus universitet talade bl.a. om kvinnor och kvinnlighet i de litterära salongerna omkring sekelskiftet 1800.

Avslutningsvis vill vi konstatera att vi har fått vara med om en intressant konferens med överlag stimulerande och välskrivna inlägg och med givande samtal med kolleger, bland vilka många var helt nya bekantskaper. Det speciella med denna konferens var komparationerna mellan Tyskland och de nordiska länderna. Det talas så mycket om komparativ forskning och nu gjorde vi i varje fall vissa jämförelser, men vi nödgades alla konstatera att det blev ganska ytligt. Precis när vi trodde att vi alla talade om samma sak vaknade misstanken om att det kanske inte alls var så. Vi visste egentligen så litet utanför det egna landets historia. Vi generaliserade för mycket, talade om Tyskland och om Norden som om de vore och alltid har varit helt enhetliga områden. I början av 1800-talet fanns ju inte ens ett enat Tyskland!

Vi märkte också att den kvinnovetenskapliga referensramen inte var så enhetlig som vi trodde att den skulle vara. En del var så mycket mera insatta än andra och hade tillägnat sig en språklig jargong som ibland kunde kännas främmande för dem som inte hade läst de senaste "inneböckerna". Vi var ense om att vi måste förbättra våra kunskaper i tysk respektive nordisk historia innan vi träffas nästa gång. Men minst lika viktigt som att ha goda förhandskunskaper är det givetvis att våga fråga "vad menar du?", och säga "det

där förstår jag inte!". Vi tror dock, nej vi är övertygade om, att detta var en god början, och vi ser fram emot nästa konferens, som ordnas i Tyskland om ett par år. Undertecknade hoppas att engelskan då skall frångås som enda konferensspråk. Alla som vill och kan tala tyska bör få göra det, förvirringen kommer att minska redan i och med detta.

Tina Kinnunen

Alexandra Ramsay

Historiska samfundet i Åbo

Samfundets årsmöte hölls den 1 april. Följande styrelse valdes för år 1996: ordförande prof. Max Engman, viceordförande docent Åsa Ringbom, styrelsemedlemmar docent Ingvar Dahlbacka och fil.stud. Rasmus Almqvist. Fil.dr. Marianne Liljeström fungerade som sekreterare fram till den 31 augusti, därefter övertogs sysslan av fil.lic. Christer Kuvaja. Som kassör har fungerat fil.mag. Arja Rantanen. Samfundet hade vid utgången av år 1996 1 hedersmedlem och 43 medlemmar. Samfundets andra hedersmedlem Oscar Nikula avled den 14 december. Samfundet har under året haft följande verksamhet:

- 26.2. Professor Ossián Lindberg, *Den maskerade sanningen som konstnärligt motiv.*
- 1.4. Fil.mag. Laura Hollstén, *Från Bengalen till Brasilien. Sockerrörets biocentriska historia.*
- 28.9. Samfundet företog en utflykt tillsammans med Turun Historiallinen Yhdistys till Qvidja herrgård i Pargas.
- 7.10. Fil.dr. Henrik Knif, *Den italienska barockoperans utbredning i det katolska och det protestantiska Europa.*

Christer Kuvaja

Riksarkivet 1996

Filosofie doktor *Kari Tarkainen* utnämndes av republikens president till ny riksarkivarie och generaldirektör för arkivverket från 1.9.1997. Han efterträdde professor *Veikko Litzén* som avgick med pension. *Kari Tarkainen* kom från Sverige där han hade tjänstgjort vid svenska Riksarkivet sedan 1971.

Riksarkivet mottog år 1996 46 hyllmeter handlingar och 451 kartor från myndigheternas arkiv. Utrymmesbristen i Riksarkivet begränsade mängden på det överlätna arkivbeståndet. Bl.a. följande myndigheter och inrättningar överlätt handlingar:

Ministerier och till dem hörande förvaltningsgrenar:

Skyddspolisen, övervakningskartotek 1921–1944 (22 lådor); Utvecklingscentralen för social- och hälsovården (STAKES), vårdavdelningens handlingar 1941–1948 (1,6 hm) samt befolkningsavdelningens handlingar rörande försörjningsbidrag till kommunerna (2,1 hm); Inrikesministeriets administrativa avdelning, båtritningar (175 st.); Statsrådet, smärre tillskott till handels- och industriministeriets och inrikesministeriets arkiv.

Distrikts- och lokalmyndigheter:

Helsingfors tingsrätt, handlingar från Helsingfors rådsturätts arkiv (4 hm); Helsingfors polisinspektion/ enheten för teknisk brottsutredning, personregistreringsböcker samt negativ (25,5 hm).

Som gåva eller deposition har Riksarkivet mottagit 268 hyllmeter privat arkivmaterial. Nyttjandet av största delen av materialet är tillsvidare begränsat p.g.a. pågående förteckningsarbete eller i enlighet med överlåtarens önskemål.

Privatpersoner och släkter:

Familjen *Auramos* arkiv; tillskott till FM *Margit Borg-Sundmans* arkiv; överarbetsledare *Timo Dahls* arkiv; tillskott till släkten *Dahlbecks* arkiv; bokbindaren *Fanny Ekholms* arkiv; tillskott till minister *Carl Enckells* arkiv; justitiiekansler *Jaakko Enäjärvis* arkiv; tillskott till släkten *Europaeus* arkiv; tillskott till FM *Almar Fabritius'* arkiv; tillskott till arkivrådet *Berndt Federleys* arkiv; släkten *Forsman-Koskimies* arkiv; minister *Päiviö Hetemäkis* arkiv; kansler *Niilo Ikolas* arkiv jämte hans son professor *Osmo Ikolas* arkiv; tillskott till akademiledamoten *Yrjö Kilpinens* arkiv; adb-chef *Rope Kojonens* arkiv; familjen *Kontulas* arkiv; material rörande släkten *Lyra*; ingenjör *August och Elsie Mannerheims* arkiv; grevinnan *Eva Mannerheim-Sparres* brevväxling; tillskott till *Gustaf Mannerheims Grensholm-deposition*; *Sirkka-Liisa* och *Pekka Nuortevas* "kvicksilver" arkiv; *Johan Nykopps* anteckningar från

Moskva; professor Aapeli Saarisalos romanmanuskript "Astarte's sacrifice"; domprosten Johannes Schwartzbergs arkiv; tillskott till familjen Sibelius arkiv; konsul Musa Silvers arkiv; biskop Eino Sormunens arkiv; tillskott till hovrättsrådet Paavo Soukkas arkiv; tillskott till professor Gunnar Suolahtis arkiv; kansler Bruno Suvirantas arkiv; tillskott till minister Mika Tiivolas arkiv; tillskott till författaren Constance Ullners arkiv; kansler Klaus Waris arkiv; tillskott till Gertrud Wichmans arkiv; konstnärerna Kaarlo och Tilda Vuoris arkiv.

Föreningar, organisationer, samfund m.m.:

Cancerföreningens i Finland, Cancerstiftelsens och Stiftelsens för Cancerforskning arkiv till 1990; tillskott till Centralen för Ungdomsarbete r.f.s arkiv; tillskott till Europas Kulturfond, Finlands sektion r.f.s arkiv; Finlands befolkningsskyddsorganisations arkiv 1927-1992; tillskott till Finlands Kristliga Studentförbunds arkiv; tillskott till Finlands Landsbygdspartis (riksdagsgruppen) arkiv; Finlands Scouter r.f.s arkiv till 1971; Finlands ögonläkarfruar r.f.s arkiv; Finsk-ryska handelskammarens arkiv 1946-1990; tillskott till Genealogiska Samfundets i Finland arkiv; tillskott till Historiallinen Aikakauskirjas arkiv; tillskott till Judiska församlingens i Helsingfors arkiv; Kerho 22, tillskott till arkivet; tillskott till Konstverk till skolan-föreningens arkiv 1906-1980; "Lama 1990", intervjuer gjorda med de ekonomiska beslutsfattarna samt bakgrundsmaterial härtill; tillskott till Lapin Sivistysseuras arkiv 1932-1996; Le Cercle-Franco Finlandais de Helsinki r.f.s arkiv 1890-1985; tillskott till Marthaförbundets arkiv; arkiv tillhörande nämnden som tillsatts med anledning av tjänstemannastrejken 1963; Nuorisokasvatussäätiön arkiv; tillskott till Samorganisationen för Finlands ungdomsorganisationers arkiv; Suomen Kirkon Seurakuntatoiminnan Keskusliitto (SKSK), tillskott till arkivet; Suomen pikakirjoittajayhdistys r.y., arkivet; Suomen ja Ydysvaltain Opetusalan Vaihtotoimikunta (FUSEEC), tillskott till arkivet; Tyttöjen Keskus, arkivet 1966-1992; Vapauden Akateemisen Liitto, arkivet 1950-1952; tillskott till Vi Kvinnor Mot Rusmedel r.f.s arkiv; Zonta International, XX. kretsens arkiv.

Riksarkivet besöktes år 1996 av 38 800 forskare (1995 36 800). Antalet framtagna arkivenheter och mikrofilmer uppgick till 31 150 stycken (1995 38 500)

Christina Forssell

Finländsk historisk litteratur 1995

i bibliografiskt urval

KIRSTI ANTIN

Bibliografier och arkivförteckningar

Helsingin yliopiston kirjasto, *The A. E. Nordenskiöld Collection in the Helsinki University Library : annotated catalogue of maps made up to 1800. Vol. 5 / by Cecilia af Forsselles-Riska*. – [Hfors] ; Stockholm, 1995. – 2 bd. (360, 251 s.).

Ketola, Mikko & Mustakallio, Hannu, *Professori Kauko Pirisen julkaisu toiminta 1989–1995 // FKSÄ. 84–85/1994–1995* (1995), s. 213–229. – Zusammenfassung: Die Publikationen Professor Kauko Pirinens von 1989–1995.

Konttinen, Aulis, *Adolf Ehrnrooth ja jatkosodan JR 7 : bibliografia* [Adolf Ehrnrooth och fortsättningskrigets JR 7 : en bibliografi]. – Borgå, 1995. – 88 s.

Koponen, Martti, *Kirjallisuutta sisävesiliikenteen historiasta ja perinteestä* [Litteratur om insjötrafikens historia och tradition]. – Hfors, 1995. – 417 s.

Mankki, Raija & Rantanen, Tuula, *Suomen historiallinen bibliografia 1981–1985* = Finsk historisk bibliografi = Finnish historical bibliography. – Hfors, 1995. – 699 s. – (Käsikirjoja / Suomen historiallinen seura ; 16).

Nummelin, Rolf, *Bibliography of Sixten Ringbom (1935–1992) // Icon to cartoon : a tribute to Sixten Ringbom*. 1995 (Taidehistoriallisia tutkimuksia ; 16), s. 355–374.

Storå, Siv, *Christoffer H. Ericsson : bibliografisk förteckning 1939–1994*. – Åbo, 1995. – 80 s. – (Meddelanden från Sjöhistoriska museet vid Åbo akademi ; nr 19).

Suomalais-ugrilainen seura, *Suomalais-ugrilaisen seuran julkaisut 1885–1995* = *Publications de la Société finno-ougrienne* = *Finsk-ugriska sällskapetets publikationer* = *Veröffentlichungen der Finnisch-ugrischen Gesellschaft* = *Publications of the Finno-Ugrian Society* = *Publikaatit Finnougriskogo obsestva*. – Hfors, 1995. – 93 s.

Suomen kansallislehti 2 : *Vuosien 1936–1941 suomalaiset kokoillat elokuvat* [Finlands nationalfilmografi. 2 : Finländska helaftonsfilmer från åren 1936–1941] / redaktionsrådet: Kari Uusitalo, ordförande ... [et al.]. – Hfors, 1995. – 799 s.

Talvio, Tuukka, *Suomen museo 1894–1993 : sisällys* = *Finskt museum 1894–1993 : register : index*. – Hfors, 1995. – 104 s.

Böcker, fristående publikationer och uppsatser

Achté, Kalle, Ganander ja aikansa maaginen lääketiede [Ganander och hans tids magiska medicin] // *Ganander, Christfrid, Mythologia Fennica*. 1995, s. 181–201.

- Ahlström, Christian, *Spår av hav, yxa och penna : historiska sjöolyckor i Östersjön avspeglade i marinarknologiskt källmaterial*. – Hfors, 1995. – 214 s. – (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk ; 148). – Abstract: Historical shipwrecks in the Baltic reflected in marine archaeological source material.
- Ahola, Sakari, *Eliitin yliopistosta massojen korkeakoulutukseen : korkeakoulutuksen muuttuva asema yhteiskunnallisen valikoinnin järjestelmänä*. – Åbo, 1995. – 203 s. – (Raportteja / Koulutusosologian tutkimuskeskus ; 30). – Summary: From elite to mass higher education : changing structures of selection in Finnish higher education.
- Alanen, Ilkka, Finland as a peasant society and the agrarian reforms // *The peasant state : the state and rural questions in 20th century Finland*. 1995, s. 42–53.
- Alenius, Kari, Suomen yhteiskunnalliset olot virolaisessa painetussa sanassa 1800-luvun jälkipuolella // *Faravid*. 17/1993 (1995), s. 175–184. – Summary: Finnish society in the Estonian printed word in the 2nd half of the 19th century.
- Aminoff-Winberg, Johanna, *Finska flyktingar i Sverige under stora ofreden : flyktingförteckningar*. – Hfors, 1995. – 280 s. – (Sukutietotekniikka ry:n julkaisuja ; 4).
- Beyer-Thoma, Hermann, Nation und nationale Bewegung in finnischen Schulbüchern der 60er bis frühen 90er Jahre // *Nationalbewegung und Staatsbildung*. 1995 (Studien zur internationalen Schulbuchforschung ; Band 85), s. 165–187.
- Bladh, Gabriel, *Finnskogens landskap och människor under fyra sekler : en studie av natur och samhälle i förändring*. – Göteborg, 1995. – 403 s. – (Meddelanden från Göteborgs universitets geografiska institutioner. Serie B ; nr 87). – Summary: Finnskogen's landscape and people under four centuries : a study of nature and society in change.
- Bruun, Christer, En vetenskaplig odysse i österled : Philip Bruun, Schiltberger och professuren i Odessa // *HTF*. 80 (1995), s. 309–344.
- Byckling, Liisa, Teatterivierailuja vuosisadan vaihteessa [Teaterbesök vid sekel-skiftet] // *Suomi & Pietari*. 1995 (Historiallinen kirjasto ; 23), s. 171–204.
- Bäcksbäcka, Christina, *Viceamiral Carl Olof Cronstedts hem*. – Hfors, 1995. – 200 s. – (SMYA ; 102). – Summary.
- Christensen, Jørgen Peter & Hjerppe, Riitta & Krantz, Olle & Nilsson, Carl-Axel, Nordic historical national accounts since the 1880s // *SEHR*. 43 (1995) : 1, s. 30–52.
- The East-West interface in the European North* / Margareta Dahlström, Heikki Eskelinen & Ulf Wiberg (eds) ; [authors:] Elisa Haapanen ... [et al.]. – Uppsala, 1995. – 155 s.
- Ehrensward, Ulla & Kokkonen, Pellervo & Nurminen, Juha, *Mare Balticum : 2000 år av Östersjöns historia*. – Hfors, 1995. – 287 s. – Utk. samtidigt på finska och eng.: *Mare Balticum : 2000 vuotta Itämeren historiaa*. 287 s. ; *Mare Balticum : the Baltic – two thousand years*. 287 s.
- Elio, Keijo, Der Beitrag des Geschichtsunterrichts zur finnischen Idetität im 20. Jahrhundert seit 1918 [1991] // *Nationalbewegung und Staatsbildung*. 1995 (Studien zur internationalen Schulbuchforschung ; Band 85), s. 153–163.
- Elomaa, Ari-Pekka, Talvisodan nostoväki – isänmaan viimeinen turva // *Niin tuli sota maahan! : sotien ja sotalaivoken vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan*. 1995 (THA ; 49), s. 373–422. – Summary: Militiaman – soldier of the Winter War.
- Engman, Max, De finländska fångarna på Dünaburg // *HTF*. 80 (1995), s. 409–423.
- Engman, Max, *Förvaltningen och utvandringen till Ryssland 1809–1917*. – Hfors, 1995. – 275 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 20).

Engman, Max, Karelians between east and west // *Ethnicity and nation building in the Nordic world*. 1995, s. 217–246.

Engman, Max, Kärlek och politik, fennomani och tjeckomani : A. F. Almberg i Prag 1874 // *HLS*. 70 (1995), s. 233–278.

Engman, Max, Nationalbewegung und Staatsbildung in Finnland // *Nationalbewegung und Staatsbildung*. 1995 (Studien zur internationalen Schulbuchforschung ; Band 85), s. 141–151.

Engman, Max, Officers and artisans : Finns in Russia // *Finland and Poland in the Russian empire : a comparative study*. 1995 (SSEES occasional papers ; no. 29), s. 241–258.

Engman, Max, *Petersburgska vägar*. – Esbo, 1995. – 301 s.

Engman, Max, Raskolnikov på Karelska näset // *HTF*. 80 (1995), s. 203–224.

Ervasti, Kaijus, Barnmordsbrotten i Finland under 1800-talet // *HTF*. 80 (1995), s. 64–84.

Eskola, Seikko, Vetenskapsmännen och makten : professorer i regeringarna i Finland och övriga Norden // *HTF*. 80 (1995), s. 161–177.

Finland 1917–1920. 2 : Ett folk i kamp / [huvudredaktör: Ohto Manninen] ; [skribenter: Sampo Ahto ... et al.]. – Hfors, 1995. – 782 s.

Finland 1917–1920. 3 : En stat tar form / [huvudredaktör: Ohto Manninen]. – Hfors, 1995. – 550 s. – Innehåll: Det finska samhället / Pertti Haapala. Det inre uppbyggnadsarbetet / Juhani Piilonen. Den finska utrikespolitikens historia / Jukka-Pekka Pietiäinen.

Finland and Poland in the Russian empire : a comparative study / ed. by Michael Branch, Janet M. Hartley, Antoni Maczak. – London, 1995. – 315 s. – (SSEES occasional papers ; no. 29)

Ganander, Christfrid, *Mythologia Fennica* / red. Juha Pentikäinen. – Hfors, 1995. – 217 s.

Gran, Bo-Erik, *Det österbottniska brevet : om postföring i bottnisk bygd 1644–1881*. – Hfors, 1995. – 141 s.

Granberg, Leo, A break in agricultural policy : from peasant values to welfare rationality // *The peasant state : the state and rural questions in 20th century Finland*. 1995, s. 71–87.

Gustafsson, Philip, Kristfrid Ganander : 1700-luvun monipuolinen valistusmies [Kristfrid Ganander : en mångsidig upplysningsman på 1700-talet] // *Ganander, Christfrid, Mythologia Fennica*. 1995, s. 203–217.

Haapala, Pertti, *Kun yhteiskunta hajosi : Suomi 1914–1920* [När samhället splittrades : Finland 1914–1920]. – Hfors, 1995. – 313 s. – (Kleio ja nykypäivä).

Haataja, Lauri, Historiankirjoitus käännepesteessä : vanha sortuu, aika muuttuu, uusi elämä kukoistaa raunioilla [Historieskrivning vid vändpunkten : det gamla faller, tiden förändras, ett nytt liv blomstrar på ruiner] // *Lähihistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1), s. 11–34.

Hallintohistorian tilastoja. 1 : Tietoja virkakunnasta 1809–1984 [Förvaltningshistoriska statistik. 1 : Uppgifter om ämbetsmannakåren 1809–1984] / red. Jorma Selovuori ... [et al.]. – Hfors, 1995. – 95 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 17).

Halmesvirta, Anssi, Barbariasta demokratiaan : englantilaisia näkökulmia Suomeen ja suomalaisuuteen 1700-luvun lopulta toiseen maailmansotaan [Från barbari

- till demokrati : engelska synpunkter på Finland och finskheten från slutet av 1700-talet till andra världskriget // *Toisten Suomi, eli, Mitä meistä kerrotaan maailmalla*. 1995, s. 77–157.
- Halmesvirta, Anssi, Kansallisen vastustuskyvyn puolesta : Konrad ReijoWaa-ra ja degeneration idea 1880–1918 [För nationell motståndskraft : Konrad ReijoWaa-ra och idén om degeneration 1880–1918] // *HA*. 105 (1995), s. 13–69.
- Harberg, Justus, *Åländsk sjöfart med maskindrivna fartyg*. – Mariehamn, 1995. – 366 s.
- Hartley, Janet M., The constitutions of Finland and Poland in the reign of Alexander I : blueprints for reform in Russia? // *Finland and Poland in the Russian empire : a comparative study*. 1995 (SSEES occasional papers ; no. 29), s. 41–59.
- Heikkilä, Olavi, *Koirikuonosta Kauraharjuun : Kankaanpään kruununmaiden historiaa 1860–1920* [Från Koirikuono till Kauraharju : kronojordens historia i Kankaan-pää 1860–1920]. – Kankaanpää, 1995. – 252 s.
- Heikkinen, Anja, *Lähtökohtia ammattikasvatuksen kulttuuriseen tarkasteluun : esimerkinä suomalaisen ammatikasvatuksen muotoutuminen käsityön ja teollisuuden alalla 1840–1940*. – Tammerfors, 1995. – 501 s. – (Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A ; vol. 442). – Summary: Starting points for cultural research on vocational education : exemplified by the formation of Finnish vocational education in the field of crafts and industry during 1840–1940.
- Heikkinen, Antero, Kenen historia? [Verns historia?] // *Manaajista maalaisaa-teliin : tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. 1995 (Tietolipas ; 140), s. 95–127.
- Heikkinen, Antero, Rippikirja kuolotalven kertomuksena [Kommunion-boken som berättelse om dödsintern] // *HAik*. 93 (1995), s. 107–117.
- Heikkinen, Reijo, *Kasvatus ja koulutus Kainuussa : Kainuun kou-lutusjärjestelmän kehitys syyskuuhun 1945 mennessä = Education and schooling in Kainuu : the history of the school system in Kainuu up to September 1945*. – Kajana, 1995. – 590 s. – Summary.
- Heininen, Simo & Heikkilä, Markku, *Suomen kirkkohistoria* [Fin-lands kyrkohistoria]. – Hfors, 1996. – 285 s.
- Heino, Ulla, *Kuin lastu laineilla? : paikallisyhteisö sodan jaloissa : Rauma pikkuvihan aikana // Niin tuli sota maahan! : sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteis-kuntaan*. 1995 (THA ; 49), s. 133–169. – Summary: Floating like a chip of wood on the waves? : local community being tramped on by war : Rauma during the Little Wrath.
- Heino, Ulla, *Ympäristöstäkö historiallisen kehityksen selittäjä? [Omgivningen som förklarar till historisk utveckling?] // Ihmisen maisema : kirjoituksia yhteisön ja ympä-ristön muutoksista Lounais-Suomen rannikolla*. 1995, s. 47–62.
- Helén, Ilpo, *Kainous ja kylmyys : naisellisen nautinnon ongelma [Blyghet och frigiditet : den kvinnliga njutningens problem] // Terveiden läheillä : länsimaisten terveyskäsitysten kulttuurihistoriaa*. 1995 (HA ; 106), s. 315–372, 399–401. – Summary.
- Hellman, Ben, *The reception of Russian culture in Finland, 1809–1917 // Fin-land and Poland in the Russian empire : a comparative study*. 1995 (SSEES occasional papers ; no. 29), s. 199–213.
- Hickey, Michael, *Russian migrant workers in Helsinki on the eve of World War One // Journal of Baltic studies*. 26 (1995), s. 361–374.
- Hiekkanen, Markus, *Pirkanmaan keskiaikaiset kivikirkot [De medeltida sten-*

kyrkorna i Birkala] // *Tampere : tutkimuksia ja kuvauksia*. 10 (1995) (Tampereen historiallisen seuran julkaisuja ; 15), s. 40–100.

Hietaniemi, Tuija, *Totuuden jäljillä : suomalaisen rikospoliisin taival*. – Vanda, 1995. – 473 s. – Summary: Criminal investigation in the history of the Finnish police.

Huotari, Kaarlo, *Mehiläishoidon kotiutuminen Suomeen ja vaiheet järjestäytymiseen asti itsenäisyyden ajan alulla*. – Jyväskylä, 1994. – 153 s. – (SHJ ; 49). – Summary: History of the introduction of apiculture to Finland, and its adaptation to suit Finnish conditions, in the early years of independence.

Hyttinen, Pertti, *Tervahautojen maa : Pohjanmaan talouden ja yhteiskunnan erityispiirteistä Anders Chydeniuksen aikakaudella [Tjärdalarnas land : om ekonomins och samhällets särdrag i Österbotten under Anders Chydenius tid] // Anders Chydenius – vapaakauppaseminaari (1994), Anders Chydenius – vapaakauppaseminaari : Kokkola 21.–22.7.1994. – Karleby, 1995, s. 26–38.*

Häggman, Kai, *Kivennäisvesi, kylpyvesi ja keskiäädyn elämäntapa [Mineralvatten, badvatten och medelklassens livsstil] // Terveiden lähteillä : länsimaisten terveyskäsitusten kulttuurihistoriaa*. 1995 (HA ; 106), s. 153–167, 399–401. – Summary.

Häikiö, Martti, *Miksi kirjoitan lähistoriaa [Varför skriver jag närhistoria?] // Lähistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1), s. 277–289.

Häkkinen, Antti, *Rabasta – vaan ei rakkaudesta : prostituutio Helsingissä 1867–1939 [För pengar – men inte för kärlek : prostitutionen i Helsingfors 1867–1939]*. – Hfors, 1995. – 302 s.

Hämynen, Tapio, *Salonkylästä Egyptinkorpeen [Från Salonkylä till Egyptinkorpi] // Rintamalta räiväille : sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. 1995, s. 239–266.

Hämynen, Tapio, *Suomalaistajat, venäläistäjät ja rajakarjalaiset : kirkko- ja koulukysymys Raja-Karjalassa 1900–1923 [Förfinskare, förryskare och Gränskarelen : kyrko- och skolfrågan i Gränskarelen 1900–1923]*. – Joensuu, 1995. – 162 s. – (Ortodoksisen teologian laitoksen julkaisuja ; n:o 17).

Högnäs, Sten, *Kustens och skogarnas folk : om synen på svenskt och finskt lynne*. – Stockholm, 1995. – 248 s. – Abstract: The people of the coast and the people of the forest : views on Swedish and Finnish temperament.

Iisalo, Taimo, *Lähtö töihin 1800-luvun koulusta : Porin ja Uudenkaupungin ala-alkaiskoulujen käyneiden lähtö työelämään*. – Åbo, 1995. – 91 s. – Summary: Leaving for work from 19th century school : leaving for working life of those who attended small town schools in Pori and Uusikaupunki.

Ikonen, Kimmo, *”Politiikan on palveltava sotilasjohtoa” : Ludendorff ja Suomi 1917–1918 // Niin tuli sota maahan! : sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan*. 1995 (THA ; 49), s. 305–357. – Summary: “Politics must serve the military command” : Ludendorff and Finland 1917–1918.

Immonen, Kari, *Suomen Akatemia suomalaisessa tiedepolitiikassa 1970-luvulla [Finlands Akademi i den finländska vetenskapspolitiken under 1970-talet]*. – Hfors, 1995. – 400 s.

Itämerensuomalaiset : heimokansojen historiaa ja kohtaloita [Östersjöfinnarna : frändefolkens historia och öden] / red. Mauno Jokipii ; [örf.: Heinike Heinsoo... et al.]. – Jyväskylä, 1995. – 445 s. – Utk. 1995 också på ryska: Pribaltijsko-finskie narody : istoriä i sud'by rodstvennyh narodov / [redaktor russkogo izdaniä: Pekka Mutanen]. 504 s.

Jokipii, Mauno, Leningradin "legitiimit turvallisuusedut" [Leningrads "legitiim säkerhetsintressen"] // *Suomi & Pietari*. 1995 (Historiallinen kirjasto ; 23), s. 135–170.

Jokipii, Mauno, Suomi jättiläisen naapurina (1939–94) [Finland som jättens granne (1939–94)] // *Itämerensuomalaiset : heimokansojen historiaa ja kohtaloita*. 1995, s. 59–82.

Julkisen hallinto menneisyyden puristuksessa : näkökulmia hallintohistorialliseen tutkimukseen [Den offentliga förvaltningen under det förflutnas tryck : synpunkter på förvaltningshistorisk forskning] / Jari Stenvall ja Seppo Tiihonen (red.). – Tammerfors, 1995. – 251 s. – (Hallintotiede. A : Tutkimuksia ; 4).

Jussila, Osmo, How did Finland come under Russian rule? // *Finland and Poland in the Russian empire : a comparative study*. 1995 (SSEES occasional papers ; no. 29), s. 61–73.

Jussila, Osmo & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–1995* [Finlands politiska historia 1809–1995]. – Borgå, 1995. – 354 s. – 2. uppl. 1996.

Jutikkala, Eino, Suomen historia muinaisuudesta itsenäisyyden vakiintumiseen vuoteen 1939 [Finlands historia från forntiden till självständighetens stabilisering år 1939] // *Itämerensuomalaiset : heimokansojen historiaa ja kohtaloita*. 1995, s. 33–57.

Jutikkala, Eino, Väestökatastrofit : kuritusta vai koetelemusta [Befolkningskatastrofer : straff eller prövning] // *HAik*. 93 (1995), s. 203–207.

Juutilainen, Antti, Jatkosodan ajan maavoimien joukko-osastohistoriat // *SHA*. 14 (1995), s. 218–259. – Summary: The histories of Finnish army contingents in the Continuation War.

Kaarninen, Mervi, *Nykyajan tytöt : koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. – Hfors, 1995. – 297 s. – (BH ; 5). – Summary: Modern girls : education, class and gender in Finland in the 1920s and 1930s.

Kajanto, Iiro, *The tragic mission of Bishop Paul Juusten to Tsar Ivan the Terrible : the itinerary of the delegation to Moscow* / translated, with introduction and commentary by Iiro Kajanto. – Hfors, 1995. – 122 s. – (Annales Academiae scientiarum Fennicae. Series B ; tom. 276).

Kalela, Jorma, Kirjoittamisen ulottuvuudet historian tutkimuksessa [Skrivandets dimensioner i historieforskningen] // *Monta tietä menneisyyteen*. 1995 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 33), s. 317–325.

Kallinen, Maija, *Change and stability : natural philosophy at the Academy of Turku (1640–1713)*. – Hfors, 1995. – 439 s. – (SH ; 51).

Kallioinen, Mika, Kaupunki ja maaseutu keskiajalla : alueellinen vuorovaikutus tutkimusongelmana [Stad och landsbygd på medeltiden : den regionala interaktionens som forskningsproblem] // *Ihmisen maisema : kirjoituksia yhteisön ja ympäristön muutoksista Lounais-Suomen rannikolla*. 1995, s. 85–99.

Kallioinen, Mika, Suomen keskiajan yhteiskunta : tutkimuksen perinteitä ja uusia mahdollisuuksia [Det medeltida samhället i Finland : forskningstraditioner och nya möjligheter] // *HAik*. 93 (1995), s. 3–12.

Kallioinen, Mika, Suomi ja Itämeren kriisi 1300-luvunlopulla // *Niin tuli sota maahan! : sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan*. 1995 (THA ; 49), s. 17–36. – Summary: Finland and the Baltic crisis in the late 14th century.

Kallioniemi, Kari & Salmi, Hannu, *Porvariskodista maailmankylään :*

populaarikulttuurin historiaa [Från borgarhem till världsbby : populärkulturens historia. – 2. förn. uppl. – Åbo, 1995. – 202 s. – (Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. A ; 40).

Kankaanpää, Matti J., *Oman talon historia : opaskirja talojen historian tutkijalle* [Det egna hemmanets historia : handledning för forskare i hemmanshistoria]. – Hfors, 1995. – 103 s.

Karman, Jorma, Den fasta finska bygden i övre Norrlands kustland under medeltiden // *Faravid*. 17/1993 (1995), s. 91–118. – Summary: Medieval Finnish settlement in the coastal area of Northern Sweden.

Karonen, Petri, "Raastuvassa tavataan" : Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana. – Jyväskylä, 1995. – 202 s. – (SHJ ; 51). – Summary: "See you in court" : the juridical and administrative systems and officials in the towns of Finland during the Great Power period.

Karonen, Petri, Talonpojat oikeutta paossa : rikollisuudesta Keski-Suomessa 1700-luvun lopulla [Bönder på flykt undan rätten : om brottslighet i Mellersta Finland i slutet av 1700-talet] // *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. 1995 (JHA ; 1), s. 57–77.

Karonen, Petri, Trygg eller livsfarlig? : våldsbrottsligheten i Finlands städer 1540–1660 // *HTF*. 80 (1995), s. 1–11.

Katajala, Kimmo, Eastern Finland and St. Petersburg 1809–1917 : restructuring of infrastructure and rural economy in the concentric circles around a metropole // *The East-West interface in the European North*. 1995, s. 11–27.

Katajala, Kimmo, Oliko talonpoika rivo sälli? : uuden ajan alun ihmisen uudelleenarviointia [Var bonden en slipprig buse? : omvärdering av människan från nya tidens början] // *HAik*. 93 (1995), s. 99–106.

Kauppinen, Paavo E., *Itämeren merisodan varjossa : muistelmateos* [I skuggan av sjökriget i Östersjön : en memoarbok]. – Tampere, 1995. – 158 s. – (Tutkimuksia / Tampereen yliopisto, politiikan tutkimuksen laitos ; 128).

Kauranen, Kaisa, Rahvas, virkamiehet ja esivalta : nälkä- ja tautivuodet Pohjois-Suomessa 1832–1833 [Allmogens, tjänstemännens och överhetens : hunger- och sotåren i Norra Finland 1832–1833] // *Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkimuksia*. 1995 (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 16), s. 51–98.

Kekkonen, Jukka, The main trends in Finnish legal history during the period of autonomy // *Finland and Poland in the Russian empire : a comparative study*. 1995 (SSEES occasional papers ; no. 29), s. 111–122.

Kepsu, Saulo, *Pietari ennen Pietaria : Nevansuun vaiheita ennen Pietarin kaupungin perustamista* [S:t Petersburg före S:t Petersburg : Nevamynningens skeden före grundandet av staden S:t Petersburg]. – Hfors, 1995. – 128 s. – (SKS ; 608). – Abstract. – Rezjume.

Kerkkonen, Martti, *Finlands Riksarkiv 1809–1917 : det finska arkivväsendets historia från Fredrikshamnfreden till självständigheten*. – Stockholm, 1995. – 216 s. – (Skrifter utgivna av svenska Riksarkivet ; 12). – Orig.:s titel: *Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen*.

Ketola, Eino, Venäjän vallankumouksellisten ja suomalaisten yhteistyö [Samarbetet mellan ryska revolutionärer och finländare] // *Suomi & Pietari*. 1995 (Historiallinen kirjasto ; 23), s. 109–134.

Ketola, Mikko, Vapaa Ajatus -lehti suomalaisen jumalanpilkan edistäjänä

1910–1917 // *FKSÅ*. 84–85/1994–1995 (1995), s. 127–172. – Zusammenfassung: Die Zeitschrift *Vapaa Ajatus* (Freier Gedanke) als Promotor finnischer Gotteslästerung 1910–1917.

Kivikäs, Pekka, *Kalliomaalaukset: muinainen kuva-arkisto = Paintings on rock: an ancient picture archive*. – Jyväskylä, 1995. – 336 s. – Summaries.

Klinge, Matti, *Östersjövärlden*. – Hfors, 1995. – 176 s. – Utk. 1995 också på finska, eng. och tyska: *Itämeren maailma. The Baltic world. Die Ostseewelt*.

Korobochkin, Maxim, *Soviet policy towards Finland and Norway, 1947–1949* // *SJH*. 20 (1995), s. 185–207.

Kostet, Juhani, *Cartographia urbium Finnicarum: Suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa*. – Rovaniemi, 1995. – 211 s. – (Monumenta cartographica septentrionalia; 1). – Summary: *Cartographia urbium Finnicarum: the urban cartography of towns in Finland in the 17th century and in the beginning of the 18th century*.

Kotkakeimo, Liisa, *Suomalaisaapisia kansainvälisessä taustassaan ja kansainvälisissä yhteyksissään 1600-luvulta 1950-luvulle* [Finska abc-böcker mot sin internationella bakgrund och i sina internationella anknytningar från 1600-talet till 1950-talet]. – Joensuu, 1995. – 145 s. – (Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia / Joensuun yliopisto; n:o 55).

Krekola, Joni, *Helsingin nuorisofestivaalit ja niiden vastustus Suomessa 1960–1962* [Ungdomsfestivalerna i Helsingfors och motståndet mot dem i Finland 1960–1962] // *Ajankohta*. 1995 (1995), s. 39–58.

Kujala, Antti, *Venäjän hallituksen suunnitelmat Suomen palauttamisesta järjestykseen vuosina 1907–1914* [Ryska regeringens planer att återkalla Finland till ordningen åren 1907–1914] // *HAik*. 93 (1995), s. 291–299.

Kujanen, Hannu, *Krimin selkkaukset merenkulkumme kiusana ja kiihokkeena autonomian ajalla* // *Niin tuli sota maahan! : sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan*. 1995 (THA; 49), s. 231–244. – Summary: *The Crimean conflicts as nuisance and stimulus to Finnish shipping during autonomy*.

Kulomaa, Jukka, *Käpykaartiin? 1941–1944: sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana* [Till skogsgardet? 1941–1944: desertering inom Finlands armé under fortsättningskriget]. – Hfors, 1995. – 510 s. – Summary.

Kunttu, Tapani, *Anglofiilisyttä, demokratiaa ja kansainliittoidealismia: nuorten holstilaisten diplomaattien Eurooppa-kuva 1920-luvun alussa* [Anglofilii, demokrati och NF-idealism: unga Holsti-sinnade diplomaternas Europa-bild i början av 1920-talet]. – Åbo, 1995. – 11 s. – (Julkaisuja / Turun historiallinen yhdistys; 1994, 2).

Kupiainen, Heikki, *Ihmisten ja yhtiöiden maannälkä: Egyptinkorven ja Nurmijärven maanomistusolot isojoastra vuoteen 1939* [Människornas och bolagens hunger efter jord: jordbesittningsförhållanden i Egyptinkorpi och Nurmijärvi från storskiftet till år 1939] // *Rintamalta raivioille: sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. 1995, s. 161–183.

Kupiainen, Heikki & Laitinen, Erkki, *Suomalaisen asutustoiminnan juuret* [Kolonisationsverksamhetens rötter i Finland] // *Rintamalta raivioille: sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. 1995, s. 29–51.

Kyllönen, Matti, *Pohjois-Suomen varhaissozialismi: sen leviäminen ja sosialistisen perinteen synty noin vuosina 1900–1910*. – Jyväskylä, 1995. – 292 s. – (SHJ; 55). – Abstract: *The early socialism in Northern Finland: the way it spread, and the birth of socialist tradition circa 1900–1910*.

Käyhkö, Unto, *Painted and photographed portraits in Finland 1839–1870*. – Jyväskylä, 1995. – 286 s. – (Jyväskylä studies in the arts ; 50).

Lackman, Matti, *Varför bröt kristidsupproret ut i Nivala år 1932? // Lokalsamhället mellan världskrigen 1918–39*. 1995 (Paikallishistoriallisen toimiston julkaisuja ; 6), s. 55–76.

Laine, Esko M., *Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla [Prästerskapet och samhället i Finland på 1600-talet] // HA*. 105 (1995), s. 131–177.

Laine, Esko M., *Sodan ja rauhan perusteet : Ruotsin suurvaltakauden sotapolitiikka pappissäädyn ja suomalaisen papiston arvioimana 1630–1678 // FKSÅ*. 84–85/1994–1995 (1995), s. 35–87. – Zusammenfassung: Die Grundlagen von Krieg und Frieden : die Kriegspolitik zur Zeit der schwedischen Grossmacht in der Einschätzung des Pfarrerstandes und der finnischen Pfarrerschaft.

Laitinen, Erkki, *Vuoden 1945 maanhankintalain synty, sisältö ja toteutus [1945 års jordanskaffningslags tillkomst, innehåll och genomförande] // Rintamalla rai-vioille : sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. 1995, s. 52–138.

Landgren, Lars-Folke, *För frihet och framåtskridande : Helsingfors Dagblads etableringsskede 1861–1864*. – Hfors, 1995. – 273 s. – (SSLF ; nr 591). – Abstract: For liberty and progress : the establishment period of the Helsingfors Dagblad, 1861–1864.

Landgren, Lars-Folke, *Kirjapainotaito isenäisessä Suomessa. 2 : Suomen kirjapainot 1918–1992 [Boktryckarkonsten i det självständiga Finland. 2 : Boktryckerier i Finland 1918–1992]*. – Hfors, 1995. – 324 s.

Lappalainen, Niilo, *Pansarieverstin kuolema ja muita muistelmia sotavuosilta [Pansaröverstens död och andra hägkomster från krigsåren]*. – Borgå, 1995. – 327 s.

Latvakangas, Arto, *Riksgrundarna : varjagproblemet i Sverige från runinskrifter till enhetlig historisk tolkning*. – Åbo, 1995. – 527 s. – (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Humaniora ; 211).

Laurila, Juhani, *Finnish-Soviet clearing trade and payment system : history and lessons*. – Hfors, 1995. – 144 s. – (Tutkimuksia / Suomen Pankki. A ; 94).

Lehti, Marko, *Fennomaanit Suomen siltaa rakentamassa // Faravid*. 17/1993 (1995), s. 185–218. – Summary: The Fennomans as bridgebuilders with Estonia.

Lehtinen, Anja, *Karhun palveluksessa : verohallituksen 25 vuotta 1970–1995 [I skattmasens tjänst : skattestyrelsens 25 år 1970–1995]*. – Hfors, 1995. – 142 s. – (Verohallituksen julkaisu ; 706).

Lehtola, Veli-Pekka, *Alempi kulttuuri, katoava kansa? : saamelaiset ja sosiaalidarwinismi 1920–ja 1930-luvun kirjallisuudessa // Faravid*. 17/1993 (1995), s. 233–258. – Summary: An inferior culture, a disappearing people? : the Saame and social darwinism in the Finnish literature of the 1920's and 1930's.

Lehtonen, Turo-Kimmo, *Bakteerit ja henkisten ruttotautien siemenet : puhdas elämä suomalaisessa terveysvalituksessa 1890-luvulla [Bakterier och de mentala pesternas frön : det rena livet i finländsk hälsoupplýsning på 1890-talet] // Terveiden lähteillä : länsimaisten terveyskäsitusten kulttuurihistoriaa*. 1995 (THA ; 106), s. 205–252, 399–401. – Summary.

Leskinen, Ari, *Vasemmistoradikaalien ja sosialidemokraattien vaaliliitto vuoden 1924 eduskuntavaaleissa // Faravid*. 17/1993 (1995), s. 258–275. – Summary: The coalition between left-wing radicals and the Social Democrats in the parliamentary election of 1924.

Letto-Vanamo, Pia, *Käräjäyhteisön oikeus : oikeudenkäyttö Ruotsi-Suomessa en-*

nen valtiollisen riidanratkaisun vakiintumista [Tingsamfundets rätt : rättskipning i Sverige-Finland före den statliga konfliktlösningen tog fast form]. – Hfors, 1995. – 268 s. – (Oikeushistorian julkaisuja ; 2).

Letto-Vanamo, Pia, *Oikeuden Eurooppa : luentoja oikeushistoriasta* [Rättens Europa : föreläsningar om rättshistoria]. – Hfors, 1995. – 151 s. – (Oikeushistorian julkaisuja ; 1).

Liikanen, Ilkka, *Fennomania ja kansa : joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. – Hfors, 1995. – 363 s. – (HT ; 191). – Summary: Fennomania and the people : the breakthrough of mass organization and the birth of the Finnish Party.

Lindgren, Klaus, Poliittisen historian tulo valtiotieteelliseen tiedekuntaan [Införandet av ämnet politisk historia vid statsvetenskapliga fakulteten] // *Ajankohta*. 1995 (1995), s. 59–74.

Lindstedt, Jukka, Valtio näyttää voimansa – Arndt Pekurisen viimeiset päivät syksyllä 1941 // *Lakimies*. 93 (1995) : 6, s. 1045–1065. – Titel också på eng. och tyska: The state shows its power : the last days of Arndt Pekurinen, during the autumn 1941. Der Staat zeigt seine Stärke : die letzten Tage von Arndt Pekurinen im Herbst 1941.

Lokalsambället mellan världskrigen 1918-39 / red. Marja Pohjola. – Hfors, 1995. – 143 s. – (Paikallishistorian toimiston julkaisuja ; 6).

Lukkari, Matti, Asekätkentä [Vapengömmorna] // *Sodasta rauhaan*. 1995 (Suomen sotahistorian komission julkaisuja ; 6), s. 116–122.

Luntinen, Pertti, Pietari ja Suomen sotilaspoliittinen asema [S:t Petersburg och Finlands militärpolitiska läge] // *Suomi & Pietari*. 1995 (Historiallinen kirjasto ; 23), s. 73–90.

Luukkanen, Tarja-Liisa, Pilatuxen breivit ja apostolien kilvoitukset : Pohjanmaan mystikot kristinuskon historian lähteillä // *FKSÄ*. 84–85/1994–1995 (1995), s. 89–99. – Zusammenfassung: Die Briefe des Pilatus und das Bemühen der Apostel : die ostbottenschen Mystiker an den Quellen der Geschichte des Christentums.

Lyytinen, Eino, *Mauno Koivisto : tie politiikan huipulle* [Mauno Koivisto : vägen till politikens topp]. – Borgå, 1995. – 247 s.

Lähihistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia [Närhistoria : problem i anslutning till teori, metodologi och källor] / red. Timo Soikkanen. – Åbo, 1995. – 293 s. – (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1). – Nytr. 1996.

Lähteenkorva, Pekka & Pekkarinen, Jussi, Suomen lähihistorian tärkeimmät ulkopoliittiset arkistolähteet [De viktigaste utrikespolitiska arkivkällorna rörande Finlands närhistoria] // *Lähihistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995, s. 195–202.

Lähteenmäki, Maria, *Mahdollisuuksien aika : työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910-30-luvun Suomessa*. – Hfors, 1995. – 348 s. – (BH ; 2). – Summary: The time of opportunities : working class women and the change in Finnish society in the 1910s–1930s.

Manninen, Juhana, Härmä-katekesen : Christian Henrik Snellmans (1777–1855) swedenborgiansk-mystiska världsbild // *HA*. 105 (1995), s. 179–250.

Manninen, Ohto, Kuinka rauhaan päädyttiin [Hur kom man fram till fred?] // *Sodasta rauhaan*. 1995 (Suomen sotahistorian komission julkaisuja ; 6), s. 13–23.

Masonen, Jaakko, Ura, polku ja tie : suomalaisen infrastruktuurin synty ja varhaisvaiheet 800–1500 [Spår, stig och väg : den finländska infrastrukturens uppkomst och tidiga skeden 800–1500] // *HAik*. 93 (1995), s. 20–33.

Mauranen, Tapani, *Taksi! : matka suomalaisen taksin historiaan* [Taxi! : en resa till taxins historia i Finland]. – Hfors, 1995. – 415 s.

Meri, Veijo, *Ei tule vaivatta vapaus : Suomi 1870–1920* [Ingen frihet utan möda : Finland 1870–1920]. – Hfors, 1995. – 512 s.

Mervola, Pekka, *Kirja, kirjavampi, sanomalehti : ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771–1994*. – Hfors, 1995. – 429 s. – (BH ; 1). (Jyväskylä studies in communication ; 1). – Summary: The appearance spiral and the outward appearance of newspapers.

Michelsen, Karl-Erik, *History of forest research in Finland. Part I : The unknown forest*. – Hfors, 1995. – 142 s.

Mickwitz, Joachim, Film, politik och estetik : filmklubben Projektio och 1930-talets kulturklimat i Finland // *HTF* 80 (1995), s. 424–441.

Mickwitz, Joachim, *Folkbildning, företag, propaganda : den finska icke-fiktiva filmen på det fält där nationellt symbolgods skapades under mellankrigstiden*. – Hfors, 1995. – 301 s. – (HT ; 190). – Summary: Film, big business, propaganda : the Finnish non-fiction film as an element in the national propaganda of the inter-war period.

Mikkeli, Heikki, Terveys ihanteena – terveys elämäntapana [Hälsa som ideal – hälsa som levnadsvana] // *Terveysden lähteillä : länsimaisten terveyskäsitteiden kulttuurihistoriaa*. 1995 (HA ; 106), s. 9–27, 399–401. – Summary.

Monta tietä menneisyyteen [Många vägar till det förflutna] / red. Leena Rossi och Hanne Koivisto. – Åbo, 1995. – 348 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; n:o 33).

Montanelli, Indro, *Sankareiden sota : Suomi 1939–40* [Hjältarnas krig : Finland 1939–40]. – Borgå, 1995. – 250 s. – Orig.:s titel: *Dentro la storia*.

Mustelin, Olof, *En bibliografi växer fram : om tillkomsten av Ernst Estlanders "Ofärdsårens politiska litteratur"*. – Åbo, 1995. – 51 s. – (Skrifter utgivna av Åbo Akademis bibliotek ; 23).

Mylly, Juhani, Narratiivista ja uushistoristista (lähi)historiaa? [Narrativ och nyhistoristisk (när)historia?] // *Lähihistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1), s. 35–59.

Mäkelä, Tapio, Hallintohistoria : näkemys hallintoon kohdistuvasta historian-tutkimuksesta [Förvaltningshistoria : en synvinkel på historieforskning rörande förvaltningen] // *Julkinen hallinto menneisyyden puristuksessa : näkökulmia hallintohistorialliseen tutkimukseen*. 1995, s. 53–71.

Mälkiä, Matti, Hallintohistoria, hallintotiede, julkishallintotiede : näkökohtia hallintotieteen, julkishallintotieteen ja hallintohistorian sisältöön sekä hallintohistoriallisen tutkimuksen asemaan julkishallintotieteen kentällä [Förvaltningshistoria, administrativa vetenskaper : synpunkter på de administrativa vetenskapernas och förvaltningshistoriens innehåll samt den förvaltningshistoriska forskningens ställning på den offentliga förvaltningens fält] // *Julkinen hallinto menneisyyden puristuksessa : näkökulmia hallintohistorialliseen tutkimukseen*. 1995, s. 95–156.

Mälkiä, Matti, *Hallintohistoria, hallintotiede, julkishallintotiede : näkökohtia hallintotieteen, julkishallintotieteen ja hallintohistorian sisältöön sekä hallintohistoriallisen tutkimuksen asemaan julkishallintotieteen kentällä*. – Tammerfors, 1995. – 72 s. – (Hallintotiede. C. Työpapereita ; 9).

Männikkö, Matti, Rakennehistoriallinen metodi 1700-luvun kansainvälisten suhteiden tutkimuksessa : esimerkkinä Fredrik Suuren ekspansio politiikan tulkinta ja se-

littäminen // *Faravid*. 17/1993 (1995), s. 159–173. – Summary: An application of the structuralist method to the examination of international relations in the 18th century, with reference to the interpretation and explanation of the expansion policy pursued by Fredrik the Great.

Mäntylä, Ilkka, *Suomalaisen juoppouden kasvu : kustavilaisen kauden alkoholipoliittikka*. – Hfors, 1995. – 253 s. – (HT ; 192). – Summary: The growth of Finnish drunkenness : the alcohol policy of the Gustavian era.

Nainen sodassa : kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta [Kvinnan i kriget : hemma och vid fronten 1939–1945 för Finlands frihet] / [redaktionsrådet: Martti Sinerma, ordförande ... et al.]; [öföf.: Eila Alava-Suolahti ... et al.]. – Hfors, 1995. – 480 s.

Nallinmaa-Luoto, Terhi, *Baltiansaksalainen pakolaisperhe Suomen maaseudulla // Niin tuli sota maahan! : sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan*. 1995 (THA ; 49), s. 107–132. – Summary: A Baltic German refugee family in the Finnish countryside.

Navis Fennica : Suomen merenkulun historia. Osa 4: Meren aalloilla ja sisävesillä [Navis Fennica : sjöfartens historia i Finland. Del 4: På havets vågor och insjöar] / red. Erkkä Riimala. – Borgå, 1995. – 351 s.

Nevakivi, Jukka, *Zdanov Suomessa : miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu?* [Zdanov i Finland : varför blev vi inte sovjetiserade?]. – Hfors, 1995. – 317 s.

Nevalainen, Pekka, *Inkeriläiset ja Pietari* [Ingermanländarna och St Petersburg] // *Suomi & Pietari*. 1995 (Historiallinen kirjasto ; 23), s. 19–53.

Niin tuli sota maahan! : sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan [Så blev det krig i landet! : krigens och militärens inverkan på det finländska samhället] / [red.: Jari Niemelä]. – Åbo, 1995. – 424 s. – (THA ; 49). – Summaries.

Niemelä, Jari, *Ruotuarmeijan merkitys 1700-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa // Niin tuli sota maahan! : sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan*. 1995 (THA ; 49), s. 209–229. – Summary: The significance of the tenure soldier's army in 18th century Finnish society.

Niemi, Einar, *The Finns in northern Scandinavia and minority policy // Ethnicity and nation building in the Nordic world*. – London, 1995. s. 145–178.

Nieminen, Juha, *Nuorisossa tulevaisuus : suomalaisen nuorisotyön historia* [Ungdomen är framtiden : ungdomsarbets historia i Finland]. – Hfors, 1995. – 478 s.

Nummela, Ilkka, *Keski-Suomen varallisuuskuva autonomian ajan lopulla [Förmögenhetsbilden i Mellersta Finland i slutet av autonomins tid] // Sisä-Suomen tuomiokirjan tutkimuslähteenä ja elämän kuvaajina*. 1995 (JHA ; 1), s. 78–112.

Nurmi, Veli, *Suomen kansakoulunopettajaseminaarien historia* [Folkskollärarseminariernas historia i Finland]. – Hfors, 1995. – 393 s. – Resumé. – Zusammenfassung. – Synopsis.

Oittinen, Riitta, *Terveyttä, kauhua ja unelmia kaupan : patenttiläkkeet vuosisadan vaihteen suomalaisilla terveystuotteilla* [Hälsa, skräck och drömmar till salu : patentmediciner på hälsomarknaden i Finland vid sekelskiftet] // *Terveiden lähteillä: länsimaisten terveyskäsitusten kulttuurihistoriaa*. 1995 (HA ; 106), s. 169–203. – Summary.

Ojakangas, Mika, *Mentaalihygieniä ja lapsuus : lapsen sopeutuminen onnellisuuteen ja hyvinvointiin ehtona 1920–40-lukujen Suomessa* [Mentalhygien och barn-dom : barnets anpassning som villkor för lycka och välbefindande i Finland på 1920–40-talen]

// *Terveiden lähteillä : länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. 1995 (HA ; 106), s. 291–314. – Summary.

Ojanen, Eero, *Suomen muinaisjäännöksiä* [Fornlämningar i Finland]. – Hfors, 1995. – 256 s.

Olin, K.-G., *Alaska. Del 1 : Ryska tiden : den okända historien på jordklotets baksida*. – Jakobstad, 1995. – 280 s.

Ollila, Anne, *Mitä mikrohistoria on? [Vad är mikrohistoria?] // Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta : retkiä suomalaiseen mikrohistoriaan*. 1995 (Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. A ; 42), s. 7–14.

Ollila, Anne, *Women's voluntary associations in Finland during the 1920s and 1930s // SJH*. 20 (1995), s. 97–107.

Paavonen, Tapani, *On the Finnish war economy during World War II // Ajan kohta*. 1995 (1995), s. 90–103.

Paavonsalo, Matti, *Kekkonen valtia* [Kekkonens makt]. – Jyväskylä, 1995. – 286 s.

Palli, Heldur, *Suomalaiset Virossa 1600- ja 1700-luvulla : tutkimustuloksia ja tutkimukseen liittyviä ongelmia // Genos*. 66 (1995) : 1, s. 2-8, 47. – Referat: Finländare i Estland på 1600- och 1700-talen : forskningsresultat och forskningsproblem.

Paulaharju, Jyri & Sinerma, Matti, *Kunnia kestävän palikka : kadettikunta 75 vuotta 1921–1996* [Ära är den uthålliges lön : kadettkåren 75 år 1921–1996]. – Hfors, 1995. – 288 s.

The peasant state : the state and rural questions in 20th century Finland / ed. Leo Granberg and Jouko Nikula. – Rovaniemi, 1995. – 165 s. – (Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. B. [Tutkimusraportteja ja selvityksiä ; 20).

Peltonen, Matti, *From peasant holdings to family farms : impact of the agricultural depression of the 1880s-1990s on Finnish peasant farming // The peasant state : the state and rural questions in 20th century Finland*. 1995, s. 23–41.

Pentikäinen, Juha, *Kristfrid Ganander mytologina* [Kristfrid Ganander som mytolog] // *Ganander, Christfrid, Mythologia Fennica*. 1995, s. 133–159.

Penttilä, Risto E. J., *Finland's security in a changing Europe : a historical perspective*. – Hfors, 1994 [1995]. – 77 s. – (Finnish defence studies ; 7).

Pietiäinen, Jukka-Pekka, *Herraklubista edunvalvojaksi : Liiketyöntäjäin keskusliitto 1945–1995* [Från herrklubb till intressebevakning : Affärsarbetsgivarnas i Finland centralförbund 1945–1995]. – Hfors, 1995. – 478 s.

Pihkala, Erkki, *The Finnish economy and Russia 1809–1917 // Finland and Poland in the Russian empire : a comparative study*. 1995 (SSEES occasional papers ; no. 29), s. 153–166.

Pihkala, Erkki, *Teollisuustuotteiden vienti Venäjälle 1812–1917* [Export av industriprodukter till Ryssland 1812–1917] // *Suomi & Pietari*. 1995 (Historiallinen kirjasto ; 23), s. 91–107.

Pipping, Gunnar & Sidenbladh, Elis & Elfström, Erik, *Urmakare och klockor i Sverige och Finland : historisk översikt jämte förteckning över personer som verkat inom urmakeri och angränsande hantverk före år 1900*. – Stockholm, 1995. – 569 s. – Summary.

Pohjola-Vilkuna, Kirsi, *Lapsen murha : avaamaton tarina* [Barnamord : en öppnad berättelse] // *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. 1995 (JHA ; 1), s. 113–133.

Polvinen, Tuomo, *Imperial borderland: Bobrikov and the attempted russification of Finland, 1898–1904*. – London, 1995. – 342 s. – Orig.:s titel: Valtakunta ja rajamaa.

Polvinen, Tuomo, *J. K. Paasikivi: valtiomiehen elämäntyö. 3: 1939–1944* [J. K. Paasikivi: en statsmans livsgärning. 3: 1939–1944]. – Borgå, 1995. – 496 s. – 2. uppl. 1995.

Poropudas, Olli, Yrjö Ruutu, agriculture, and economic growth // *The peasant state: the state and rural questions in 20th century Finland*. 1995, s. 54–67.

Pulma, Panu, Valtio, vaivaiset ja kuntien itsehallinto: Gustaf Adolf Helsingius valtiosuhteiden välisen suhteen muokkaajana [Staten, de fattiga och kommunernas självstyrelse: Gustaf Adolf Helsingius insats för att forma förhållandet mellan stat och kommuner] // *Virkaanrykit ja muita hallintohistorian tutkimuksia*. 1995 (Hallintohistoriallisia tutkimuksia; 16), s. 99–125.

Puntanen, Pia & Särkkä, Taru, *Nuijasota Savossa: kaskiviljelijän kannanotto yhteiskunnan murrokseen* [Klubbekriget i Savolax: svedjebrukarens ställningstagande till samhällers omformning]. – S:t Michel, 1995. – 74 s. – (Julkaisu / Mikkelin läänin maakuntayhtymä; 23).

Punttila, L. A., *Huomautin hyvin täsmällisesti...: tuokiokuvia L. A. Punttilan Suomesta* [Jag påpekar mycket strikt...: snabbskisser från L. A. Punttilas Finland] / red. Kauko I. Rumpunen. – Hfors, 1995. – 431 s.

Pylkkänen, Anu, Substitute children and adoption in Finnish legal history // *SJH*. 20 (1995), s. 129–140.

Pylkkänen, Ali, Vanhempi jakolaitos ja sotaväen aluejärjestelmä: "Ruotsin kotimainen suurvaltaihme" // *SHA*. 14 (1995), s. 7–39. – Summary: The older military levy establishment and army's territorial arrangement: "the homemade great power miracle of Sweden".

Pöllä, Matti, *Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla*. – Hfors, 1995. – 353 s. – (SKS; 635). – Summary: Changes in the ethnic composition of Viena Karelia in the 17th–19th centuries.

Rahikainen, Marjatta, The fading of compulsory labour: the displacement of work by hobbies in the reformatory schools of twentieth-century Finland // *SEHR*. 43 (1995), s. 251–262.

Rahikainen, Marjatta, Hyttipoikia: lasten työteko Suomen lasitehtaissa 1844–1944 [Hyttpojkar: barnarbete i glasbruk i Finland 1844–1944] // *HAik*. 93 (1995), s. 117–124.

Raivo, Petri, Heijastuksia maisemaan: ortodoksinen miljö ja sodanjälkeinen asutustoiminta [Återspeglingar i landskapet: ortodoxa miljön och den efterkrigstida bosättningsverksamheten] // *Rintamalta raivioille: sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. 1995, s. 351–380.

Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta: retkiä suomalaisen mikrohistoriaan [Kärlek, ideal och verklighet: utflykter i finländsk mikrohistoria] / red. Katriina Mäkinen, Leena Rossi. – Åbo, 1995. – 154 s. – (Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. A; 42). – 2. förn. uppl. 1996.

Rasila, Viljo, Agrarian problems in Finland // *Finland and Poland in the Russian empire: a comparative study*. 1995 (SSEES occasional papers; no. 29), s. 167–176.

Rasila, Viljo, Vuoden 1910 yhteiskunnan kerrostumat [Samhällsskiktet år 1910] // *HAik*. 93 (1995), s. 305–312.

Rasilainen, Aki, Lähdekritiikki ja todistusharkinta [Källkritik och bevisprov-

ning] // *Lähihistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1), s. 60–80.

Raunio, Ari, Aseet vaikenivat [Vapnen tystnar] // *Sodasta rauhaan*. 1995 (Suomen sotahistorian komission julkaisuja ; 6), s. 24–40.

Rautelin, Mona, Förekom tvenne stycken konor : kvinnor på tingen i Österboten efter 1600-talets mitt // *HTF*. 80 (1995), s. 12–38.

Rautiainen, Matti, Konkurssi : apuväline taloushistorian tutkimukseen [Konkurs : ett hjälpmedel för ekonomisk-historisk forskning] // *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. 1995 (JHA ; 1), s. 134–153.

Rautkallio, Hannu, Neuvostoarkistot lähdepohjana [De sovjetiska arkiven som källunderlag] // *Lähihistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1), s. 203–239.

Rautkallio, Hannu, *Suuri viha : Stalinin suomalaiset uhrit 1930-luvulla* [Den stora ofreden : Stalins finländska offer på 1930-talet]. – Borgå, 1995. – 285 s.

Relander, Lotta, Den ryska kejsarens finska handkassa // *Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkimuksia*. 1995 (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 16), s. 127–172.

Remes, Viljo, *Herännäisyyden nousu ja hajoaminen* [Pictismens uppgång och splittring]. – Lapua, 1995. – 456 s.

Rentola, Kimmo, Kommunistien esiinmarssi [Kommunisternas frammarsch] // *Sodasta rauhaan*. 1995 (Suomen sotahistorian komission julkaisuja ; 6), s. 132–138.

Ringbom, Åsa & Remmer, Christina, *Hammarland och Eckerö*. – [Mariehamn], 1995. – 300 s. – (Ålands kyrkor ; volym 1). – Summary.

Rintamalla raivioille : sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta [Från fronten till röjningar : den efterkrigstida bosättningsverksamheten 50 år] / red. Erkki Laitinen. – Jyväskylä, 1995. – 426 s.

Rislakki, Jukka, *Kauhun aika : neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksossa* [Skräckens tid : fyra våldsamma månader i en älvdal i Mellersta Finland]. – Tammerfors, 1995. – 319 s.

Risto Ryti ja demokratian rajat [Risto Ryti och demokratins gränser] / [red. Hannu Heikkilä]. – Hfors, 1995. – 69 s. – (Risto Ryti – seuran julkaisuja ; 2).

Roiko-Jokela, Heikki, *Ihanteita ja reaaliolitiikkaa : Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922*. – Jyväskylä, 1995. – 327 s. – (SHJ ; 52). – Summary: Ideals and practice : the activities of Rudolf Holsti for the establishing of the international status of Baltic countries from 1918 to 1922.

Roiko-Jokela, Heikki, Vajaavaltaisuus ja yksilön oikeuksien turvaaminen : vuoden 1898 holhouslain tausta, sisältö ja toteutuminen [Omyndighet och säkerställandet av individens rättigheter : 1898 års lag om förmynderskap: bakgrund, innehåll och förverkligande] // *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. 1995 (JHA ; 1), s. 154–209.

Rossi, Leena, Yksilö ympäristöhistoriaan [Individen in i miljöhistorien] // *Monta tietä menneisyyteen*. 1995 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 33), s. 167–194.

Ruusukallio, Pekka, *Pirkan vartio : Tampereen sotilaspiiri ja sen edeltäjäpiirit 1932–1992* [Birkalas vakt : Tammerfors militärdistrikt och dess föregångare]. – Tammerfors, 1995. – 542 s.

Räisänen, Arja-Liisa, *Onnellisen avioliiton ehdot : sukupuolijärjestelmän muo-*

dostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920. – Hfors, 1995. – 276 s. – (BH; 6). – Summary: What makes a happy marriage?

Rönkkönen, Teuvo, Linnoitustykistö : aselaji välirauhan alkamisesta jatkosodan loppuun // *SHA*. 14 (1995), s. 106–168. – Summary: Fortress artillery : a branch of its own from the beginning of the Interim Peace until the end of the Continuation War.

Saarelainen, Asko, Raivauksavuista euroaikaan : Pielisjärven maaseutu yhteiskunnan muutoksissa 1945–1995 [Från röjningsrökar till eurotid : landsbygden i Pielisjärvi och samhällets förändringar 1945–1995] // *Rintamalta raivioille : sodanjälkeinen asutus-toiminta 50 vuotta*. 1995, s. 184–238.

Saarikoski, Vesa, "Haluamme kansallisen armeijan" : katsaus sotaväen johdon ja Tannerin hallituksen suhteeseen ["Vi vill ha en nationell armé" : en översikt över relationen mellan militärledningen och Tanners regering] // *Ajankohta*. 1995 (1995), s. 113–127.

Saarikoski, Vesa, Historian murros ja alueellisuus [Historiens brytning och regionalism] // *Lähihistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1), s. 81–103.

Sahlström, Anna-Lisa, *En såg sig om – och vände : en berättelse om den röda regeringen*. – Hfors, 1995. – 260 s.

Salmi, Hannu, Elämän tragedia : katastrofin pelon historiaa [Livets tragedi : katastroffruktans historia] // *HAIk*. 93 (1995), s. 195–203.

Salminen, Jari & Pietiäinen, Jukka-Pekka & Teperi, Jouko, *Yksityisopikoulujen historia 1872–1977* [Privatläroverkens historia 1872–1977]. – Hfors, 1995. – 359 s. – Summaries.

Salminen, Juhani, *Kemi 1949, Suomen kohtalon ratkaisu* [Kemi 1949 : Finlands öde avgjordes]. – Jyväskylä, 1995. – 393 s. – Sammandrag. – Zusammenfassung.

Salminen, Pertti, *Puolueettomuuden nimeen : sotilasjohito Kekkonen linjalla ja sen sivussa 1961–1966*. – Hfors, 1995. – 389 s. – (Suomen sotatieteellisen seuran julkaisuja ; n:o 18). – Summary: In the name of neutrality : Finnish military leadership in line with and aside of president Kekkonen's policy in 1961–1966.

Salminen, Tapio, Davidin kapina ja Pirkanmaan kapinaherkkyys [Davids uppror och upprorsbenägenheten i Birkala] // *Tampere : tutkimuksia ja kuvauksia*. 10 (1995), s. 26–39.

Salo, Unto, Kristinusko ennen kristinuskoa Suomessa [Kristendom före kristendomen i Finland] // *HAIk*. 93 (1995), s. 12–19.

Salomaa, Markku, Punaupseeri Toivo Antikaisen toiminta ammattivallankumouksellisenä vuosina 1918–1941 // *SHA*. 14 (1995), s. 60–94. – Summary: The activities of red officer Toivo Antikainen as a professional revolutionary in the years 1918–1941.

Sarantola-Weiss, Minna, Mjukare bekvämlighet : konsumtionsomhållens genombrott ur ett soffperspektiv // *HTF* 80 (1995) : 4, s. 442–456.

Saraviita, Ilkka, "Ribbentrop-sopimuksen" oikeudellista arviointia [En juridisk bedömning av "Ribbentrop-avtalet"] // *Risto Ryti ja demokratian rajat*. 1995 (Risto Ryti-seuran julkaisuja ; 2), s. 57–69.

Satka, Mirja, *Making social citizenship : conceptual practices from the Finnish poor law to professional social work*. – Jyväskylä, 1995. – 213 s. – (SoPhi ; [1]).

Schauman, Henrik, Hur Svenska vänstern kom till // *HTF* 80 (1995), s. 345–358.

Schweitzer, Robert, Government in Finland and Russia's borderland policy :

variants of autonomy // *Finland and Poland in the Russian empire : a comparative study*. 1995 (SSEES occasional papers ; no. 29), s. 91–109.

Screen, J. E. O., The military relationship between Finland and Russia, 1809–1917 // *Finland and Poland in the Russian empire : a comparative study*. 1995 (SSEES occasional papers ; no. 29), s. 259–270.

Screen, J. E. O., Suomen sotaväki 1881–1901 // *SHA*. 14 (1995), s. 40–59. – Summary: The Finnish army 1881–1901.

Selovuori, Jorma, Lehtimiehet ja virkamiehet : taistelu viroista vuosien 1918–1938 sanomalehtikeskustelussa [Journalister och tjänstemän : kampen om tjänsterna i tidningsdebatten åren 1918–1938] // *Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkimuksia*. 1995 (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 16), s. 211–235.

Simola, Hannu, *Paljon vartijat : suomalainen kansanopettaja valtiollisessa kouludiskurssissa 1860-luvulta 1990-luvulle*. – Hfors, 1995. – 396 s. – (Tutkimuksia / Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos ; 137). – Abstract: The guards of plenty : the Finnish school teacher in educational state discourse from the 1860's to the 1990's.

Sinerma, Martti, *Lauri Malmberg ja suojeluskunnat* [Lauri Malmberg och skyddskärerna]. – Hfors, 1995. – 395 s.

Sinkari, Jari, Puolueettomuus- ja presidenttihaaveita pyjamantaskusta [Neutralitets- och presidentdrömmar ur pyjamasfickan] // *Ajankohta*. 1995 (1995), s. 128–149.

Sirén, Kirsi, Brottsligheten i Finland i slutet av 1700- och början av 1800-talet // *HTE* 80 (1995), s. 39–63.

Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina [Mellersta Finlands domböcker som forskningskällor och skildrare av livet] / red. Heikki Roiko-Jokela, Timo Pitkänen. – Jyväskylä, 1995. – 322 s. – (JHA ; [1]).

Sjöblom, Marko, Rukouspäiväjulistukset ja suomalainen sääty-yhteiskunta vuosina 1809–1859 [Böndagsförkunnelserna och ståndssamhället i Finland åren 1809–1859] // *Sääty-yhteiskunnasta Ahtisaareen : artikkeleita hallinnosta ja sen historiasta*. 1995 (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 21), s. 227–278.

Sodasta rauhaan [Från krig till fred] / red. Jari Kronlund. – Hfors, 1995. – 143 s. – (Suomen sotahistorian kommission julkaisuja ; 6).

Soikkanen, Timo, Geopolitiikka – itsenäisyyden vaiettu taustavaikuttaja [Geopolitiken – en förtigen faktor bakom självständigheten] // *Ajankohta*. 1995 (1995), s. 164–177.

Soikkanen, Timo, Historiankirjoituksen “etulinja” reaaliaikaan! [Historiografins “främsta linje” till realtid!] // *Lähihistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1), s. 104–129.

Stenvall, Jari, *Herrasmiesaidosta asiantuntijatietoon : virkamiehistön asiantunteumuksen kehitys valtion keskushallinnossa* [Från gentlemannakunnande till expertvetande : sakkunskapens utveckling inom tjänstemannakåren i centralförvaltningen]. – Hfors, 1995. – 354 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 19).

Stenvall, Jari, Valtionhallinnon kehitysvaiheet ja vertaileva historiallis-geneettinen tutkimus [Statsförvaltningens utvecklingskeden och komparativ historisk-genetisk forskning] // *Julkainen hallinto menneisyyden puristuksessa : näkökulmia hallintohistorialliseen tutkimukseen*. 1995, s. 219–240.

Ståhlberg, K. J., *Irtolaisuus Suomen lain mukaan* [Lösdriveri enligt Finlands lag]. – Faksimiluppl. – Hfors, 1995. – 207 s. – (Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja ; 1995, 4). – Orig. utk.: Hfors : Päivälehdens kirjap., 1893.

Sulamaa, Kaarle, "Enemmän oikealle!": Hilja Riipinen Suomen poliittisessa historiassa ["Längre högerut!": Hilja Riipinen i Finlands politiska historia]. – Hfors, 1995. – 249 s.

Sulkunen, Irma, *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita* [Mandi Granfelt och konflikten mellan kallelserna]. – Hfors, 1995. – 198 s.

Suomela, Julitta, Suomen venäläinen lehdistö lokakuun vallankumouksen jälkeen [Den ryska pressen i Finland efter oktoberrevolutionen] // *HAik.* 93 (1995), s. 313–321.

Suomen kirkon historia. 4 : Sortovuosista nykypäiviin : 1900–1990 [Kyrkans historia i Finland. 4 : Från ofärdsåren till nutiden : 1900–1990] / Eino Murtorinne. – Borgå, 1995. – 460 s.

Suomen musiikin historia. 1 : Ruotsin vallan ajasta romantiikkaan : keskiäika–1899 [Musikens historia i Finland. 1 : Från svenska tiden till romantiken : medeltiden–1899] / Fabian Dahlström, Erkki Salmenhaara. – Borgå, 1995. – 580 s.

Suomen musiikin historia. 4 : Aikamme musiikki : 1945–1993 [Musikens historia i Finland. 4 : Vår tids musik] / Mikko Heiniö. – Borgå, 1995. – 568 s.

Suomen vapaussota 1918 : kartasto ja tutkimusopas [Finlands frihetskrig : atlas och forskningshandledning] / red. Juhana Aunesluoma och Martti Häikiö. – Borgå, 1995. – 140 s. – (Vapaussodan invalidien muistosäätiön julkaisu).

Suomi & Pietari [Finland & St Petersburg] / red. Maija Lapola. – Borgå, 1995. – 228 s. – (Historiallinen kirjasto ; 23).

Suortti, Juhani & Mutanen, Aino, *Cleve ja Koulujen kasvatusopin filosofia* = Z. J. Cleve and the philosophy of Koulujen kasvatusoppi. – Kajana, 1995. – 165 s. – (Oulun yliopiston Kajaanin opettajakoulutuslaitoksen julkaisuja. Sarja A. Tutkimuksia ; 10). – Summary.

Suvanto, Pekka, Marxilaisuus ja konservatismi : vastapoolit vailla kompromissia [Marxism och konservatism : motpoler utan kompromiss] // *HAik.* 93 (1995), s. 207–212.

Suvanto, Seppo, *Yksilö myöhäiskeskiajan talonpoikaisyhteiskunnassa : Sääksmäen kihlakunta 1400-luvun alusta 1570-luvulle*. – Hfors, 1995. – 533 s. – (HT ; 193). – Zusammenfassung: Das Individuum in der bäuerlichen Gesellschaft des späten Mittelalters: der Gerichtsbezirk von Sääksmäki vom Anfang des 15. Jahrhunderts bis zu den 1570er Jahren.

Sääty-yhteiskunnasta Ahtisaareen : artikkeleita hallinnosta ja sen historiasta [Från ständsamhället till Ahtisaari : artiklar om förvaltningen och dess historia] / [huvudred. Raiimo Savolainen]. – Hfors, 1995. – 278 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 21).

Tani, Sirpa, *Kaupunki taikapeilissä : Helsinki-elokuvien mielenmaisemat : maantieteellisiä tulkintoja*. – Hfors, 1995. – 197, [2] s. – (Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia ; 1995, 14). – Abstrakt: Staden i en trollespegel : själslandskap i filmer om Helsingfors : geografiska tolkningar. – Abstract: The city in the magic mirror : geographical interpretations of Helsinki films as mindscapes.

Tarvainen, Paavo, Kansa, tasavalta, virkanyrkit : virkamiestyön murros 1900-luvun alun Suomessa [Folket, republiken, byråkraterna : en omvälvning inom tjänstemanna-arbetet i Finland i början av 1900-talet] // *Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkimuksia.* 1995 (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 16), s. 173–210.

Terveiden lähteillä : länsimaisten terveyskäsitysten kulttuurihistoriaa [Vid hälsans källor: hälsouppfattningarnas kulturhistoria i Västerlandet] / Timo Joutsivuo och Heikki Mikkeli (red.). – Hfors, 1995. – 406 s. – (HA ; 106). – Summary.

Teräs, Kari, Sota ja teollinen modernisaatio : työn ja työsuhteiden rationalisointuminen ensimmäisen maailmansodan aikana // *Niin tuli sota maahan! : sotien ja sotalaatoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan*. 1995 (THA ; 49), s. 245–278. – Summary: War and industrial modernization : rationalization of labour process and industrial relations during the First World War.

Teräs, Kari, *Turun työväenliikkeen historia. I osa : Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi : ammattiyhdistykset ja työsuhteiden säätely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle* [Arbetarrörelsens historia i Åbo. I : De lokala arbetsmarknadsförhållandenas period : fackföreningarna och regleringen av arbetsförhållanden i Åbo från 1880-talet till 1950-talet]. – Åbo, 1995. – 574 s.

Tiihonen, Seppo, Hallintohistorian tutkimuksesta [Om förvaltningshistorisk forskning] // *Julkinen hallinto menneisyyden puristuksessa : näkökulmia hallintohistorialliseen tutkimukseen*. 1995, s. 3–51.

Toisten Suomi, eli, Mitä meistä kerrotaan maailmalla [De andras Finland, eller, Vad berättas om oss ute i världen] / red. Hannes Sihvo ; [förf.: Hannes Sihvo ... et al.]. – Jyväskylä, 1995. – 378 s.

Tuhat vuotta tietä, kaksisataa vuotta tielaitosta. 3 : Pikeä, hiekä, autoja : tiet, liikenne ja yhteiskunta 1945–2005 / [red. Jaakko Masonen & Mauno Hänninen]. – Hfors, 1995. – 424 s. – Sammandrag: Vägar, trafik och samhälle 1945–2005. – Summary: Roads, traffic and society from 1945 to 2005.

Tuohela, Kirsi, Toinen kovaan kohisee, toinen sievään sohisee : lastenlehtien opit ja opetukset 1850- ja 1860-luvulla [Barntidningarnas läror och lärdomar på 1850- och 1860-talen] // *Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta : retkiä suomalaiseen mikrohistoriaan*. 1995 (Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. A ; 42), s. 64–99.

Turpeinen, Tapio, *Tapaus Into Auer : jääkäri liikkeen viimeinen näytös* [Fallet Into Auer : jägarrörelsens sista akt]. – Hfors, 1995. – 271 s.

Turtola, Martti, Sotaan jylläiset [De krigsansvariga] // *Sodasta rauhaan*. 1995 (Suomen sotahistorian komission julkaisuja ; 6), s. 123–131.

Tyyskä, Vappu, *The politics of caring and the welfare state : the impact of the women's movement on child care policy in Canada and Finland, 1960–1990*. – Hfors, 1995. – 255 s. – (Annales Academiae scientiarum Fennicae. Series B ; tom. 277).

Törnblom, Lena, *Församlingarna i Johans hertigdöme 1556–1562* // *Genos*. 65 (1994), s. 163–166, 171–181, 192. – Selostus: Juhanan herttuakunnan (1556–1562) seurakunnat.

Uimonen, Minna, Miten hysteriaista parannutaan? : neuroosien määrittelystä ja hoitokäytännöistä vuosisadanvaihteen lääketieteessä [Hur botas hysteri? : om diagnos av neuroser och vårdpraxis i medicinen vid sekelskiftet] // *Terveiden lähteillä : länsimaisten terveyskäsitteiden kulttuurihistoriaa*. 1995 (HA ; 106), s. 255–290, 399–401. – Summary.

Ullman, Magnus, *”Från Bomarsund till Sveaborg och Kronstadt” : om den brittisk-franska örlogsexpeditionen i Östersjön och Finska Viken 1854–1855*. – [Mariehamn], 1995. – 60 s.

Uola, Mikko, *Suomi ja keskuksen valtakunta : Suomen subteet Kiinan tasavaltaan 1919–1949*. – [Raumo], 1995. – 360 s. – Summary: Finland and the Republic of China.

Vares, Vesa, Kulttuurin vai sotilaan aseinen? : porvarillisen pasifismin tausta ja sisältö vuosisadan vaihteessa sekä murtuminen vuoden 1918 sisällissotaan // *Niin tuli sota maahan! : sotien ja sotalaatoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan*. 1995 (THA ; 49), s.

279–304. – Summary: Cultural or military defence? : the background and contents of the bourgeois pacifism in the beginning of the 20th century in Finland and the fall of pacifism in the Civil War of 1918.

Vares, Vesa, Liberalismi, konservatismi, vasemmisto, oikeisto : ideologisten termien historiaa, käyttöä ja metodologisia ongelmia [Liberalism, konservatism, vänster, höger : de ideologiska termernas historia, användning och metodologisk problematik] // *Ajankohta*. 1995 (1995), s. 178–217.

Vares, Vesa, Voi voittajia! : "voittajat" ja "häviäjät" historian tutkimuksen metodisena ongelmana [Ve segrarna! : "segrare" och "förlorare" som metodologiskt problem i historieforskningen] // *Lähihistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1), s. 130–165.

Waris, Elna, The extended family in the Finnish Karelia : the family system in Ruokolahki 1750–1850 // *SJH*. 20 (1995), s. 109–128.

Waris, Elna, Perheen ja yhteisön jäljillä : perhehistoriallinen tutkimus antropologian ja demografian kohtauspaikkana [På spåren efter familj och samfund : familjehistorisk forskning som mötesplats för antropologi och demografi] // *HAIk*. 93 (1995), s. 125–131.

Vasara, Erkki, För fred och kristen tro : skyddsårsrörelsens upplysningsverksamhet // *HTE* 80 (1995), s. 178–202.

Vihavainen, Timo, Lähihistorian kirjoittamisen ongelmia [Problem rörande skrivandet av närhistoria] // *Lähihistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1), s. 166–176.

Vihola, Teppo, Kannaksen ja Pietarin vilkas vuorovaikutus [Livlig växelverkan mellan Karelska näset och S:t Petersburg] // *Suomi & Pietari*. 1995 (Historiallinen kirjasto ; 23), s. 55–71.

Viikari, Matti, *Historiallinen ajattelu, edistys ja yhteiskunta* [Historiskt tänkande, framsteg och samhälle] / red.: Tapani Hietaniemi, Tuomas M. S. Lehtonen och arbetsgrupp. – Hfors, 1995. – 512 s. – (Tutkijaliiton julkaisusarja ; 79).

Vilkuna, Kustaa H. J., Alkoholien nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500–1700-luvun Suomessa [Platsen för att förtära alkohol, suputer och tidpunkten för drickandet i Finland på 1500–1700-talen] // *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. 1995, s. 210–322.

Vilkuna, Kustaa H. J., Levnadsstandard och arbetsmoral vid stormaktstidens järnbruk // *HTE* 79 (1994), s. 731–746.

Winter-Mäkinen, Anneli, *Naisjuristien I. vuosisata : poimintoja naisjuristien historiasta* [De kvinnliga juristernas första sekel : plock ur de kvinnliga juristernas historia]. – Hfors, 1995. – 224 s.

Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkimuksia [Byråkrater och andra förvaltningshistoriska undersökningar] / [utg. av] Hallintohistoriakomitea. – Hfors, 1995. – 276 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 16).

Virrankoski, Pentti, *Anders Chydenius : demokratisk politiker i upplysningens tid*. – Hfors, 1995. – 455 s. – Orig.:s titel: *Anders Chydenius : demokrattinen poliitikko valistuksen vuosisadalta*.

Virrankoski, Pentti, Två olika politiska miljöer i grannbygder : Lappo och Kauhava på 1920- och 1930-talen // *Lokalsamhället mellan världskrigen 1918–39*. 1995 (Paikallishistorian toimiston julkaisuja ; 6), s. 90–100.

Visuri, Pekka, Suomi kylmässä sodassa : turvallisuuspolitiikan historian tutki-

musongelmia [Finland i det kalla kriget : forskningsproblem rörande säkerhetspolitikens historia] // *Lähibistoria : teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. 1995 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 1), s. 257–276.

Visuri, Pekka, Valvontakomission aika [Kontrollkommissionens tid] // *Sodasta rauhaan*. 1995 (Suomen sotahistorian komission julkaisuja ; 6), s. 59–65.

Vladimirov, Viktor, *Kohti talvisotaa* [Mot vinterkriget]. – Hfors, 1995. – 264 s.

Volanen, Anne, Ensipolven ylioppilaat virkauralle : hallintovirkamieskoulutus sosiaalisen nousun väylänä 1880-luvulta itsenäisyyden ajan alkuun [Första generationens studenter kommer in i tjänstekarriären : förvaltningstjänstemannautbildning som kanal för socialt avancemang från 1880-talet till början av självständigheten] // *Sääty-yhteiskunnasta Ahtisaareen : artikkeleita hallinnosta ja sen historiasta*. 1995 (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 21), s. 177–225.

Ylikangas, Heikki, Finlands administrativa ställning inom det ryska riket // *HTF* 80 (1995), s. 289–308.

Ylikangas, Heikki, *Vägen till Tammerfors : striden mellan röda och vita i finska inbördeskriget* 1918. – Hfors, 1995. – 503 s. – Orig.:s titel: *Tie Tampereelle*.

Zetterberg, Kent, *Iskuggan av Stalin : en säkerhetspolitisk balansgång : Sveriges bevakning av Finlands öde 1944–49*. – Stockholm, 1995. – 144 s. – (Militärhögskolans acta. B ; 2). (Meddelanden från Militärhistoriska avdelningen [vid Militärhögskolan] ; 9).

Zetterberg, Seppo, *Isenäisen Suomen historia* [Det självständiga Finlands historia]. – Hfors, 1995. – 186 s.

Zilliacus, Kim O. K., *Finländsk kommunism i ljuset av väljarsöd 1945–1991*. – Hfors, 1995. – 249 s. – (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk ; 149). – Summary: Finnish communism in the light of electoral support 1945–1991.

Äikä, Ermo, *Hymnus angelicus : Turun hiippakunnan keskiaikaisen messusävelmistön gloria-melodiat, niiden tekstipohja ja käyttö*. – Hfors, 1995. – 440 s. – (FKSH ; 170). – 2. rev. uppl. 1996. – Zusammenfassung: Die Gloria-Melodien im mittelalterlichen Kyriale des Bistums von Turku, ihre Textbasis und Anwendung. – Abstract: Hymnus angelicus : a study of the gloria melodies in the mass ordinary of the medieval diocese of Turku, their textual basis and use.

Lokalhistoriska arbeten

Huovila, Marja, *Käkisalmen läänin vaiheita esihistoriasta vuoteen 1811* [Kexholm läns öden från förhistorien till år 1811]. – Heinola, 1955. – 140 s.

Junnila, Heikki, *Saarijärven historia 1865–1985 : Paavon Saarijärvestä kaupungiksi* [Saarijärvi sockens historia 1865–1985 : från Paavos Saarijärvi till stad]. – Saarijärvi, 1995. – 559 s.

Kangasniemi, Toimi, *Peräseinäjoen kirja* [Boken om Peräseinäjoki]. – 2. uppl. – Peräseinäjoki, 1995. – 255 s. – 1. uppl. 1972.

Kehusmaa, Aimo & Onnela, Samuli, *Suur-Sodankylän historia. 1* [Stor-Sodankylä sockens historia. 1]. – Sodankylä, 1995. – 293 s.

Korhonen, Mikael & Kuvaja, Christer, *Lapträsk historia : två språk – en kommun*. – Lapträsk, 1995. – 856 s. – Utk. 1995 också på finska: *Lapinjärven historia : kaksi kieltä – yksi kunta*. 880 s.

Leppävirran historia. 2 : Kunnan ja kuntalaisten vaiheita kunnallishallinnon uudistami-

sesta 1990-luvulle [Leppävirta sockens historia. 2 : Kommunens och kommuninvånarnas öden från reformen av kommunalförvaltningen till 1990-talet] / Olavi Hovi. – Leppävirta, 1995. – 941 s.

Oulun kaupungin historia. VI : 1945–1990 [Uleåborg stads historia. VI : 1945–1990] / Turo Manninen. – Uleåborg, 1995. – 543 s.

Raahen tienoon historia. II : Raahen kaupungin ja Salon pitäjän eli Saloisten, Pattijoen ja Vihannin historia isonvihan jälkeen 1860-luvulle [Brahestad traktens historia. II : Brahestad stads och Salo sockens eller Saloinen, Pattijoki och Vihanti socknars historia efter stora ofreden till 1860-talet] / Toivo Nygård ... [et al.]; red. Ossi Viita. – Brahestad, 1995. – 605 s.

Räisälän historia [Räisälä sockens historia]. – Köyliö, 1995. – 645, 117 s. – Innehåll: Räisälän historia : piirteitä Räisälän vaiheista 1865–1944 [Drag ur Räisäläs öden 1865–1944], 3. uppl. ; Räisälän historia : jatko-osa [kompletteringsdel]

Saaret, ihmiset, vaiheet [Öar, människor, öden (Kakskerta)] / red. Jussi T. Lappalainen ; [förf.: Harri Andersson ... et al.]. – Åbo, 1995. – 325 s. – (Kakskerta ; 2).

Sirén, Olli, *Lovisa stads historia 1745–1995*. – Lovisa, 1995. – 386 s. – Utk. 1995 också på finska: *Loviisan kaupungin historia 1745–1995*. 412 s.

Suur-Tuusulan historia : Tuusula – Kerava – Järvenpää. 3 : Suomen sodasta 1808–1809 itsenäisyyden ajan alkuun [Stor-Tusby sockens historia : Tusby – Kervo – Träskända. 3 : Från finska kriget 1808–1809 till början av självständighetstiden] / Antti Rosenberg, Rauno Selin. – [Tusby], 1995. – 747 s.

Toivonen, Esko, *Viulujen ja nauharistien Kaustinen* [Fiolernas och spikkorsens Kaustby]. – Hfors, 1995. – 528 s.

Tuominen, Vesa, *Pyhäselän partailta* [Vid Pyhäselkäs ränder]. – [Hammaslahti], 1995. – 140 s.

Valkeakosken historia. 2 : Kasvun vuosikymmenet [Valkeakoski stads historia. 2 : Tillväxtens årtionden] / Olli Vuorinen. – [Valkeakoski], 1995. – 760 s.

Valkealan historia. II [Valkeala sockens historia. II] / Eeva-Liisa Oksanen, Kari-Matti Piilahti. – Valkeala, 1995. – 579 s.

Åkerblom, K. V., *Kvevlax historia*. – Faksimiluppl. – [Kvevlax], 1995. – 300 s. – Orig. utk.: Vasa : Författarens förlag, 1923.

Åkerblom, K. V., *Pedersöre storsockens historia intill 1865*. [I]. – Faksimiluppl. – [S.I.], 1995. – 368, LII s. – Orig. utg.: Jakobstad : Kommunernas förlag, 1950.

Använda förkortningar:

BH	=	Bibliotheca historica
FKSH	=	Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
FKSÅ	=	Finska kyrkohistoriska samfundets årskrift Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja
HA	=	Historiallinen arkisto
Haik	=	Historiallinen aikakauskirja
HLS	=	Historiska och litteraturhistoriska studier
HT	=	Historiallisia tutkimuksia
HTF	=	Historisk tidskrift för Finland
JHA	=	Jyväskylän historiallinen arkisto
SH	=	Studia historica
SEHR	=	Scandinavian economic history review
SF	=	Studia Fennica
SHA	=	Sotahistoriallinen aikakauskirja
SHJ	=	Studia historica Jyväskylänensia
SJH	=	Scandinavian journal of history
SKS	=	Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia
SM	=	Suomen museo
SMYA	=	Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja Finska fornminnesföreningens tidskrift
SSLF	=	Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
THA	=	Turun historiallinen arkisto

Från och med år 1986 sammanställs den historiska bibliografin för Finland som en kumulativ mikrokortsförteckning som senare kommer att utges i bokform. Bibliografin utarbetas i samarbete mellan Helsingfors universitetsbibliotek och Finska Historiska Samfundet.

Det bibliografiska urvalet upptar litteratur rörande Finlands historia som bedömts ha ett allmänt intresse. Urvalet bygger på det material som samlas för *Finsk Historisk Bibliografi 1991*-. Målsättningen har varit att i urvalet samla centrala böcker rörande Finlands historia tryckta år 1995 samt uppsatser ur de viktigaste inhemska och utländska tidskrifterna och antologierna. I fråga om det inhemska materialet bygger urvalet på den litteratur som fram till slutet av år 1996 ankommit till Helsingfors universitetsbiblioteks friexemplarsbyrå. Materialet kan ha brister och det här publicerade urvalet eftersträvar inte bibliografisk fullständighet.

Den litteratur som ingår i urvalet återfinns även i Kati- och Arto-databaserna som upprätthålls av De vetenskapliga bibliotekens adb-enhet (TKAY) och där den historiska bibliografin 1986- ingår som en egen underavdelning "hist".

Tidigare bibliografier efter 1989 har ingått i följande nummer av *Historisk tidskrift för Finland*: bibliografin för år 1990 nr 1/92, s. 145-171; år 1991 nr 1/93, s. 164-187; år 1992 nr 1/94, s. 148-169; år 1993 nr 1/95, s. 136-158; 1994 nr 1/96, s. 122-145.

Medarbetare i detta nummer:

Kirsti Antin, bibliotekarie, Helsingfors universitetsbibliotek; *Anna Finnilä*, fil.mag., museielektor, Helsingfors stadsmuseum; *Annette Forsén*, fil.mag., Helsingfors; *Christina Forsell*, fil.mag., forskare, Riksarkivet, Helsingfors; *Mikko Huhtamies*, fil.lic., forskare, Helsingfors universitet; *Tiina Kinnunen*, fil.lic., forskare, Helsingfors universitet; *Christer Kuvaja*, fil.lic., assistent, Åbo akademi; *Mikko Majander*, pol.lic., assistent, Helsingfors universitet; *Joachim Mickwitz*, fil.dr., forskare, Helsingfors; *Carl-Axel Nilsson*, docent, Institut for historie, Københavns universitet; *Marjatta Rahikainen*, pol.dr, docent, Helsingfors universitet; *Alexandra Ramsay*, fil.dr, forskare, Helsingfors; *Göran Stjernschantz*, fil.mag., professor, Helsingfors; *Marika Tandefelt*, fil.dr, biträdande professor, Svenska handelshögskolan, Helsingfors; *Timo Vihavainen*, fil.dr, docent, Renvall-institutet, Helsingfors universitet; *Nils Erik Villstrand*, fil.dr, Österbottens museum, Vasa; *Martin Öbman*, fil.kand., Nagu.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av uppsatsen av Mikko Huhtamies (övers. Max Engman) samt granskningen av Timo Vihavainen (övers. Henrika Tandefelt).

RÄTTELSE

I Aleksander Kans rapport från fältet i *HTF 4/96* hade Norge förvandlats till Norden på s. 536. Seminariet i Harstad i juli 1996 hade temat "Norge och Ryssland. Förbindelser genom 1000 år".

Innehåll

Mikko Huhtamies: Ersättare och ödesmål. Utskrivningar i Eura och Kumo under trettioåriga kriget	1
Carl-Axel Nilsson: Arbetsgivarstrategi i Finland 1909–1940 i nordiskt perspektiv	17
Mikko Majander: Tillbaka till den nordiska gemenskapen. De finska socialdemokraterna och Norden 1944–1948	45
Översikter och meddelanden	
Annette Forsén: Goldhagendebatten	77
Granskningar	
Ulf Bergman: Från bondelots till yrkesman. Lotsning i Östergötland 1537–1914. Av Martin Öhman	82
Ali Pykkänen: Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään. Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaille ja heidän perheillensä Suomessa 1636–1654. Av Nils Erik Villstrand	86
Bente Jensen & alii (red.): Filantropi – Mellem almisse og velfærdsstat. Marja Taussi & Tiina Vammen (red.): På tröskeln till välfärden. Vålgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930. Av Alexandra Ramsay	91
Vuokko Lepistö: Joko teillä on priimuskeitin? Kotitalousteknologian saatavuus ja tarjonta Helsingissä 1800-luvun puolivälistä 1910-luvun lopulle. Av Anna Finnilä	97
Tuula Vuolle: Paikallisesta hyväntekeväisyydestä valtion asiaksi – Aistivallis- ja raajarikkoiskoulutus Suomessa 1846–1892. Minna Harjula: Vaillinaisuudella vaivatut – Vammaisuuden tulkinat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle. Av Joachim Mickwitz ..	100
Antti Kujala: Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905. Av Marjatta Rahikainen ..	107
Ulrich Herbert: Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903–1989. Av Annette Forsén	109
Jukka Nevakivi: Ždanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu? Jukka Nevakivi: Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui? Av Timo Vihavainen	112
Heikki Paunonen: Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta. Av Marika Tandefelt	116
Diskussion	
Angående V.M. von Born – ett genmäle. Av Göran Stjernschantz	122
Från fältet	
Kvinnor och kultur – tysk-nordiska jämförelser. Av Tiina Kinnunen & Alexandra Ramsay	123
Historiska samfundet i Åbo. Av Christer Kuvaja	125
Riksarkivet 1996. Av Christina Forssell	126
Finländsk historisk litteratur 1995 i bibliografiskt urval. Av Kirsti Antin	128

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 4, 00014 Helsingfors universitet

Prenumerationspris 1997: Mk 140,- Postgiro 952 63-7

Lösnummerpris: Mk 40,- Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14, Helsingfors) samt genom redaktionen.